

faro | tijdschrift over cultureel erfgoed

Jaargang 13, nr 4, december 2020

Driemaandelijks tijdschrift. Afgiftekantoor Antwerpen. Erkenning: P808155



**Dossier
Identiteit**

Lasagne of Gentse waterzooi?

Aalst Carnaval en Unesco

Onderwijserfgoed

De erfgoedplek van Dirk Draulans

IN DIT NUMMER

03

EDITO

06

GROOT ONDERHOUD

Diepgeworteld, breedvertakt

08

DE PERIKELEN VAN UNESCO EN

AALST CARNAVAL

Een juridische kijk

14

IS UNESCO NOG RELEVANT?

Blijvende dialoog is nodig

18

ERFGOED EN ONDERWIJS

Bruggen bouwen

20

SCHOOLERFGOED

Participatieve kansen

26

MUSEA IN WALLONIË

Vernieuwing en hoop

30

MEDISCH ERFGOED

Venster op de 19e eeuw

34

101 ERFGOEDVRAGEN, ÉÉN

MUISKLIK

FARO's Erfgoedwijzer

DOSSIER IDENTITEIT



Meisje voor de spiegel, Gerard ter Borch (I), ca. 1652

38 INTRODUCTIE | Lasagne of Gentse waterzooi?

44 DE GESCHIEDENIS IS VAN IEDEREEN | Gesprek met Lotte Jensen

50 DE CANON UIT NEDERLANDS-LIMBURG | Gesprek met Maurice Heemels

52 DE OMWEG VAN HET VERLEDEN | De constructie van België

58 WALLONIË | De langzame groei van het Waalse identiteitsgevoel

64 ONDERWIJS, IDENTITEIT EN DE CANON | Gesprek met Noël Clycq

68 VAN COLLECTIE NAAR CONNECTIE? | Identiteit in de praktijk

74 KEN UW LEEUW | Met een hartje

EN OOK

04

TELEX

24

SPREKEND ERFGOED

Het Laatste Avondmaal

36

EXPAT

Karen Vanhercke

56

HET ATELIER

Jan Daenen, leerling-molenaar

78

MIJN ERFGOEDPLEK

Dirk Draulans

COLOFON

faro | tijdschrift over cultureel erfgoed
13 (2020) 4 | ISSN 2030-3777

REDACTIERAAD Roel Daenen, Katrijn D'hamers, Bart De Nil, Elien Doesselaere, Julie Lambrechts, Anne-Catherine Olbrechts, Alexander Vander Stichele, Tine Vandezande, Hildegard Van Genechten, Jacqueline van Leeuwen, Olga Van Oost, Gregory Vercauteren en Jeroen Walterus | redactie@faro.be

HOOFDREDACTEUR Roel Daenen
roel.daenen@faro.be **BEELDREDACTIE**

Katrijn D'hamers **EINDREDACTIE**
Birgit Geudens en Annemie

Vanthienen **VORMGEVING** Silke Theuwissen **DRUK** Drukkerij Albe

De Coker **ADVERTEREN** Roel Daenen **ABONNEMENTEN** België

€ 25 | buitenland € 30 | los nummer € 8 | www.faro.be/abonnements

VERANTWOORDELIJKE UITGEVER Olga Van Oost, p.a. Priemstraat 51, 1000

Brussel **COVERBEELD** © FARO

De redactie is steeds op zoek naar interessante bijdragen. Zin om mee te werken? redactie@faro.be

© FARO. Vlaams steunpunt voor cultureel erfgoed vzw. De redactie heeft ernaar gestreefd de wettelijke bepalingen in verband met de intellectuele eigendom van de beelden na te streven. Indien u meent dat voor een bepaald beeld het auteursrecht van de maker of zijn/haar erfgenamen werd geschonden, neem dan contact op met de redactie. De inhoud van de teksten en artikels vertolken enkel de visie van de auteurs en niet noodzakelijk die van het bestuur van FARO.



U vindt naast sommige artikels logo's die verwijzen naar de Duurzame Ontwikkelings-doelstellingen van de VN. Voor meer uitleg, zie www.sdgs.be.



Een nieuw begin?

Is het u ook opgevallen? Midden november al maakten de eerste tekenen van Kerstmis hun opwachting in het straatbeeld. Lichtjes werden in bomen gedrapeerd en begonnen avondlijke gevels te sieren, hier en daar was er door een raam al een opgetuigde kerstboom zichtbaar en ook de eerste gevelbeklimmende kerstman bengelde aan zijn vertrouwde touw. Meer dan ruimschoots op tijd dus.

Wat bezielt mensen om anderhalve maand vooraf die inspanningen te doen, voor wat geldt als een van de belangrijkste religieuze, maar ook familiale en commerciële mijlpalen van het jaar? Ongetwijfeld is daar een interessante sociologische verklaring voor te vinden. Uiteraard worden tijdens de herfst de dagen korter en de langer worden de duisternis drukt onmiskenbaar op het gemoed. Licht en duisternis zijn in tal van culturen en tijden krachtige symbolen (geweest) waarachter een resem van betekenissen schuilgaan. Dat duo speelt zeker een belangrijke rol in het ritueel dat Kerstmis is.

Het vroege kerstdecorum laat zich allicht ook in die zin lezen; als het verlangen naar waarvoor 'Kerstmis' vaak staat. Als een feest van lekker eten en drinken, cadeautjes krijgen en schenken, zeker, maar ook als een gebeuren dat verbondenheid uitdrukt, samenzijn en gezelligheid. Zo bepaalt het ook mee de identiteit van en de band tussen mensen.

Kerstmis is, allicht ook niet toevallig, een feest dat vlakbij Nieuwjaar wordt gevierd. Beide momenten zijn een succesvolle en populaire tandem die in essentie herinnert aan wat is geweest en hoopvol doet vooruitblikken naar wat komen gaat. Het vervroegd opwekken van de kerst- en eindejaarsfeer illustreert ongetwijfeld de diepe wens van velen naar het perspectief van een nieuw begin. Van een leven zonder COVID-19, lijden, allerlei zorgen, gevaar en dood. En het onderstreept ook het belang van rituelen – hoe klein of schijnbaar onbetekenend ook – in ieders leven. Nu voor de meeste mensen de klassieke invulling van het kerst- en nieuwjaarsfeest door de pandemie niet kan plaatsvinden, wordt het gemis van rituelen zoals het vieren van Kerstmis en Nieuwjaar extra duidelijk.

Is het (te) ver gezocht om te stellen dat erfgoed troost kan bieden? Enerzijds omdat we uit het verleden weten dat pandemieën te lang en leste toch wel weer verdwijnen. Anderzijds omdat erfgoed ons een toegang verleent tot de wondere wereld van het verleden. En daarmee ook tot een bron van inspiratie en creativiteit. Als dat geen nieuw perspectief is?

De redactie

redactie@faro.be

9.476 middeleeuwse en vroegmoderne stadsrekeningen online

Mediëvisten en vroeg-modernisten opgelet! De gedigitaliseerde stadsrekeningen van tientallen Zuid-Nederlandse steden, bewaard in het archief van de Rekenkamers in het Algemeen Rijksarchief, staan online. Het gaat om steden in de graafschappen Vlaanderen, Henegouwen en Namen; de hertogdommen Brabant, Limburg en Luxemburg; en de heerlijkheden Doornik en Mechelen. Alles bij elkaar zette het Algemeen Rijksarchief 9.476 stadsrekeningen online, goed voor meer dan 700.000 digitale beelden.

Doorwinterde historici en heemkundigen weten al langer dat stadsrekeningen een schat aan informatie bevatten. Maar ook voor andere disciplines, zoals historische taalkunde of militaire en milieugeschiedenis, hebben stadsrekeningen heel wat te bieden. Interessant is vooral dat vele inkomsten en uitgaven elk jaar terugkomen, wat een studie over een lange periode mogelijk maakt.

Bron en meer info: <https://bit.ly/3er8zzE>

Onderzoeksbalans Industrieel Erfgoed



Tien jaar na de laatste versie werd de *Onderzoeksbalans Industrieel Erfgoed* geüpdatet onder leiding van ETWIE, het Expertisecentrum voor Technisch, Wetenschappelijk en Industrieel Erfgoed. De publicatie geeft een overzicht van het erfgoed- en historisch onderzoek over industrieel erfgoed vanuit een integrale benadering: zowel roerend als onroerend en immaterieel erfgoed.

Deze nieuwe versie maakt duidelijk dat, hoewel er voor vele sectoren nieuw onderzoek gebeurt, integrale onderzoeksrapporten ontbreken, en dat vooral het immaterieel-erfgoedonderzoek in zijn kinderschoenen staat.

Downloaden kan via www.etwie.be. Liever een gedrukte versie? Mail naar lieselot@etwie.be.

TEKENS VAN DE TIJD



Sinds september verschijnt in *RandKrant*, het maandblad over de Vlaamse Rand rond Brussel, een artikelreeks over de relatie tussen Brussel en haar Rand. 'Tekens van de Tijd' is geschreven door Koen Demarsin, naast algemeen coördinator Erfgoedcel Pajottenland Zennevallei ook

freelance redacteur bij *RandKrant*. De focus ligt op erfgoed, geschiedenis, het landschap en de omgeving. In de eerste bijdragen richt Demarsin de blik op de menselijke stromen naar de stad, verwijzingen naar Congo in de brede Brusselse Rand en onze omgang met de doden. En er is meer op komst.

Volg 'Tekens van de Tijd' in *RandKrant* of online, via www.randkrant.be/tag/tekens-van-de-tijd.

DIALOGEN OVER BELGIË



"Welke gebeurtenissen, plekken en figuren blijven er hangen in het geheugen van achttien prominente Belgen als ze aan hun land denken?" Op deze vraag zochten Franstalige en Nederlandstalige academici gedurende enkele jaren een antwoord. Ze organiseerden ontmoetingen met Belgische duo's uit uiteenlopende maatschappelijke domeinen. In een reeks unieke dialogen ontdekt u hoe bepaalde herinneringen gedeeld worden, terwijl andere heel sterk uiteenlopen – vaak op een verrassende manier. In een uitgebreide conclusie brengen de redacteurs de belangrijkste rode draden en lacunes in de gesprekken samen: wat zit er in het Belgische collectieve geheugen, wat niet en hoe komt dat geheugen naar boven in de gesprekken?

Elke Brems, Marnix Beyen e.a., *Dialogen over België. Herinneringen, beelden, opvattingen*. Leuven University Press, 2020. ISBN 9789462702455

SCRIPTIEPRIJS CULTUURMANAGEMENT GAAT NAAR DJAMILA BOULIL



Op 7 december mocht Djamil Boulil de Scriptieprijs Cultuurmanagement in ontvangst nemen. De prijs werd uitgereikt aan het einde van het congres Cultural governance, een organisatie van het Fonds voor Cultuurmanagement Universiteit Antwerpen. Boulil kreeg de prijs voor haar scriptie *All in This Together: A Social Network Study into International Cultural Exchange*.

Meer over het onderzoek van Djamil Boulil leest u in een vorig nummer van *faro*, 13(2020)3, zie <https://bit.ly/3kEm1BC>.

MUSEA OP NUMMER 1

Uit de resultaten van het recente rapport *Cultuurparticipatie in en na coronatijden* blijkt dat musea – samen met bibliotheken – als (iets) veiliger worden beschouwd dan andere cultuurorganisaties. Ze hebben dan ook een aantal voordelen. Vier factoren spelen daarin namelijk een rol:

- » De mate waarin fysieke afstand tussen deelnemers kan georganiseerd worden;
- » de mate waarin reeds beslissingen werden genomen over heropening;
- » de omvang van het publiek;
- » of de activiteiten binnen dan wel in de openlucht plaatsvinden.

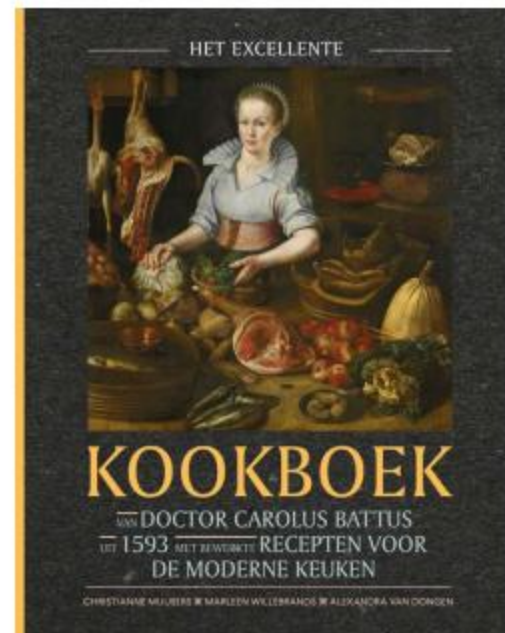
Lees het rapport via <https://bit.ly/cultuurparticipatiecorona>
Een nieuwe bevraging is in voorbereiding.

Naar bepaalde activiteiten willen mensen sneller terugkeren dan naar andere.



- 1 museum, bib
- 2 voorstelling
- 3 muziek, concert, clubs

De smaak van de 16e eeuw



In 1593 verscheen in Dordrecht het *Excellente Kookboek van doctor Carolus Battus*, als afsluiter van een medisch werk. Het is meteen het eerste gedrukte kookboek in de republiek. De verzameling van zo'n 300 recepten laat op unieke wijze de veranderende keuken zien van de late middeleeuwen naar de moderne tijd. Voor deze nieuwe publicatie hertaalden neerlandici en culinair historici Marleen Willebrands en Christianne Muusers het origineel, doken in archieven en naslagwerken, en bewerkten 30 recepten voor de moderne keuken. Kunsthistoricus Alexandra van Dongen geeft toelichting bij het kook- en tafelgerei uit de tijd van Battus.

C. Muusers en M. Willebrands, *Het excellente kookboek van Carolus Battus uit 1593. Proef de smaak van de 16e eeuw*. Uitgeverij Sterck & de Vreese, 2020. ISBN 978-90-5615-649-7

HISTORICUS LODE WILS AAN HET WOORD

In een tweedelige podcast voor Ons Erfdeel vzw gaat Lode Wils, gelauwerd historicus van de Vlaamse Beweging, in gesprek met historicus Antoon Vrints. Aan bod komen verschillende onderwerpen, zoals de voorbije federale formatiecrisis, de impact van de Duitse bezettingen op het Vlaams-nationalisme, de veelbesproken Vlaamse canon, de rol die koning Albert speelde tijdens de eerste helft van de 20e eeuw, en nog veel meer.

Beluister hun gesprek op www.de-lage-landen.com of via Soundcloud: <https://bit.ly/3oYwLym>.



DIT WAS HET

DIEPGEWORVEN

100x
deelnemers

01-12-2020

Digitale
versie

wat betek
it voor mij

1

CHECK IN
+ digitaal
netwerken

4

Lien
verw
legt

2

DE KOE
bij de
horens.

UW
Relatie
met uw
Gemeente-
bestuur

maar
wat is
eigenlijk:
"bovenlokaal"

3

welkom
Olga van
Oost

herwaardering
van 'Lokaal'

en haar
mogelijkheden
voor boven-
lokaal

Stads
Goeroe

DE PERIKELEN VAN UNESCO EN AALST
CARNAVALTUSSEN LACHEN EN
SPEL ZEGT DE ZOT
ZIJN **MENING** WEL

“Waar is de essentie van menselijkheid wanneer antisemitische carnavalskostuums openlijk paraderen in onze straten?” Scherpe woorden uit een recente speech van Europees Commissievoorzitter Ursula von der Leyen, waarin ze impliciet verwijst naar Aalst Carnaval. Hoewel het carnavalsfeest in 2021 niet plaatsvindt vanwege de COVID-19-pandemie, blijft het de gemoederen beroeren. Dit artikel zoomt in op de schrapping van Aalst Carnaval van de Unesco-lijst van immaterieel erfgoed en de perikelen die ermee gepaard gingen. Het brengt een analyse in het licht van het Europees Verdrag van de Rechten van de Mens.

Marika Lefevre en Marthe Van Damme

Het carnaval van Aalst is een volksfeest waar men volop de draak steekt met politiek, cultuur en religie. Kenmerkend zijn de spot en satire met licht anarchistische ondertoon. In 2010 nomineerde België het Aalsterse carnaval voor inschrijving op de Representatieve Lijst van het Immaterieel Cultureel Erfgoed van de Mensheid, waarna Unesco het vervolgens opnam op de lijst.¹

Sinds die inschrijving ontving Unesco echter meer dan twintig klachten. Zo werd in 2013 een klacht ingediend naar aanleiding van een praalwagen die leek op een Duitse treinwagon. Daarop stonden mensen in nazi-officierenkostuums en er waren kannen met het Zyklon B-gifgas te zien. De carnavalisten wilden de draak steken met het stadsbestuur en maakten daarbij allerlei allusies op de nazi's. In 2019 zwol de internationale commotie nog meer aan. Op een praalwagen werden poppen gebruikt die Joden op een karikaturale manier afbeeldden. Deze poppen hadden groteske haakneuzen, pijpenkrullen en zaten op gouden munten en zakken met geld. Op de achtergrond werd muziek gespeeld met rijmende woorden die verwijzen naar Joodse stereotypen zoals kluis (en “roze muis” en “Joodse muis”). De groep



carnavalisten van De Vismooil'n wilde benadrukken dat zij een sabbatjaar hielden en geld wilden besparen. Voor Unesco daarentegen bleek dit de spreekwoordelijke druppel. De organisatie veroordeelde het racistische en antisemitische karakter van sommige voorstellingen.²

Ook Unia, het interfederaal gelijkheidscentrum in België, ontving in maart 2019 vijftien meldingen over dit carnaval. Daarover bracht het instituut op 23 oktober 2019 een rapport uit.³ Specifiek voor wat betreft de praalwagens van De Vismooil'n wees men op het duidelijk antisemitische karakter van de door de carnavalesgroep gebruikte stereotypen. Niettemin gaf het rapport aan dat dergelijke stereotypen volgens de Belgische wetgeving evenwel slechts strafbaar zijn wanneer er de kwaadwillige bedoeling achter schuilt om andere personen aan te zetten tot discriminatie, segregatie, haat of geweld. Volgens Unia was dat hier niet het geval.

VERENIGBAAR MET MENSENRECHTENINSTRUMENTEN?

Geconfronteerd met de commotie en de vele internationale reacties, verklaarde Unesco op 8 november 2019 Aalst Carnaval van de lijst te willen halen. Ook de burgemeester van Aalst verzocht zelf om een schrapping.⁴ Een maand later, op 13 december 2019, gebeurde dat ook.⁵ Unesco verklaarde dat de herhaling van racistische en antisemitische voorstellingen onverenigbaar is met haar grondbeginselen. De organisatie werd in 1945 opgericht als reactie op een wereldoorlog, waarvan racistisch en antisemitisch geweld belangrijke motoren waren. Een dergelijk evenement op de lijst dulden zou dan ook de geloofwaardigheid van de organisatie schaden.

Bovendien stemt het Aalsterse carnaval volgens Unesco niet overeen met de definitie van immaterieel cultureel erfgoed, zoals vervat in artikel 2 van de Conventie voor het borgen van imma-

»

terieel erfgoed van 2003; er wordt “uitsluitend rekening gehouden met het immaterieel cultureel erfgoed dat verenigbaar is met de bestaande internationale mensenrechteninstrumenten en met de eisen van wederzijds respect tussen gemeenschappen, groepen en individuen ...” Deze definitie vereist o.a. dat immaterieel erfgoed verenigbaar moet zijn met de bestaande internationale *mensenrechteninstrumenten*. Op mondiaal niveau zijn de belangrijkste instrumenten het Internationaal Verdrag inzake burgerrechten en politieke rechten en het Internationaal Verdrag inzake economische, sociale en culturele rechten, beide gebaseerd op de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens. Op regionaal niveau is het Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens (EVRM) *in casu* van toepassing.

Hieronder lichten we kort toe of bepaalde representaties tijdens Aalst Carnaval in strijd zijn met het EVRM.⁶ De focus ligt op het recht op vrije meningsuiting en de vragen die rijzen bij het gebruik van negatieve stereotypen die onrechtstreeks discriminatie kunnen teweegbrengen.

EEN OVERWINNING OP HET RECHT OP VRIJE MENINGSUITING?

Het recht op vrije meningsuiting verleent het individu de vrijheid een mening te koesteren en die vrij te uiten. Het recht is essentieel voor zowel de ontplooiing van het individu als het goed functioneren van een democratische samenleving. Artikel 10 van het EVRM waarborgt dit recht voor de lidstaten van de Raad van Europa.

Cruciaal is de vraag in welke mate het recht op vrije meningsuiting de uitoefening van carnaval bepaalt, in het bijzonder wanneer een etnische gemeenschap op de korrel wordt genomen. Voor- en tegenstanders bedienen zich dan van het recht op vrije meningsuiting. Zo beroepen voorstanders zich op de context van carnaval om de spot met etnische groepen te rechtvaardigen. Tegelijkertijd beschouwen de tegenstanders het gebeuren als misplaatst en een misbruik van hetzelfde recht. Zij benadrukken vooral de voorwaarden en de beperkingen aan de vrije meningsuiting. Hoewel het recht op vrije meningsuiting de waarborg biedt dat het individu zich kan uitdrukken via allerlei expressievormen, is dit recht toch duidelijk begrensd. Zo biedt het o.a. geen bescherming voor verklaringen die andere personen en groepen op onwettige wijze discrimineren of aanzetten tot geweld of haat tegen andere personen en groepen, met name op grond van hun ras, religieuze overtuiging, geslacht of seksuele geaardheid. Niemand kan zich op het recht op vrijheid van meningsuiting beroepen om de mensenrechten van anderen te beperken of te ondermijnen. Uiteraard is het niet altijd gemak-

De karikaturen op het carnaval van Aalst zijn ongetwijfeld zeer stereotyperend en kwetsend voor de Joodse gemeenschap, maar op basis van de rechtspraak van het EHRM genieten ze wellicht wel de bescherming van het recht op vrije meningsuiting.

kelijk om de grens te trekken tussen het uiten van intolerante of beledigende standpunten (die bescherming genieten op grond van artikel 10 van het EVRM) en uitlatingen die haat zaaien of andere, beledigende commentaren die zo ernstig zijn dat ze niet beschermd worden.

De rechtspraak van het Europees Hof van de Rechten van de Mens (EHRM) kan een antwoord bieden, meer specifiek via het arrest Da Silva tegen Portugal.⁷ Deze zaak gaat over een carnavalsvierder die de burgemeester van een stadje bespote. Mijnheer Da Silva stelde de politicus voor als een corrupt figuur die een blauwe zak vol smeergeld met zich meedroeg. Het EHRM meende dat het opzet duidelijk satirisch van aard was. Het betrof een vorm van artistieke expressie én sociale commentaar die gebruikmaakte van uitvergroting, overdrijving of verdraaiing van de werkelijkheid. In meerdere arresten beklamtoonde het Hof dat satire en spot een open en diverse samenleving voeden en bijdragen aan het maatschappelijk debat.⁸

Carnaval is bij uitstek de plaats waar feestvierders zich bedienen van spot en satire en de uitlatingen op Aalst Carnaval gebeurden dus binnen deze context. De karikaturen op het carnaval van Aalst zijn ongetwijfeld zeer stereotyperend en kwetsend voor de Joodse gemeenschap, maar op basis van de rechtspraak van het EHRM genieten ze wellicht wel de bescherming van het recht op vrije meningsuiting.

WAT MET SCHADELIJKE STEREOTYPEN?

Een tweede benadering om Aalst Carnaval te analyseren vanuit mensenrechtenperspectief focust op de stereotypen die onrechtstreeks discriminatie van minderheidsgroepen teweeg-



Alex Sky via Pixabay

brenge⁹. Hoewel stereotypen in se bestaan om onze complexe alledaagse werkelijkheid enigszins te kunnen structureren, zijn er ook schadelijke stereotypen. Die houden volgens verschillende onderzoekers ongelijkheid en discriminatie van bepaalde minderheidsgroepen in stand en versterken ze zelfs. Momenteel bestaat er echter geen consensus over hoe wetgevers of rechters hiermee precies moeten omgaan én of dit wel een opgave voor het recht is.

Vooral op het gebied van raciale stereotypen, zoals die bij Aalst Carnaval voor beroering zorgden, is het niet vanzelfsprekend ze als een schending van mensenrechten te erkennen. Deze stereotypen komen zeer zelden aan bod in mensenrechtenskwesies. Op dit moment moest het EHRM zich nog niet uitspreken over zo'n schending wegens raciale stereotypen binnen de context van carnaval. Niettemin is het van belang om in deze materie te wijzen op het controversiële arrest *Aksu t. Turkije*.¹⁰ In deze zaak startte de heer Aksu, die van Roma-afkomst is, twee procedures op bij het EHRM tegen het Turkse ministerie van Cultuur. Hij beweerde dat drie door de overheid gefinancierde publicaties passages en definities bevatten die negatieve, discriminerende en bevooroordeelde connotaties (stereotypen) bevatten ten aanzien van Roma. In deze publicaties stond o.a. dat Roma zich inlieten met illegale activiteiten en leefden als "dieven, zakkenrollers, oplichters, rovers, woekeraars, bedelaars, drugsdealers, prostituees en bordeelhouders". Aksu tekende beroep

aan op basis van artikel 8, het recht op eerbiediging van privéleven, en artikel 14 van het EVRM, het non-discriminatiebeginsel. Dit omdat hij van mening was dat deze publicaties hem als lid van de Roma-gemeenschap beledigden.

Het EHRM verwierp het beroep op artikel 14 van het EVRM. Het Hof was van oordeel dat de zaak geen betrekking had op een verschil in behandeling of etnische discriminatie, aangezien de verzoeker geen bewijs had geleverd dat de betwiste publicaties een discriminerende bedoeling of effect hadden. Hierop behandelde het Hof de zaak uitsluitend op grond van artikel 8 van het EVRM. Maar ook daar stelde het Hof geen schending vast. De vraag was of Turkije voldoende had gedaan om het privéleven van de verzoeker te beschermen; met andere woorden: of zijn identiteit niet werd aangetast via bepaalde stereotypen. Dit recht moest worden afgewogen tegen de uitoefening van het recht op vrijheid van meningsuiting door anderen. Het Hof stelde dat Turkije wel degelijk aan zijn verplichting had voldaan om het recht op privéleven van iemand van de Roma-gemeenschap voldoende te beschermen. Deze uitspraak van het Hof wordt echter bekritiseerd, vooral dan vanwege het gegeven dat het EHRM negatieve stereotypering van minderheidsgroepen niet als discriminatie aanziet. Hoewel dit arrest geen mensenrechtenschending heeft vastgesteld wegens het gebruik van bepaalde stereotypen, is het toch een belangrijk arrest. Het Hof verklaart immers voor de eerste keer

»



Christophe Couckuyt via Flickr, CC BY 2.0

expliciet dat men door negatieve stereotypering interfereert in het vermogen van het individu om zijn eigen identiteit en levensloop te bepalen. Het Hof wijst erop dat een staat, op basis van artikel 8 van het EVRM, veroordeeld kan worden wanneer deze niet genoeg zou hebben gedaan om de identiteit van bepaalde minderheidsgroepen te beschermen, door de negatieve stereotypering van deze groep tegen te gaan. Of dit al dan niet het geval is, hangt uiteraard telkens af van de concrete context waarbinnen deze stereotypen zich manifesteren.

EN WAT BRENGT DE TOEKOMST?

Samenvattend: in deze bijdrage schetsten we het verloop van de perikelen tussen Unesco en Aalst Carnaval. Aalst Carnaval werd door Unesco op vraag van de stad zelf van de Representatieve Lijst van het Immaterieel Cultureel Erfgoed van de mensheid gehaald. Sommige representaties tijdens Aalst Carnaval waren volgens Unesco in strijd met haar grondbeginselen, met de bestaande internationale mensenrechteninstrumenten en met de eisen van wederzijds respect tussen gemeenschappen, groepen en individuen. We bekeken of de representaties van Aalst Carnaval in strijd waren met het EVRM. Op grond van de huidige rechtspraak van het EHRM genieten deze wellicht

de bescherming van het recht op vrijheid van meningsuiting. Ook bogen we ons over de vraag of er dan geen mensenrechtenschending voorligt, wanneer deze stereotypen onrechtstreeks discriminatie van minderheidsgroepen teweegbrengen. In de context van carnaval heeft het Hof hierover tot nu toe nog geen arrest gewezen. Niettemin stelt het Hof dat men door negatieve stereotypering interfereert in het vermogen van het individu om zijn eigen identiteit en levensloop te bepalen. Een staat kan wel degelijk veroordeeld worden wanneer deze niet genoeg zou hebben gedaan om de identiteit van een bepaalde minderheidsgroep te beschermen door negatieve stereotypering van deze groep tegen te gaan. En of dit binnen de context van Aalst Carnaval ooit het geval zal zijn, zal de toekomst verder uitwijzen. ■

 Marike Lefevre is onderzoeker aan het Leuven Centre for Public Law met een specialisatie in mensenrechten. Zij bereidt een doctoraat voor in het kader van het FWO-onderzoeksproject: *Popular Culture on Trial: European Human Rights as Agents of Cultural Change or Conservation?*

Marthe Van Damme is recent afgestudeerd als juriste aan de KU Leuven. In het kader van haar masterproef onderzocht ze hoe ver het recht op vrije meningsuiting reikt binnen de uitoefening van erkende tradities, zoals Aalst Carnaval.

Bronnen en literatuur

1. *Programme and meeting document on the evaluation of nominations for inscription in 2010 on the Representative List of the Intangible Cultural Heritage of Humanity* (15-19 November 2010), UN Doc. ITH/10/5.COM/CONF.202/6 (2010), 14; <https://ich.unesco.org/en/decisions/5.COM/6.3>.
2. Zie: <https://en.unesco.org/news/unesco-condemns-racist-and-anti-semitic-representations-carnival-aalst-belgium-3-march>.
3. Rapport UNIA, *Carnaval en de grenzen aan de vrijheid van expressie* (2019), 16-17. Geraadpleegd via https://www.unia.be/files/Documenten/Publicaties_docs/Carnaval_2019_NL.pdf, X.
4. 14e vergadering van het Intergouvernementeel Comité voor de bescherming van het immaterieel cultureel erfgoed van de mensheid van 13 december 2019; Unesco, "Unesco requests consideration for the possible removal of the Aalst Carnival from its Intangible Heritage Lists". Geraadpleegd via <https://en.unesco.org/news/unesco-requests-consideration-possible-removal-aalst-carnival-its-intangible-heritage-lists>.
5. *Decision of the Intergovernmental Committee*: 14.COM 12, <https://ich.unesco.org/en/Decisions/14.COM/12>.
6. Gelet op het korte bestek van deze bijdrage werd gekozen om enkel het EVRM toe te passen, hoewel een analyse in het licht van de overige mensenrechteninstrumenten ook zeker nuttig zou geweest zijn.
7. EHRM 20 oktober 2009, nr. 41665/07, Alves da Silva/ Portugal.
8. EHRM 8 juli 1986, nr. 9815/82, Lingens/Oostenrijk, para. 41; EHRM 18 juli 2000, nr. 26680/95, Şener/Turkije, para. 39; EHRM 19 april 2001, nr. 32686/94, Marônek/Slowakije, para. 52; EHRM 10 december 2007, nr. 69698/01, Stoll/ Zwitserland, para. 101; EHRM 23 april 2015, nr. 29369/10, Morice/ Frankrijk, para. 124; EHRM 20 oktober 2015, nr. 11882/10, Pentikäinen/ Finland, para. 87; EHRM 29 maart 2016, nr. 56925/08, Bédat/ Zwitserland, para. 48.
9. M. Lefevre, 'Een mensenrechtelijke blik op zwart geschminkte personages in tradities uit Europa', in: *Ethische Perspectieven* 29 (2019), 4, p. 211-214.
10. EHRM (GK) 15 maart 2012, nr. 4149/04 en 41029/04, Aksu/ Turkije.

CHRISTOPHE PLANTIN'S CORRESPONDENCE



€40

Een selectie van brieven die inzicht bieden in Plantijns privéleven en de 16e-eeuwse tijdsgesest

Ter ere van 500 jaar Plantin

EEN GESCHIEDENIS VAN DE EUROPESE MUZIEK TOT 1900



€45

'Draagt bij aan een meer intense muziekbeleving'

- Hans Waeye

EEN GESCHIEDENIS VAN BELGIË



€29⁹⁹

Dompel je onder in de kleurrijke geschiedenis van ons land

WWW.ACADEMIAPRESS.BE



Mike Nelson, *The Asset Strippers*, 2019. Installation view, Tate Britain, 2019. Foto: Tate (Matt Greenwood).



ICM

Ecologische insectenbestrijding
en decontaminatie

door en voor restauratoren



Praaltrons uit de Onze-Lieve-Vrouwekerk in Dendermonde



De aanbidding van de herders
Antoon Van Dyck, 1631, olie op doek, 244 x 172 cm,
Onze-Lieve-Vrouwekerk, Dendermonde.

Brussel | London | Mobile

- Vochtgeruleerde warmte-behandeling tegen insecten in erfgoedobjecten en kunstwerken.
- Voor schilderijen, polychromie, meubilair, textiel, archieven, taxidermie, hedendaagse materialen, ...
- Ecologisch, veilig, snel en 100% effectief.

Meer weten?

Bel ons op +32 16 90 75 90 of
e-mail naar belux@icm.works

www.icm.works

- Behandelingen in de ICM-kamer in Kampenhout of op locatie in de mobiele kamer.
- Per individueel object of in groupage.
- Offerte binnen de 24 uur na aanvraag op belux@icm.works.
- Van elke behandeling wordt een behandelingsverslag opgesteld.

icm

Integrated
Contamination
Management

by
F&C

EEN BLIK OP UNESCO'S WERK VOOR
CULTUREEL ERFGOEDIS UNESCO NOG
RELEVANT?

We vieren dit jaar de 75e verjaardag van de Verenigde Naties (VN), en bij uitbreiding ook van Unesco - de VN-organisatie voor Onderwijs, Wetenschap en Cultuur - die vandaag net zo relevant is als 75 jaar geleden, ook voor cultureel erfgoed in Vlaanderen. Een kennismaking.

Lukas Van Damme

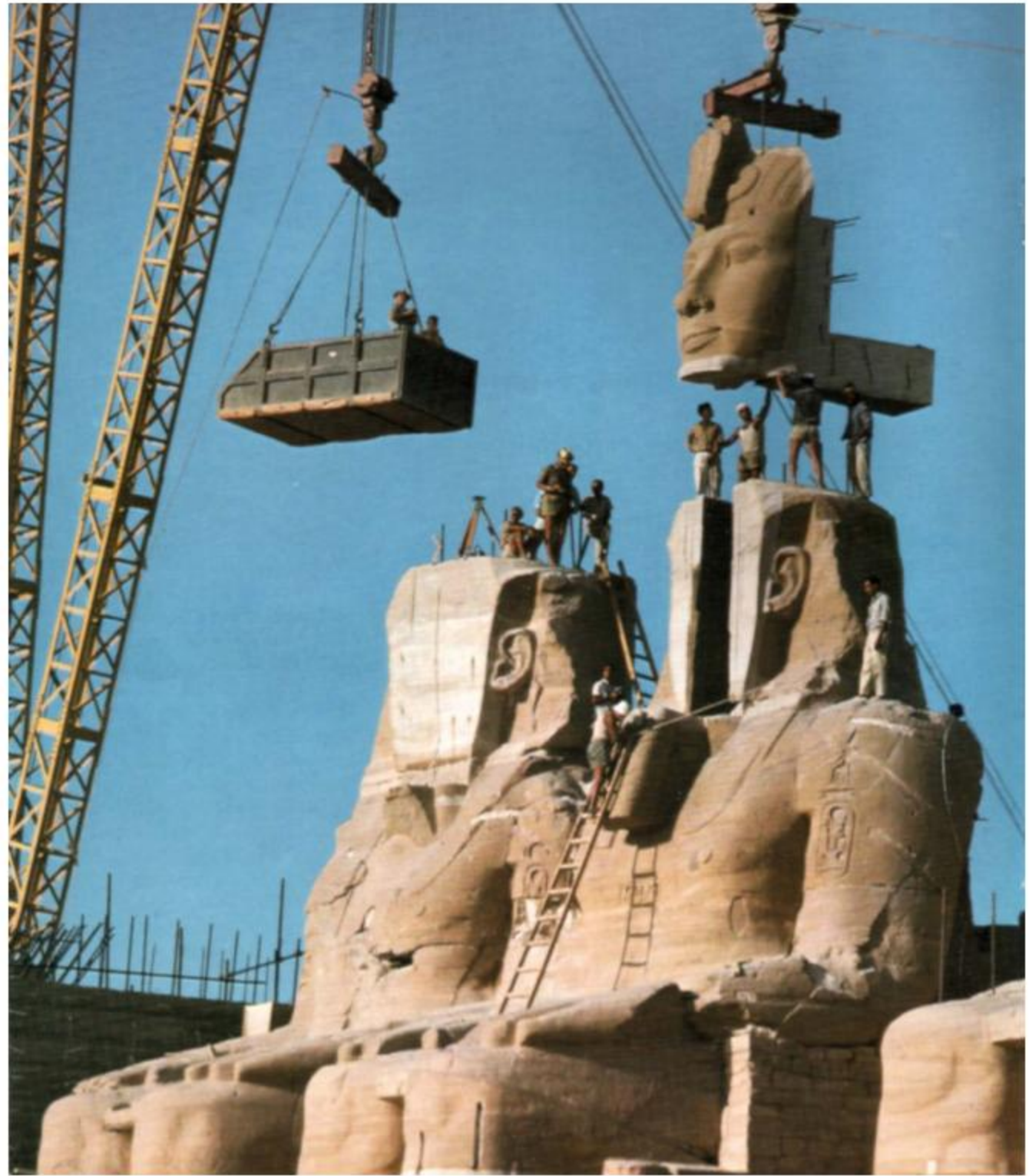
Na de Tweede Wereldoorlog waren landen vastbesloten om meer en sterker samen te werken voor vrede en welvaart. Bij de heropbouw ging er aandacht naar waarden, ethiek en moraal, getuige onder meer de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens, die de VN in 1948 heeft aangenomen. Het besef dat er gewerkt moet worden aan een 'nieuwe mindset' voor een duurzame internationale orde weerklinkt ook in de constitutie van Unesco: "Omdat oorlogen in de hoofden van mensen beginnen, moeten we in de hoofden van mensen vrede opbouwen." Die centrale zin is nog steeds de drijfveer van Unesco: werken aan vrede door meer wederzijds begrip en samenwerking, door interculturele dialoog, door kwaliteitsvol onderwijs en door wetenschappelijke vooruitgang te delen.

UIT HET PUIN

Klinkt mooi om ideeën uit te wisselen en samen aan vrede te werken, maar hoe gaat men dan concreet aan de slag? Unesco heeft in de afgelopen decennia steeds geprobeerd een reeks wereldwijde afspraken

te maken, om zo globale referentiekaders en standaarden te zetten voor inspiratie en beleid op nationaal en regionaal niveau. Voor erfgoed en cultuur ontwikkelde Unesco zeven zogeheten 'conventies': internationale verdragen goedgekeurd door de Unesco-lidstaten – ook België en zijn gewesten en gemeenschappen – die daardoor gebonden zijn.

Met de herinneringen aan de vernieling van talrijke monumenten en kunstroven tijdens de Tweede Wereldoorlog nog vers in het geheugen, zag in 1954 de Haagse conventie voor de bescherming van culturele goederen in geval van gewapend conflict het levenslicht. Het wit-blauwe schildje als embleem van de conventie en als merkteken voor beschermde gebouwen onder dat verdrag herkent iedereen wel. Het schildje werd door de onroerend-erfgoedadministratie immers niet alleen gebruikt voor beschermd erfgoed bij conflict, maar voor zowat *alle* beschermde monumenten, terwijl in België enkel het Plantin-Moretuscomplex, het Brusselse Horta-huis en de neolithische vuursteenmijnen in het Waalse Spiennes formeel door dit verdrag beschermd



Verplaatsing van de Abu Simbel tempels (Egypte), aanleiding tot de Werelderfgoedconventie
Foto: Per-Olow Anderson, via Wikipedia

zijn. Dat misverstand is inmiddels verholpen door een nieuw geel-wit plaatje voor Vlaamse beschermde gebouwen, maar je ziet het oude blauw-witte schildje nog veel in het straatbeeld. Zo raakte het resultaat van Unesco-werk – eerder onbewust – ondertussen stevig in ons collectief bewustzijn verankerd.

Bekender is Unesco's Werelderfgoedconventie. Met de bouw van de Aswandam in de jaren 1960, die de antieke Egyptische tempels van Aboe Simbel bedreigde, groeide het besef dat er zoiets bestaat als erfgoed dat lokaal eigenaarschap overstijgt en het beschermen waard is voor de hele mensheid. Dankzij internationale samenwerking zijn niet alleen de Egyptische tempels verplaatst en gered, maar sloot men in 1972 ook de Werelderfgoedconventie voor de bescherming van onroerend erfgoed – monumenten en landschappen – met een 'uitzonderlijke universele waarde' af. Twee jaar daarvoor werd bovendien een conventie afgesloten om de illegale handel in cultuurgoe-deren tegen te gaan. Vele voormalige kolonies hadden immers af te rekenen met een groeiende zwarte markt, waarbij sites en monumenten werden beroofd of beschadigd voor de internationale handel in antiquiteiten.

Elk van die conventies toont nog steeds de relevantie voor de bescherming van ons cultureel erfgoed – niet alleen bij econo-



Foto: St. Jannes via Wikipedia, CC BY-SA 3.0

»

Unesco-project met Vlaamse steun zorgde voor een betere borging van immaterieel cultureel erfgoed in Zuidelijk Afrika © Unesco



Interesse voor 'levend erfgoed' in Vlaanderen: de garnalvisserij te paard in Oostduinkerke is ingeschreven in Unesco's 'Represntatieve Lijst van het Immaterieel Cultureel Erfgoed van de Mensheid' © Sophie Legem - Lokaal Bestuur Koksijde



mische ontwikkelingen, klimaatverandering of natuurrampen, maar vooral ook in conflictsituaties. We worden in de 21e eeuw helaas nog steeds geconfronteerd met de doelbewuste vernietiging van cultureel erfgoed om tegenstanders in hun identiteit te raken, om een verleden uit te wissen, om de wereldgemeenschap te schofferen, of om gedeeld erfgoed en culturele dialoog letterlijk op te blazen. Denk maar aan de vernieling van Werelderfgoedsites zoals de grote Bamiyan boeddha's in Afghanistan door de Taliban, of recenter aan de verwoesting van de Romeinse archeologische site in het Syrische Palmyra door

IS. Plunderingen van musea zorgden ook voor meer illegale handel in antiquiteiten, vaak nog ter financiering van terroristische groepen. Unesco lanceerde daarom in 2015 de #Unite4Heritage-campagne om dergelijke doelbewuste schade aan cultureel erfgoed aan te klagen en het belang van erfgoed kracht bij te zetten. Deze campagne werd destijds door de Vlaamse Regering financieel gesteund vanuit het Flanders Unesco Trustfund, net zoals enkele andere Unesco-projecten Vlaamse steun kregen om de schade aan Syrisch en Iraaks erfgoed op te meten.

OOK ROEREND EN IMMATERIEEL ERFGOED

Na de eerste decennia, met een focus op onroerend erfgoed, richtte Unesco zich vanaf de jaren 1990 steeds meer op roerend en vooral immaterieel cultureel erfgoed en cultuur in de brede zin. In 1992 startte Unesco met het Memory of the World-programma voor de bescherming van documentair erfgoed (archieven, boeken, opnames ...), gevolgd door het Living Human Treasures-programma in 1993 voor immaterieel erfgoed. Begin deze eeuw kwam er een échte doorstart met maar liefst drie nieuwe culturele conventies. Eerst kwam er de conventie voor cultureel onderwatererfgoed in 2001. Vervolgens werd in 2003 de conventie voor immaterieel cultureel erfgoed opgezet. Tot slot is in 2005 de conventie rond culturele diversiteit gelanceerd als een kaderverdrag voor een omvattend cultureel beleid. Tot slot bracht Unesco in 2015 een aanbeveling over musea en collecties uit, met bijzondere aandacht voor de sociale rol van musea, naast het klassieke collectiebeheer.

Meer oog voor diversiteit, voor erfgoed uit niet-Westerse landen, en voor de rol van cultuur bij duurzame ontwikkeling vormden de drijfveren voor die nieuwe focus. Een bredere en meer evenwichtige aanpak was welkom. De Werelderfgoedlijst wordt tot op vandaag immers gedomineerd door de enorme hoeveelheid aan Europese erfgoedplaatsen, met een ondervertegenwoordiging van werelderfgoed uit Afrika. De recentere conventies gericht op culturele diversiteit en op tradities en praktijken – in plaats van op ‘monumentale bouwwerken’ – hebben bijgedragen aan een grotere zichtbaarheid en erkenning van cultureel erfgoed in de brede zin.

De conventie voor immaterieel cultureel erfgoed was niet alleen een opsteker voor Azië, Afrika en Latijns-Amerika, maar gaf ook in Europa een stimulans aan de ontwikkeling van het beleid rond levend erfgoed. Vlaanderen nam een markante voortrekkersrol op, met een snelle ondertekening en omzetting van de conventie in Vlaamse beleidsvoering: denk maar aan de Inventaris Vlaanderen voor het immaterieel cultureel erfgoed en de start van www.immaterieelerfgoed.be. Ook diverse cultureel-erfgoedorganisaties gingen actief rond het nieuwe immaterieel-erfgoedbeleid aan de slag. Meerdere organisaties (FARO, Werkplaats Immaterieel Erfgoed, CAG, Sportimonium ...) deden bovendien een aanvraag om als ngo door Unesco geaccrediteerd te worden in het kader van de conventie en kunnen zo deelnemen aan de Unesco-vergaderingen, raadplegingen en samenwerkingen.

DICHTERBIJ DAN U DENKT

Het mag duidelijk zijn dat Unesco ook in Vlaanderen inspireert en beleidskaders aanreikt, en werkt

Hete hangijzers zoals ‘Aalst Carnaval’ en het meerstemmighedsdebat tonen aan dat ook bij ons blijvende dialoog rond erfgoed zinvol en nodig is.

aan wereldwijde uitdagingen die ons allemaal aangaan voor de bescherming van waardevol erfgoed met oog voor wederzijds begrip en culturele dialoog. Hete hangijzers zoals ‘Aalst Carnaval’ (zie artikel op pagina 8) en het meerstemmighedsdebat tonen aan dat ook bij ons blijvende dialoog rond erfgoed zinvol en nodig is. De Vlaamse Unesco Commissie heeft als opdracht om de ‘Vlaamse Gemeenschap’ (overheden, middenveld, experts, burgers ...) te betrekken bij het werk van Unesco, door te ondersteunen bij de uitvoering van Unesco-programma’s, advies te geven, op te treden als aanspreekpunt en informatie te bieden. Wilt u meer weten over Unesco’s werk, neem dan zeker een kijkje op de vernieuwde website www.unesco-vlaanderen.be. U zal er ontdekken dat Unesco dichterbij uw bed staat dan u denkt en meer biedt dan alleen erfgoed. Op de interactieve kaart treft u in Vlaanderen immers meer dan 30 Unesco-scholen, 7 Unesco-leerstoelen (waaronder een over immaterieel cultureel erfgoed en een over de conservatie van onroerend erfgoed), 13 begijnhoven en 26 belforten op de Werelderfgoedlijst, 10 door Unesco erkende immaterieel-erfgoedpraktijken, 3 documentair-erfgoedcollecties van wereldbelang, 2 Unesco Creatieve Steden (Gent en Kortrijk) en 1 projectkantoor in Oostende voor oceanenonderzoek.

Unesco zit in Vlaanderen en Vlaanderen is betrokken bij Unesco. Ondanks het politieke gekrakeel en de gebreken van Unesco als VN-agentschap, blijft internationale samenwerking 75 jaar na de oprichting nog steeds relevant voor een duurzame toekomst. Dat laten het klimaatdebat en de coronapandemie ook zien. Unesco draagt haar steentje bij op het vlak van globale samenwerking rond onderwijs, wetenschap en cultuur. En daar kunnen we in Vlaanderen ook aan bijdragen en meewerken. ■

 Lukas Van Damme is algemeen secretaris van de Vlaamse Unesco Commissie.





ACHT ESSENTIËLE STAPPEN

HOE BRUGGEN BOUWEN TUSSEN ERFGOED EN ONDERWIJS?

Hoe zet u een prikkelende erfgoedactiviteit op? Eentje waar kinderen, jongeren en leerkrachten nog lang over napraten? Hoe zorgt u ervoor dat zo'n project een meerwaarde biedt voor erfgoedorganisaties én scholen? En hoe houdt u iedereen betrokken? Kortom: hoe maakt u verbindingen met het onderwijs? *faro* klopte met die vragen aan bij de lerarenopleidingen van Odisee en Vives. Het antwoord bleek samen te vatten in acht cruciale stappen - acht etappes bij het ontwerpen van een geslaagde educatieve activiteit.

Elien De Meyere en Isabel Wille

1 STEL UW VISIE SCHERP

Waarom wil u als erfgoedorganisatie inzetten op erfgoededucatie? Zet, voordat u van start gaat, even een stap achteruit en vraag uzelf af: 'Wanneer is erfgoededucatie voor ons een succes?'

2 MAAK KENNIS MET UW DOELGROEP

Kent u de doelgroep echt? Wat houdt de kinderen en jongeren bezig? Wat vinden ze interessant? Waar liggen ze van wakker? Wat weten of kunnen ze al? Hun kennis en ervaringen zijn een rijkdom die uw project kunnen versterken. Neem ze dan ook als uitgangspunt.

3 LEG SPECIFIEKE DOELEN VAST

Zet u in op kennis, vaardigheden en attitudes? Wat moeten de kinderen of jongeren concreet kunnen en weten aan het einde van de activiteit? Welke eindtermen en doelen uit de onderwijsplannen vormen een goed aanknopingspunt? Voor een overzicht van de eindtermen, zie [onderwijsdoelen.be](https://www.odisee.be).

4 BEPAAL UW DIDACTISCHE INVALSHOEK

Hoe kunt u kinderen en jongeren kritisch en onderzoekend op weg zetten, met hun verschillende zintuigen en op een expressieve manier? Welke werkvormen zijn daarvoor geschikt?

5 MAAK EEN SCENARIO

Hoe bouwt u de activiteit op? Hoe werkt u met een activerende inleiding, een boeiend midden-gedeelte en een (creatief) slotmoment? En wat is er mogelijk qua voor- en naverwerking in de klas, naar aanleiding van een extern bezoek? Kunt u vertrekken vanuit een verhaal of probleemstelling? Werkt u in de eindfase naar een voorstelling of een presentatiemoment toe?

6 KIES GOEDE PARTNERS

Welke organisaties of mensen kunnen uw project sterker maken? Wie heeft u nodig om er een succes van te maken, van erfgoedbewaker tot studiemeester, van wijkagent tot oudervereniging? Stel de vraag ook omgekeerd: welke organisaties of mensen worden er beter van door hen te betrekken bij uw traject?

7 LET OP DE RANDVOORWAARDEN

Met welke randvoorwaarden moet u rekening houden om het project te realiseren? Extra middelen, materiaal, helpende handen? Breng deze voorwaarden van bij de ontwerpfase in kaart. Is het niet mogelijk om alles te realiseren, pas dan de plannen aan naargelang de mogelijkheden. In de beperking schuilt ook vaak de kracht.

8 ZORG VOOR EVALUATIE

Aan het einde van de rit wil u natuurlijk graag weten hoe het proces is verlopen. Wat is gerealiseerd met de leerlingen? Hoe hebben de partners en de andere betrokkenen het traject ervaren? Wat liep er goed (en hoe kwam dat)? Waar zitten er mogelijk nog verbeterpunten?

Deze acht stappen zijn de kapstokken van de leidraad *Erfgoed en onderwijs* die FARO, VIVES en Odisee samen ontwikkelden. U vindt er hulpvragen, concrete voorbeelden en doorverwijzingen voor verdere lectuur. Deze leidraad vormt het vertrekpunt in de cursus *Erfgoed en onderwijs* die de hogescholen i.s.m. FARO jaarlijks organiseren. Een aanrader voor wie zich hier verder in wil verdiepen!

Meer lezen?

E. De Meyere, H. Van Genechten, J. van Leeuwen en I. Wille, *Erfgoed en onderwijs: samen bruggen bouwen*. FARO, 2020. Meer informatie over de opleiding Erfgoed en onderwijs vindt u via: <https://www.odisee.be/nl/erfgoed>.



Elien De Meyere is docent bij VIVES en Isabel Wille is docent bij Odisee.

DE PARTICIPATIEVE KANSEN VAN
SCHOOLERFGOED

WISSEL OP DE TOEKOMST

Schoolerfgoed ontdekken lijkt op bladeren in een familiealbum. Het is herkenbaar, tegelijk verwonderlijk en voert u mee naar uw herinneringen. Dat erfgoed en onderwijs belangrijke partners zijn, zal niemand in de erfgoedsector ontkennen.¹ Scholen en erfgoedspelers in Vlaanderen vinden elkaar sinds een vijftiental jaar op projectmatige basis. Recenter ontdekken ze de inzetbaarheid en kwetsbaarheid van schoolerfgoed. Samenwerkingen rond het erfgoed van ons onderwijs leveren onvermoede win-winsituaties op.

Ria Christens en Carine Dujardin

‘Schoolerfgoed’ dekt zeer diverse ladingen, van een beschermd gebouw over een karakteristieke buitenaanleg tot een bijzondere kunst- en beeldencollectie. Ook een wereldbol, een kroontjespen, een venndiagram of digitale agenda, zelfs de Honderd-Dagenviering en de verhalen van en over de leerkrachten kunnen deel uitmaken van het collectieve geheugen van een generatie. Het gaat dus niet alleen om ‘topstukken’ die een school trots achter vitrineglas bewaart. Het betreft ook het alledaagse erfgoed dat in de ruimtelijke en culturele context van een onderwijsinstelling tot stand komt en wordt gebruikt.

De hoogleraars Meda, Patrizi en Brunelli omschrijven onderwijserfgoed als het complexe en heterogene geheel van cultuurgoederen, voortkomend uit onderwijsactiviteiten en bewaard in scholen, privéverzamelingen, musea en archieven.² Meest opvallend is de veelsoortigheid. Alle

categorieën van erfgoed zijn vertegenwoordigd: museale collecties, archivalisch en bibliothecair erfgoed zoals foto’s, films, administratieve documenten, schoolkranten, handboeken en handleidingen. Dat erfgoed is zowel tastbaar als immaterieel, zoals de schoolcultuur, de pedagogische tradities, de dagelijkse klaspraktijk, de jaarlijks weerkerende rituelen of de parascolaire activiteiten ...

RIJKDOM = RISICO’S

Meteen moeten we een serieuze kanttekening plaatsen bij dat potentieel, want die rijkdom houdt tegelijk risico’s in. Schoolerfgoed wordt bedreigd: de zorg voor het eigen erfgoed is voor een doorsnee basis- of secundaire school best complex. Bovendien is het een niet-omkaderde opgave. Buiten enkele selectielijsten en een gids over onderwijsarchieven, zijn er geen specifieke instrumenten waarop een school kan terugvallen.

Schoolerfgoed wordt bedreigd: de zorg voor het eigen erfgoed is voor een doorsnee basis- of secundaire school best complex. Bovendien is het een niet-omkaderde opgave.

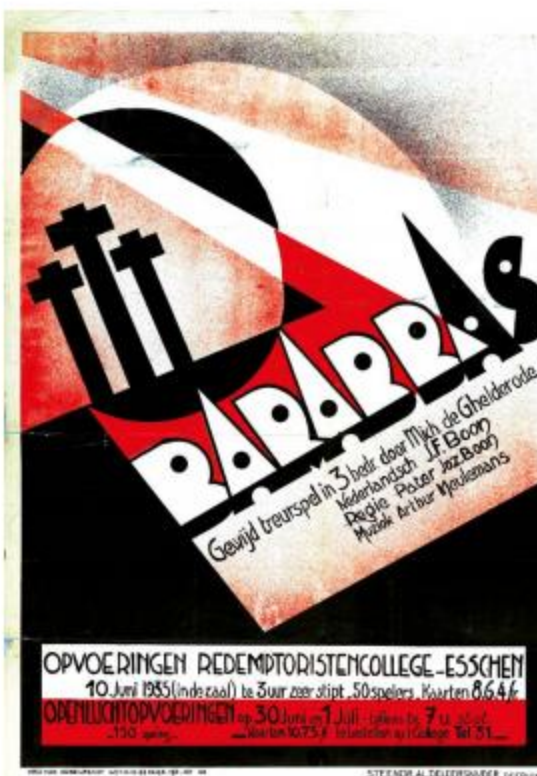
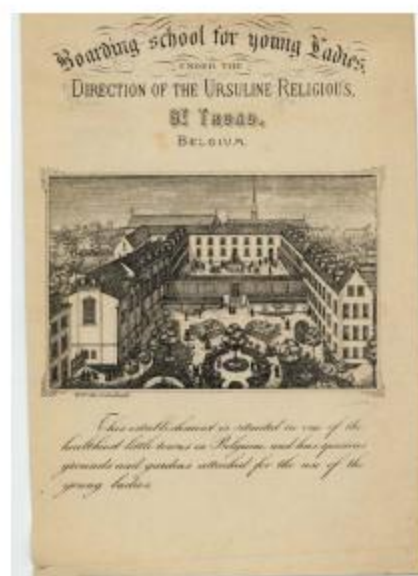
Hoe begin je eraan, waar vind je ondersteuning en de nodige middelen en waar leg je als school de prioriteiten? In het drukke wentelritme van schooljaren dreigt een kort geheugen te ontstaan.

De duurzame bewaring van analoog en digitaal schoolerfgoed wordt bovendien bedreigd door de bestuurlijke veranderingsprocessen en de actuele hertekening van het onderwijslandschap. Fusies en schaalvergroting doen het risico op verdwenen, verweesd en vermengd schoolerfgoed toenemen. Bovendien is schoolerfgoed in toenemende mate digitaal. Voor de duurzame bewaring daarvan ontbreken in het onderwijs knowhow en middelen. Vernieuwingsbewegingen in het onderwijs leggen soms eenzijdig de nadruk op innovatie. De nieuw gecreëerde schoolcontext heeft de neiging functionaliteit te laten primeren, wat leidt tot kille, weinig doorleefde leeromgevingen zonder geheugen, geschiedenis, verhaal of accenten. En dat is jammer, want schoolerfgoed biedt heel wat kansen om een nieuw verhaal te schrijven.

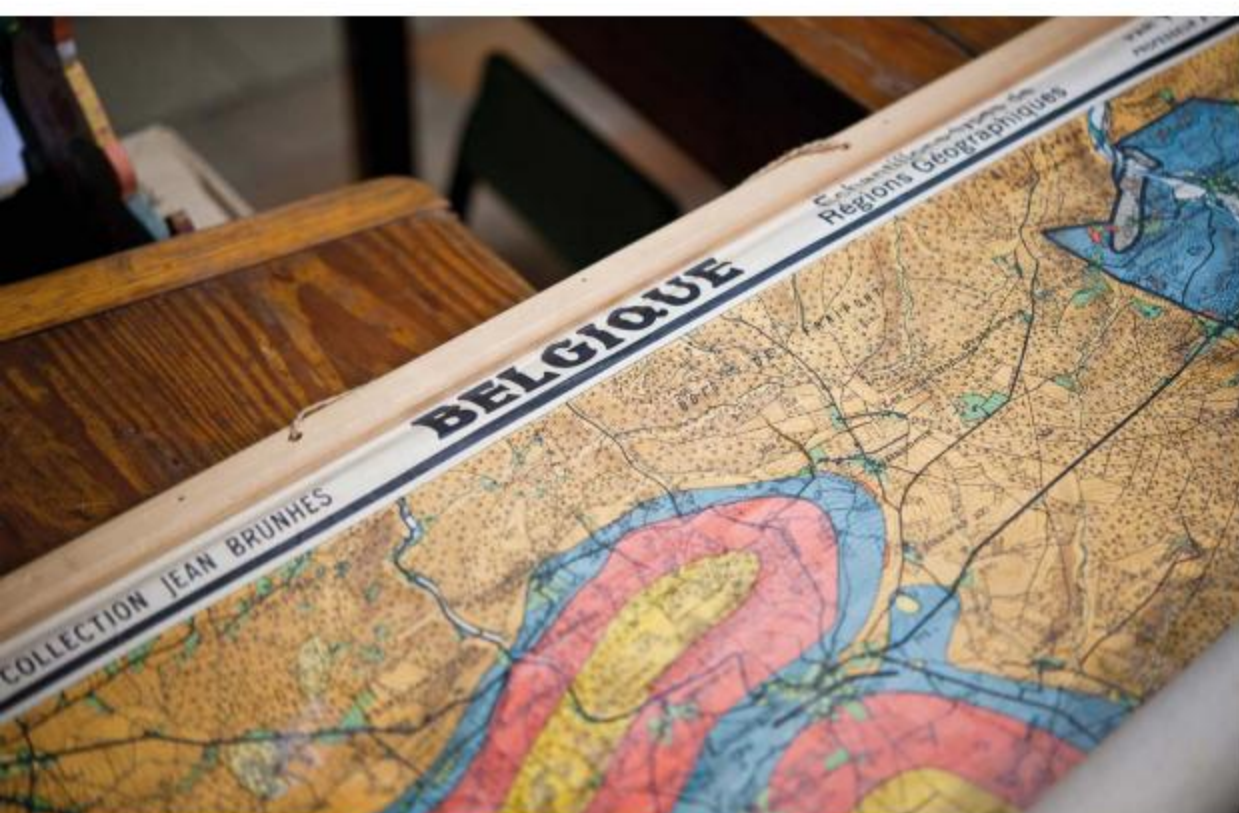
LEERKANSSEN VAN ERFGOED

Inmiddels zijn de leeransen van erfgoed in het leerplichtonderwijs bekend én erkend. Erfgoededucatie werd in 2010 vermeld bij de inhoudelijke bouwstenen van het *Leerplan gewoon kleuter- en lager onderwijs* van het GO! In het secundair onderwijs vond het via de Europese sleutelcompetenties ingang in Vlaanderen. Het Europese *Aqueduct*-project, waaraan België in 2009-2011 participeerde, toonde aan dat erfgoed een effectief middel is om in het leerplichtonderwijs te werken aan burgerschap en historisch en cultureel bewustzijn, maar ook interessant is om leercompetenties als ondernemingszin te ontwikkelen, en de visie op duurzaamheid cultureel te verruimen.³ Via de nieuwe eindtermen en leerplannen vanaf 2019-2020 in de eerste graad van het secundair onderwijs worden die doelstellingen verder geconcretiseerd en dringt erfgoededucatie door in het Vlaamse onderwijs.⁴

Erfgoededucatie hanteerde van bij aanvang een activerende didactiek.⁵ Multiperspectiviteit kan in geschiedenisonderwijs en erfgoededucatie op verschillende wijzen ingebouwd worden. De Duitse



Foto's Danny Brison - © CEAH, KADOC



historicus Bodo von Borries onderscheidt drie invalshoeken van waaruit bronnen en erfgoed kunnen worden bekeken: dat van de historische actoren, dat van het discours en dat van de actuele meningen van leerlingen.⁶ Het ontwikkelingsgericht erfgoedproject *Meerstemmig Erfgoed* o.l.v. Paul Janssenswillen e.a. (2016-2018) werkte een gefaseerde matrix uit om deze open benadering toe te passen in erfgoed-educatie.⁷

PEDAGOGISCH EN MAATSCHAPPELIJK POTENTIEEL

Schoolerfgoed bevat bovengenoemde kenmerken, maar beschikt nog over een aantal extra troeven. Laagdrempligheid is er één van. Het Vlaamse scholenlandschap is zowel wijds als sterk lokaal verankerd. Het erfgoed is ter plaatse, ‘massaal beschikbaar’ en bovendien kosteloos inzetbaar. In tijden van maximumfacturen is dat een belangrijk voordeel.

De publieke betrokkenheid bij de school en haar geschiedenis is vaak zeer groot en kan verbindend werken, over de generaties heen. Door dit potentieel aan betrokkenheid aan te boren, ontstaat een maatschappelijk draagvlak voor schoolerfgoed. Naarmate onderwijsinstellingen opgaan in grotere entiteiten, wordt de emotionele en historische waarde van schoolerfgoed scherper (h)erkend. Verlies genereert vaak opnieuw betekenis. Impulsen komen daarbij van onderuit, vanuit de erflaters van het schoolerfgoed en de nieuwe erfgoedgemeenschappen die de sporen uit het verleden met een nieuwe en onbevangen blik bekijken. Schoolerfgoed leent zich met andere woorden uitstekend tot een participatieve benadering. Door op allerlei manieren met het eigen verleden aan de slag te gaan, wordt de school een erfgoedplek, waar ‘community binding’ beoefend en gerealiseerd wordt in de praktijk, waar zich een collectieve identiteit vormt. De impact daarvan reikt verder dan de schoolmuren. Want schoolerfgoed is ook

Door op allerlei manieren met het eigen verleden aan de slag te gaan, wordt de school een erfgoedplek, waar ‘community binding’ beoefend en gerealiseerd wordt in de praktijk, waar zich een collectieve identiteit vormt.

maatschappelijk relevant. Het biedt tal van inhoudelijke aanknopingspunten om maatschappelijke uitdagingen aan te gaan met betrekking tot gender, diversiteit, burgerschap, inclusie, milieu en duurzaamheid.

ZINVOLLE WISSELWERKING

Schoolerfgoed verbindt zowel in de diepte als in de breedte en over de sectoren en onderwijsnetten heen. Lokale erfgoedspelers en landelijke en regionale archieven en musea kunnen heel wat praktijkervaring voorleggen. Ze hebben geleerd volwaardige partnerschappen met scholen op te bouwen. Erfgoedexpertise op maat wordt binnengebracht in het onderwijs onder de vorm van informatie, tools, enz. Omgekeerd geeft de didactische expertise in het onderwijsveld de erfgoedsector zuurstof, voor bijvoorbeeld groepsdynamica of innovatieve werkvormen. Beide partijen waken erover het eigen vakjargon los te laten of te verduidelijken.



Foto 1 en 2: Pieter Baert © CEAH
Foto 3: Didactisch toestel: een boterkarn, foto Pieter Baert © CEAH

De werking met schoolerfgoed vindt inspiratie in binnen- en buitenlandse praktijkvoorbeelden. Zo is er een mooie complementariteit te ontwikkelen met het project *Buurten met erfgoed*, dat focust op de exploratie van het erfgoed uit de schoolomgeving.⁸ De ruime expertise in de erfgoedsector over bewaren en waarderen kan voor het professionele beheer van schoolerfgoed een grote meerwaarde betekenen en zijn inzetbaarheid vergroten. Door schoolerfgoed in te zetten en samen te werken met erfgoedactoren ontstaat een grotere erfgoedgevoeligheid bij leerkrachten, leerlingen, de erfgoedgemeenschap, de buurt ... Schoolerfgoed biedt mogelijkheden en is zowel pedagogisch als maatschappelijk relevant. Het wekt verwondering, prikkelt en inspireert bij innovatieve leer- en erfgoedtrajecten. Het is ook maatschappelijk relevant, door zijn inhoud en verbindend potentieel. Onvermoede win-winsituaties worden geschapen als alle niveaus en netten hierrond samenwerken en hun sterktes uitspelen.

Het project *Slimerfgoed.be* bouwt hierop voort. In totaal hebben twintig landelijke, regionale en lokale erfgoedspelers samen met basis- en secundaire scholen in Vlaanderen en Brussel zich bij dit open netwerk aangesloten. Met proeftuinen en een platform wordt de inzet van schoolerfgoed in het leerplichtonderwijs gekoppeld aan de zorg ervoor. Elke geïnteresseerde kan in de komende maanden startsessies of forumgesprekken van een van de piloten meepikken in de regio Tielt, Noorderkempen of Brussel. Het traject rond interculturele dialoog

is inmiddels afgerond en vertaald in tools en lespakketten. Dat over de waardering van erfgoed buitengewoon onderwijs is nog lopend. Andere blinde vlekken die worden aangepakt, zijn het opzetten van een erfgoedvrijwilligerswerking op school en de relatie tussen schoolerfgoed en 'identiteit', binnen de huidige multiculturele schoolcontext.

Niet alleen de resultaten van deze slimerfgoedtrajecten, ook andere projecten met onderwijs- en erfgoedactoren worden op dit platform gedeeld. ■

Heeft u slim erfgoed in huis of zoekt u ondersteuning, samenwerking of inspiratie rond schoolerfgoed? Contacteer ons dan via www.slimerfgoed.be. Ook uw project met schoolerfgoed zetten we graag in de kijker. Misschien wordt dit wel als 'best practice' gedeeld met de erfgoed- en onderwijssectoren op het volgende Groot Onderhoud, in 2021. Of op Erfgoeddag 2022, waarvan onderwijs het centrale thema wordt.

 Ria Christens is archivaris en erfgoedbeheerder bij vzw Cultureel erfgoed annuntiaten Heverlee (CEAH). Carine Dujardin is verantwoordelijke Dienstverlening en Expertisedeling bij het KADOC.

Bronnen en literatuur

1. Schoefs & Van Genechten, *Van denken naar doen: verslag van het denkraject erfgoededucatie*, Brussel, 2009.
2. De hoogleraar Meda, Patrizi en Brunelli zijn verbonden aan de lerarenopleiding en het Onderwijsmuseum van de universiteit van Macerata (Italië). Meda, 'Musei della scuola e dell'educazione' in: *History of Education and Children's Literature*, V, n°2, p. 489-501; Brunelli & Patrizi, 'School museums as tools to develop the social and civic competencies of European citizens' in: *History of Education and Children's Literature*, VI(2011)2, p. 507-524.
3. Van Lakerveld & Gussen, ed. *AQUEDUCT: Acquiring Key Competences Through Heritage Education*. Bilzen, 2011.
4. H. Van Genechten, 'Erfgoed en onderwijs: waar gaan we voor?' in: *faro | tijdschrift over cultureel erfgoed*, 13(2020)1, p. 40-43.
5. M. Van Eeckhout, *Kunst- en erfgoededucatie: theorie en praktijk*. Leuven, 2013; B. Van Heusden, *Cultuur in de spiegel: naar een doorlopende leerlijn cultuuronderwijs*. Groningen, 2012.
6. B. van Borries, 'Multiperspectivity: Utopian Pretensions or Feasible Fundament of Historical Learning in Europe?', in: Van der Leeuw-Roord (ed.), *History for Today and Tomorrow: What does Europe mean for School History?* Hamburg, 2001; Stradling, *Multiperspectivity in history teaching: a guide for teachers*. Council of Europe, 2003.
7. P. Janssenswillen e.a., *Inspiratiegids meerstemmig erfgoed: multiperspectiviteit in erfgoededucatie*, z.d.; zie: <https://meerstemmigerfgoed.pxl.be>.
8. Zie: www.buurtenmeterfgoed.be.



HET LAATSTE AVONDMAAL

Wat als ... erfgoed zou kunnen spreken? Een hypothetische, maar interessante vraag. Want welke verhalen zouden we dan kunnen ontdekken? In deze rubriek doen we een poging.

Wie de abdij van Tongerlo bezoekt, wandelt via een brede laan door het oude poortgebouw naar een groot binnenplein, dat beheerst wordt door de kloosterkerk. Een doorgang rechts geeft uit op een tuin waar in de jaren 1960 een paviljoen opgetrokken werd. Dat is het Da Vinci-Museum van Tongerlo dat één stuk telt: *Het Laatste Avondmaal*, een kopie van het meesterwerk van Leonardo da Vinci in Milaan. Hoe kwam het hier terecht en wat is het verhaal achter dit museum?

In 1545 wist abt Arnold Streeters het doek van ruim vier bij acht meter te kopen in Antwerpen. Het stelt op één rij Christus en zijn twaalf apostelen voor tijdens hun laatste bijeenkomst op Witte Donderdag. Veel weten we niet over die aankoop: dat er 450 rijksgulden betaald werden en dat een zekere Jean Le Grand bij de transactie betrokken was. Mocht dit erfgoed kunnen spreken, dan zou het ons kunnen vertellen wie het maakte en wanneer. Of Leonardo da Vinci er zelf aan schilderde is voer voor discussie. Harde bewijzen zijn er niet. Veeleer een van zijn leerlingen?

Aanvankelijk sierde het imposante kunstwerk het koor van de abdijkerk, later verhuisde het naar de noordelijke zijbeuk. De paters brachten het in veiligheid ten tijde van de Franse Revolutie. Ze probeerden het enorme doek vervolgens tevergeefs te verkopen, waarna ze het weer een prominente plaats gaven in de abdijkerk. In 1929 ging het bijna verloren bij een brand. Een ongelukkige restauratie deed het kunstwerk geen goed. Vanaf 1958 werd het grondig aangepakt, na een evacuatie uit de kerk en een spectaculair transport naar Brussel in een open vrachtwagen. Het kunstwerk keerde terug in 1966 naar een speciaal daarvoor opgetrokken nieuw gebouw. Inmiddels is het opnieuw aan restauratie toe en voldoet het museum niet meer aan de conservatienormen. ■

» Door: Piet Boncquet en Greet Verschatsse



Transport van het werk naar Brussel in 1958. © Abdij van Tongerlo



VERNIEUWING EN HOOPVOLLE
RESULTATEN

EEN KIJK OP DE MUSEA IN WALLONIË

Van musea wordt vandaag erg veel verwacht, vooral als het gaat over de huidige maatschappelijke uitdagingen die de wereld door elkaar schudden. De museumsector in Wallonië is relatief jong. Hoe wordt er ten zuiden van de taalgrens omgegaan met deze veranderingen? Een introductie in het Waalse museumlandschap. *Enchanté*.

Clément Lalot

De Luikse museoloog André Gob verwoordde het als volgt: "De museumgeschiedenis in Wallonië kende een start met een laag tempo, zeker in vergelijking met de aangrenzende regio's."¹ Het aantal (openbare) musea in Wallonië was op het einde van de 18e eeuw op een hand te tellen. Bovendien was de interesse om musea op te richten eerder beperkt. In die periode legde de regio zich meer toe op industriële ontwikkelingen en technisch onderzoek. Kunstmusea waren tot ver in de 19e eeuw zo goed als helemaal afwezig in het Waalse landschap. Dankzij het werk van een aantal archeologen kwam in Namen (1853) en Luik (1874) de promotie van het plaatselijke erfgoed op gang, en ontstonden de embryo's van de eerste Waalse musea. In 1913 werd het Musée de la Vie wallonne opgericht, een uithangbord voor de regionale identiteit. Het is vandaag nog steeds een van de motoren van de Waalse museumontwikkeling. In diezelfde periode zagen in het kielzog van de academies in Luik en Bergen de musea voor schone kunsten het levenslicht. En vervolgens kwamen er twee golven: in de jaren dertig en daarna, in de jaren tachtig, werd een aanzienlijk aantal musea geopend.

Vandaag is de opening van een nieuw museum in Wallonië eerder uitzonderlijk. Een aantal van de bestaande musea werden de voorbije jaren echter wel grondig gerenoveerd, zoals het Musée L in Louvain-la-Neuve (2017), het Musée de Folklore in Moeskroen (2019) of nog, Le Phare in Andenne (2020). De weinig rooskleurige financiële context, zowel in de publieke als private sectoren, laat vermoeden dat er de komende jaren weinig nieuwe musea zullen opgericht worden.

Tegenwoordig zijn er heel verschillende types musea in Wallonië, deels een gevolg van de hierboven geschetste redenen. Geen enkel type museum lijkt de overhand te hebben: er zijn musea die gewijd zijn aan archeologie en schone kunsten, maar er zijn ook openluchtmusea. Bij onze laatste telling registreerden we zo'n 450 musea in de regio van de Federatie Wallonië-Brussel, waaronder bijna 300 instellingen in Wallonië zelf. Dit museumweefsel bestaat deels uit relatief kleine instellingen, waarvan de meeste de ambitie hebben hun werking (verder) te willen professionaliseren. De kiem van heel wat van deze musea ligt bij private en/of commerciële actoren, maar ook bij publieke instanties. Daardoor hebben deze instellingen

»



Musée L.
Foto: Lionel Scheepmans via
Wikipedia, CC BY 4.0



Musée L.
Romaine via Wikipedia, CC0 1.0



Gevel van het Espace Arthur
Masson in Viroinval
Foto: Trougnouf via Flickr, CC BY 4.0

een waaier van juridische vormen (verenigingen, stichtingen, vennootschappen, enz.) die mee hun werking bepalen.

EEN COMPLEX EN BEPERKEND INSTITUTIONEEL WEEFSEL

Zo'n 40 % van de Waalse musea zijn afhankelijk van gemeentebesturen. Dat komt omdat de gemeenten historisch gezien de eerste waren om musea te institutionaliseren én ze zo mee te financieren. Het Koninklijk Besluit van 1958 tot reglementering van de toekenning van toelagen aan de musea legde de subsidieregels vast. Daardoor werd vervolgens een reeks musea gefinancierd. De verschillende staatshervormingen (1970, 1980, 1988, 1994) maakten de Franstalige Gemeenschap van België bevoegd voor museumaangelegenheden, maar verdeelde ook de verschillende functionele bevoegdheden over het Waalse Gewest enerzijds (onroerend erfgoed (1988), toerisme (1994)) en de Franstalige Gemeenschap anderzijds (cultuur (1980)). Deze verdeling van bevoegdheden remt nog steeds in zekere mate het functioneren en de ontwikkeling van de sector. In feite kan een museum in Wallonië dus tegelijkertijd worden erkend als museum, als toeristische attractie en in een beschermd pand huizen, en daardoor afhankelijk zijn van drie verschillende overheden.

In 2002, na meer dan veertig jaar functioneren onder het KB van 1958, kregen de gesubsidieerde musea eindelijk *hun* decreet. Ze moesten echter nog tot 2007 wachten voordat het uitvoeringsbesluit van 2006 de toepasbaarheid ervan mogelijk maakte. Dat besluit is gebaseerd op de erkenning van musea via vier pijlers: tentoonstellen en verspreiding, verwerving, conservering en restauratie en, ten slotte, wetenschappelijk onderzoek. Hoewel erkenning een evenwicht tussen de vier pijlers bepleit, wordt dit maar door weinig instellingen gehaald. Afgezien van de eerste pijler zijn de andere drie immers onvoldoende zichtbaar voor de overheid. Zonder overheidsfinanciering is het moeilijk om deze activiteiten te blijven onderhouden en zelfs verder te ontwikkelen. Desondanks is de financiering voor erkende musea in een periode van vijftien jaar verdubbeld tot 11,64 miljoen euro (2020), en dit voor ongeveer zeventig musea. Deze verhoging maakt het mogelijk om *gedeeltelijk* te voldoen aan de vereisten van het herziene decreet, dat in werking trad in 2019. Dit bracht geen fundamentele wijzigingen ten aanzien van het decreet van 2002, maar introduceerde niettemin het begrip *pôle* (zie hieronder) en verbreedt,



Musée des Beaux-Arts in Doornik
Foto Saiko via Flickr, CC BY 3.0



Musée de la Vie wallonne
© Province de Liège - Musée de la Vie wallonne

door de toeristische dimensie van musea te benadrukken, de bevoegdheden van het Gewest.

LAGE OPKOMST, MAAR CONSTANT STIJGEND

De bezoekersaantallen zijn symptomatisch: ze zijn niet hoog, gedecentraliseerd en lokaal. Vooral dit laatste aspect werd de voorbije maanden nog benadrukt. Het maakte het ook mogelijk om financiële rampen te voorkomen. In Wallonië is de opkomst dus niet hoog, maar wel nagenoeg gelijkmatig verdeeld. Het gemiddelde bedraagt in landelijke gebieden 14.380 bezoekers per

In feite kan een museum in Wallonië dus tegelijkertijd worden erkend als museum, als toeristische attractie en in een beschermd pand huizen, en daardoor afhankelijk zijn van drie verschillende overheden.

jaar, tegenover het algemeen gemiddelde van 14.970 bezoekers per jaar. Dit wordt verklaard door de goede resultaten van bepaalde instellingen, maar vooral door de integratie van structuren op hun grondgebied. Regionale musea zijn erin geslaagd lokale, specifieke kenmerken te integreren. Herkomstonderzoek van de bezoekers bevestigt dit. In 2019 waren 63,4 % van de bezoekers Franstalige Belgen. Als we bij dit percentage de 11,7 % bezoekers uit Vlaanderen optellen, zijn drie bezoekers op vier Belg. Hoewel 2015 met 3.192.720 bezoekers een uitzonderlijk jaar was (om redenen die we hieronder zullen bespreken), merkten we de afgelopen jaren een stabilisatie op, met 2.965.233 bezoekers in 2019. In twintig jaar tijd is de opkomst met bijna 25 % gestegen. Vanuit het oogpunt van het type bezoekers heeft een recente studie³ aangetoond dat koppels de eerste bezoekers van musea blijven, op de voet gevolgd door gezinnen, een Waalse specificiteit.

EN VANDAAG?

In 2015 zag de Waalse museumsector zijn bezoekersaantallen aanzienlijk stijgen dankzij twee evenementen: Bergen, Culturele Hoofdstad van Europa enerzijds en de herdenkingen rond de tweehonderdste verjaardag van het einde van de Napoleontische oorlogen anderzijds. Deze evenementen brachten twee punten aan het licht. Het functioneren als knoop- en zwaartepunt stimuleert de museumorganisatie. Daarnaast bevordert het herdenkingstoerisme de belangstelling voor cultuurinstellingen en culturele locaties.

De gedachtenoefening over de *pôle* maakte een herziening van het decreet van 2002 noodza-

kelijk. In het decreet wordt een 'museumpool' als volgt omschreven: "Een geformaliseerd partnerschap tussen musea met als doel gemeenschappelijke acties te definiëren en uit te voeren die de gecoördineerde ontwikkeling van hun werking en activiteiten bevorderen". Hoewel dat niet nieuw is, is de methodologie die erachter schuilt dat wel. Hoewel het territoriale principe altijd voorrang heeft, is de werking van de pool innovatief. In Bergen is de cluster georganiseerd als een platform voor museuminnovaties rond een gedeelde operatie. Het MuseumLab bijvoorbeeld draait om publiek-private samenwerking om nieuwe voorstellen te doen op het vlak van museumbemiddeling. In Treignes, een dorp van 650 inwoners, ontwikkelt de pool een territoriale logica rond de identiteit van het 'Museumdorp', en in La Louvière is deze gecentreerd rond pedagogie. In het kielzog van deze voorbeelden zijn andere initiatieven gevolgd, zoals Le Phare in Andenne (gecombineerde pool), Les Bateliers in Namen, de musea van Doornik, het Quartier Latin in Bastogne (culturele pool) ... Naast deze vernieuwende methodologie kan deze werkwijze in economisch moeilijke tijden financiële middelen en vaardigheden bundelen. Hierdoor kunnen er ook nieuwe beroepsprofielen ontstaan: marketingmanager, adviseur digitale bemiddeling, digitale projectmanager, communicatiemanager ... Functies die een geïsoleerd museum vaak niet overwoog (of overweegt). Door de vele initiatieven werd het noodzakelijk om nieuwe wetgeving op te stellen. Sinds 2019 voorziet het decreet tot erkenning van musea in de Federatie Wallonië-Brussel in een specifieke erkenning voor de polen.

Conclusie: de Waalse musea bevinden zich op een cruciaal moment. Ze worden geconfronteerd met tal van uitdagingen, waaronder een hele reeks financiële noden. We hopen dat de toekomst nieuwe, digitale en duurzame ontwikkelingen brengt, en een grotere participatie van het publiek. ■

Meer lezen?

A. Gob, 'Les musées, un enjeu culturel pour la Wallonie' in: B. Dumoulin (dir.), *L'Histoire culturelle de la Wallonie*. Brussel, 2012, p. 327-337.

F. Mairesse, 'La politique des musées en Communauté française' in: *Courrier hebdomadaire du CRISP*, n. 1635 (1999), p. 1-50.

 Clément Lalot is sinds 2017 directeur van Musées et Sociétés en Wallonie, de Waalse museumvereniging. Die probeert de Waalse museumsector te stimuleren, met opleidingen, promotionele acties, representaties en bewustmakingsacties. Inmiddels zijn 178 instellingen bij dit netwerk aangesloten.

Bronnen en literatuur

1. A. Gob, 'Les musées, un enjeu culturel pour la Wallonie' in: B. Dumoulin (dir.), *L'Histoire culturelle de la Wallonie*. Bruxelles, 2012, p. 327.
2. Gegevens verzameld en geanalyseerd door het Waals Observatorium voor Toerisme.
3. Onderzoek uitgevoerd door IVOX in het kader van de museumPASSmusées (mei 2019) n. 1463.

GEDIGITALISEERD MEDISCH ERFGOED

EEN VENSTER OP DE 19E EEUW

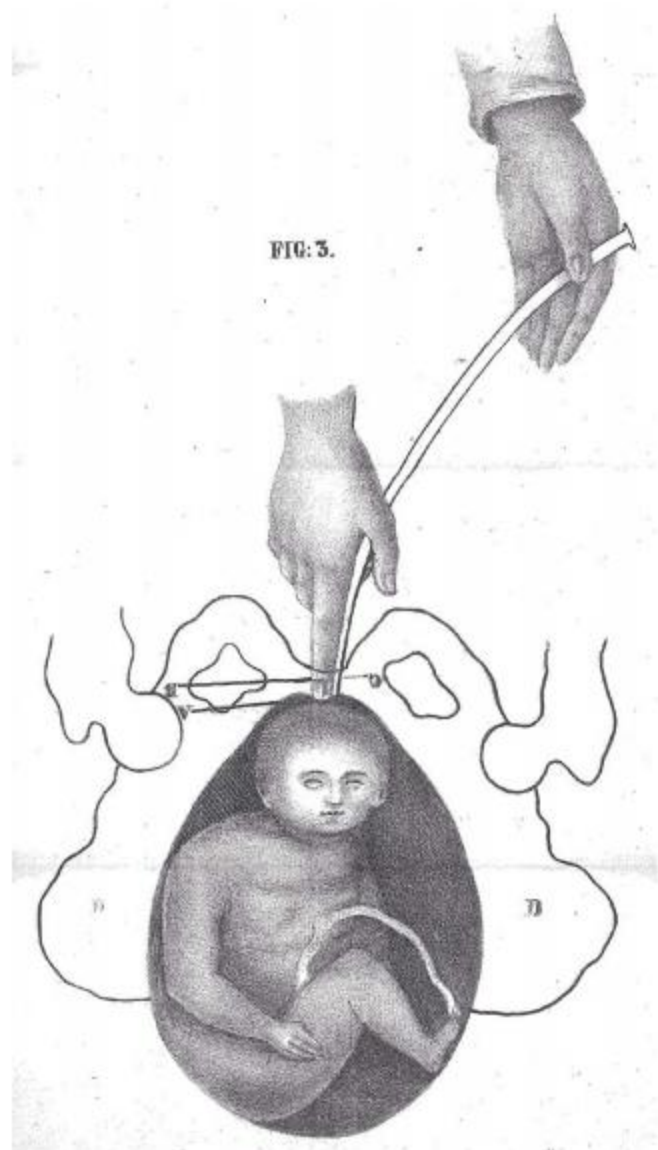
De erfgoedsector is ongetwijfeld vertrouwd met Belgicapress, het digitale krantenarchief van de Koninklijke Bibliotheek.¹ Sinds kort heeft dit platform er een broertje bij: Belgicaperiodicals, een digitaal aanbod met doorzoekbare tijdschriften.² In dit artikel verkennen we de mogelijkheden van dit platform aan de hand van een welomlijnd corpus: drie 19e-eeuwse, medische tijdschriften.

Jolien Gijbels, Joris Vandendriessche en Kaat Wils

Het gaat om het *Journal de Médecine, de Chirurgie et de Pharmacologie* (1843-1895) en zijn opvolger, het *Journal Médical de Bruxelles* (1896-1914); het *Journal des Sciences Médicales de Louvain* en zijn opvolgers, namelijk *Revue Médicale* en *Revue Médicale de Louvain* (1876-1913) en ten slotte het *Bulletin de l'Académie Royale de Médecine de Belgique* (1841-1914).³ Zij zijn onderdeel van een vierjarig project dat loopt tot in 2021 en luistert naar de naam IMPRESS. Het doel hiervan is dubbel. Het startpunt was dat 19e-eeuwse medisch-wetenschappelijke tijdschriften kostbaar erfgoed vormen met een relevantie die het domein van ziekte, gezondheid en wetenschappelijke kennis ruimschoots overstijgt. Daarom werden in de eerste plaats de genoemde tijdschriften – samen zo'n 186.000 bedrukte bladzijden – gedigitaliseerd, via OCR doorzoekbaar en publiek toegankelijk gemaakt.⁴

De tweede doelstelling van het project is meer academisch van aard, en lichten we om die reden

slechts kort toe. Vertrekkend vanuit de vaststelling dat het 19e-eeuwse politieke en intellectuele landschap in België werd gekenmerkt door een tweespalt tussen (grofweg) katholieken en vrijzinnigen, vroegen we ons af in hoeverre ook de medisch-wetenschappelijke wereld sporen droeg van die spanningen. Stonden die de uitbouw van een gezamenlijke identiteit als arts in de weg, of duwde die gezamenlijke identiteit eventuele ideologische spanningen juist naar de achtergrond? Onze selectie van te digitaliseren tijdschriften werd door deze vraagstelling bepaald. We kozen voor een tijdschrift dat dicht aansloot bij de vrijzinnige Brusselse universiteit, een tijdschrift dat door de professoren van de katholieke Leuvense universiteit werd geredigeerd, en het tijdschrift van de Koninklijke Academie voor Geneeskunde, een wetenschappelijke ontmoetingsplaats voor artsen met verschillende ideologische achtergronden. Via een combinatie van digitale textminingtechnieken en klassiek hermeneutisch, interpretatief onderzoek hebben we inmiddels zicht op een aantal globale tendensen. Zo blijkt



Afbeelding van de doopsput van de Naamse dokter Eugène Thirion. Zichtbaar is de gouden sonde die via de baarmoederhals in de baarmoeder wordt ingebracht.

In 1866 publiceerde het *Journal de Médecine* een 'Bulletin des épidémies' met cijfergegevens over de cholera-epidemie, een vroeg voorbeeld van medische statistiek.

Dergelijke afbeeldingen werden vaak in tijdschriftartikelen over de forceps gepubliceerd om te demonstreren hoe de verlostang kon worden gehanteerd. *Journal de Médecine, de Chirurgie et de Pharmacologie*, 1852, p. 394

bijvoorbeeld dat expliciet ideologisch geladen taal werd geweerd uit wetenschappelijke discussies, maar wel aanwezig was in de 'marges' van het tijdschrift, in kleinere rubrieken met necrologieën of boekbesprekingen.⁵

BREDERE MAATSCHAPPELIJKE VRAAGSTUKKEN

De tijdschriften bieden ruimere mogelijkheden voor onderzoek, bijvoorbeeld voor wie op zoek is naar informatie over een 19e-eeuwse arts. Medische tijdschriften geven in de eerste plaats een idee van de wetenschappelijke vraagstukken waarvoor dokters zich interesseerden. Toonaangevende artsen, maar ook minder bekende plattelandsdokters, publiceerden er onderzoeksresultaten en observaties uit hun klinische praktijk. In de vergaderverslagen van wetenschappelijke genootschappen zoals de Koninklijke Academie voor Geneeskunde spraken de leden zich daarnaast uit over bredere maatschappelijke vraagstukken, zoals kinderarbeid of de toegang van vrouwen tot het medisch beroep.

Situation sanitaire officielle de la Belgique depuis l'invasion de l'épidémie.

Provinces,			Nombre de cas de choléra constatés.	Nombre des décès.
Anvers.	Jusqu'au	21 août.	6,956	3,575
Brabant.	—	18 —	6,597	4,054
Flandre occid.	—	7 —	666	402
Flandre or.	—	21 —	5,904	3,426
Hainaut.	—	20 —	4,250	1,581
Liège.	—	15 —	4,919	2,787
Limbourg.	—	17 —	151	57
Luxembourg.	—	19 —	1,084	577
Namur.	—	19 —	574	260
			<u>51,051</u>	<u>16,699</u>

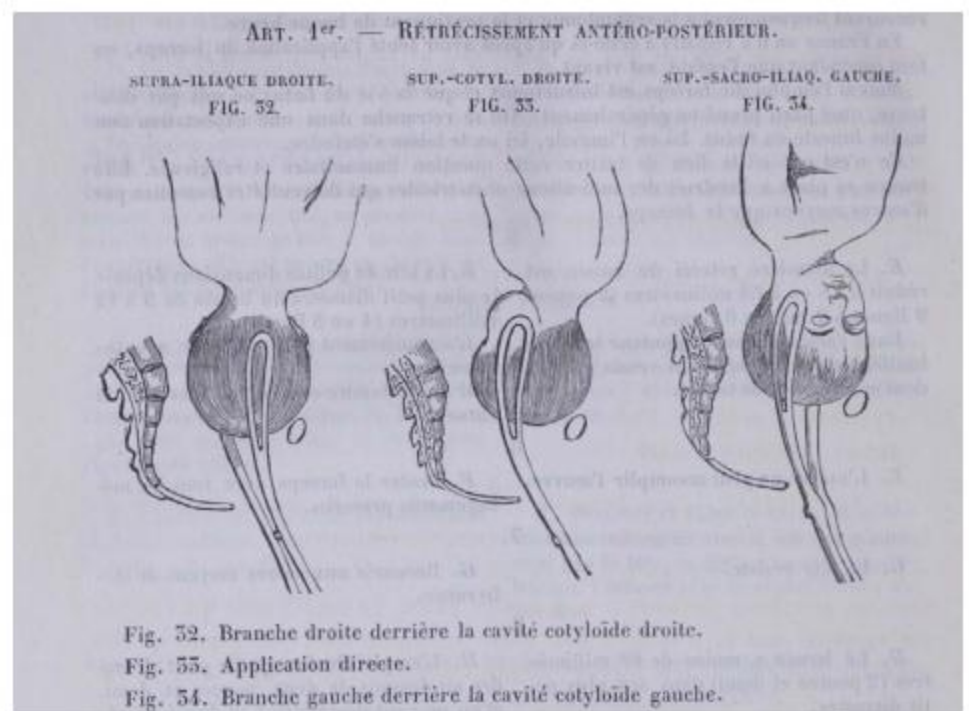


Fig. 52. Branche droite derrière la cavité cotyloïde droite.
 Fig. 53. Application directe.
 Fig. 54. Branche gauche derrière la cavité cotyloïde gauche.

Hoewel de deelnemers aan medische debatten altijd de ambitie hadden zich te beperken tot de wetenschappelijke kant van de vergaderthema's, bleek het vaak onmogelijk om niet tegelijkertijd aan politiek te doen.

»

Hoewel de deelnemers aan medische debatten altijd de ambitie hadden zich te beperken tot de wetenschappelijke kant van de vergaderthema's, bleek het vaak onmogelijk om niet tegelijkertijd aan politiek te doen. Dat was met name het geval bij de bespreking van controversiële kwesties, zoals de afschaffing van vrouwenarbeid, en van wetsvoorstellen die raakten aan de organisatie van de Belgische geneeskunde en het Belgisch hoger onderwijs. Soms gooiden artsen hun levensbeschouwelijke en religieuze opvattingen heel expliciet in de strijd. Dat was met name het geval bij debatten met een sterke ethische of religieuze dimensie. In 1852 waren katholieke en liberale artsen het bijvoorbeeld fundamenteel oneens over de toelaatbaarheid van medische abortus als levensreddend middel voor vrouwen met een bekken dat te smal was voor een gewone bevaling. De diepgelovige Leuvense hoogleraar Louis Hubert was een dominante stem in dit debat. Hij appelleerde aan de katholieke moraal om deze verloskundige operatie, die een einde maakte aan het leven van foetussen, te verwerpen.

Medische tijdschriften geven ook veel meer prijs dan alleen de wetenschappelijke ambities van artsen. Het zijn rijke bronnen die sporen bevatten van de politieke, religieuze en levensbeschouwelijke overtuigingen van artsen. Dat blijkt misschien wel het duidelijkst uit de rubriek met necrologieën. De levensbeschrijvingen van pas overleden artsen bieden niet alleen een overzicht van het verloop van hun studies, hun wetenschappelijk en medisch werk. Aandachtige lezers kunnen ook heel wat vernemen over het politieke engagement van de gestorvenen en hun rol in het verenigingsleven. Ook de persoonlijkheid van de artsen kreeg een plaats in dergelijke biografische portretten, zij het in eufemistische bewoordingen.

OVER DE 'HYGIÈNE' EN DE 'HYGIÈNE MORALE'

Deze artsen waren ook scherpe observatoren van de samenleving waarin zij werkten. Hun artikels gaan over meer dan medische aandoeningen in strikt wetenschappelijke zin. Zij verbonden ziekte en gezondheid met onder meer religieuze en culturele praktijken, arbeids- en leefomstandigheden, voedingsgewoonten of genderverhoudingen. Zo weet de Haachtse arts Swéron in 1852 de frequente longontstekingen bij pasgeborenen in zijn gemeente aan de vochtige kamers waarin zij na hun geboorte terecht kwamen, aan het te koude water waarmee zij gewassen en gedoopt werden en aan het veelvuldige roken van fami-



Deze foto van de Leuvense hoogleraar Louis Hubert werd in 1876 naar aanleiding van zijn overlijden gepubliceerd in *Journal des Sciences médicales de Louvain*, 1876, p.120

lieden na de doopceremonie. Door de ogen van artsen als Swéron biedt dit digitale platform niet alleen een zicht op de totstandkoming van een gemedicaliseerde visie op maatschappij en religie, maar ook een inkijk in de dagelijkse leefwereld van hun patiënten.

Een zoekopdracht rond de openbare gezondheidszorg illustreert de diverse mogelijkheden. Wie het trefwoord 'hygiène' invoert, komt terecht in een wereld van epidemieën en sociale wantoestanden. De bulletins over cholera in het *Journal de Médecine* werden bijvoorbeeld – net als de coronabulletins van Sciensano vandaag – overgenomen en bediscussieerd in de dagbladpers. Hier liggen de kiemen van de moderne medische statistiek en gezondheidspolitiek. 'Hygiène' of 'hygiène morale' werd daarnaast als dé oplossing gepresenteerd voor het alcoholisme en de toenemende prostitutie die artsen onder de arbeidersbevolking meenden vast te stellen. Daarbij vervaagden de grenzen tussen medische en sociale thema's. De artikels tonen net hoe medische argumenten het klasse- en genderonderscheid in de 19e-eeuwse standenmaatschappij onderbouwden, en hoe daaruit disciplinerende maatregelen voortvloeiden.

De artikels tonen net hoe medische argumenten het klasse- en genderonderscheid in de 19e-eeuwse standenmaatschappij onderbouwden, en hoe daaruit disciplinerende maatregelen voortvloeiden.



Screenshot zoekopdracht 'Hygiène' op het digitale platform Belgicapress.

VERLOSTANGEN EN DOOPSPUITEN

Het platform kan ten slotte voor erfgoedwerkers van nut zijn bij het zoeken naar de historische context van medische objecten. Medische tijdschriften waren de plaatsen bij uitstek waar dokters hun pas ontworpen instrumenten voorstelden, de voor- en nadelen ervan bespraken en hun observaties met collega's deelden. Dergelijke observaties zijn interessant, omdat ze duidelijk maken hoe de instrumenten in de praktijk werden gebruikt en hoe patiënten erop reageerden. Ze zijn een handig hulpmiddel bij het ontrafelen van de rijke gebruikscontext van een medisch object.

Zo kennen velen vermoedelijk wel de verlostang die zelden ontbreekt in de collecties van medische musea. Velen weten ook dat het instrument bij moeilijke bevallingen werd gebruikt. Minder bekend is wellicht het feit dat deze forcepsen regelmatig hun doel misten. In de tweede helft van de 19e eeuw, kort na de introductie van ether en chloroform als anesthetica, werden vrouwen in ziekenhuizen meestal verdoofd vooraleer de forceps werd bovengehaald. Daarna probeerden artsen de foetus met de tang te grijpen en met trekbewegingen ter wereld te brengen. Bij stuitligging of vernauwde bekkens waren dit echter vaak vruchteloze pogingen die verschillende keren en door verschillende artsen werden

herhaald. Niet zelden veroorzaakten de manoeuvres doodgeboren kinderen en/of blijvende letsels aan de vrouwelijke geslachtsorganen.

Ook voor objecten in medisch-historische collecties die geen belletje doen rinkelen bij de huidige generaties biedt het platform mogelijkheden. De doopspuit is zo'n voorbeeld. Tot in het begin van de 20e eeuw gebruikten dokters en vroedvrouwen de doopspuit wanneer ze dachten dat een foetus de geboorte niet zou overleven. In zulke gevallen brachten ze de spuit in via de vagina, in de hoop dat het doopwater het hoofdje zou bereiken. In 1845 bijvoorbeeld is in het tijdschrift van de Belgische Academie voor Geneeskunde een lange discussie te vinden over de nieuwe doopspuit van de Naamse dokter Eugène Thirion. Volgens Thirion was zijn model, door de gouden sonde die via de baarmoederhals tot in de baarmoeder zou geraken, in staat om in elk stadium van de zwangerschap een "geldige doop" te verzekeren. ■

 Jolien Gijbels, Joris Vandendriessche en Kaat Wils zijn respectievelijk doctoraatsstudent, postdoctoraal onderzoeker en hoogleraar aan de onderzoeksgroep Cultuurgeschiedenis vanaf 1750 van de KU Leuven. Zij voeren onderzoek op het terrein van de medische en wetenschapsgeschiedenis van de 19e en de 20e eeuw.

Bronnen en literatuur

1. Zie : <https://www.kbr.be/en/belgica-press>.
2. Zie : <https://www.belgicaperiodicals.be>.
3. De recente digitalisering van deze drie tijdschriften gebeurde in het kader van een BRAIN-project, gefinancierd vanuit het federale wetenschapsbeleid. Historici en linguïsten van de KU Leuven en de Université Libre de Bruxelles en digitaliseringsexperts uit de Koninklijke Bibliotheek sloegen hiervoor de handen in elkaar.
4. De afkorting staat voor Optical Character Recognition, of in het Nederlands: optische tekenherkenning, zie: https://nl.wikipedia.org/wiki/Optical_character_recognition.
5. Wie graag meer te weten komt over dit onderzoek, kan te rade op de website van het project, <https://impressmedicaljournals.be>.

101 ERFGOEDVRAGEN, ÉÉN MUISKLIK

Op 1 september lanceerde FARO een gloednieuw instrument: de Erfgoedwijzer. Net als duizenden schoolkinderen en jongeren toogden ook wij met frisse blik en vol verwachting naar buiten. En met de nodige trots, want aan de lancering van deze grote databank ging heel wat schrijf-, schaaf- en vijlwerk vooraf.

Annemie Vanthienen en Tine Hermans

Dat werk werd grotendeels van thuis uit en via druk team- en Teamsoverleg uitgevoerd door de volledige FARO-ploeg. De Erfgoedwijzer bundelt de kennis van alle FARO-medewerkers tot één overzichtelijk online geheel vol praktische stappenplannen, bruikbare tips, instrumenten en aanbevelingen. Van meet af aan stonden kernwoorden als 'gebruiksvriendelijk', 'praktijkgericht', 'visueel aantrekkelijk' en 'helder' voorop. Jacqueline van Leeuwen, adviseur vorming en organisatieontwikkeling bij FARO, licht toe: "We namen steeds een concreet vraagstuk uit de praktijk als vertrekpunt. Dat betekende dat we anders moesten gaan schrijven. Niet vanuit de insteek: 'Welke theorie willen we meegeven?', maar vanuit de gedachte: 'Welke vragen stellen erfgoedwerkers ons nu echt, en welke inzichten kunnen daarbij helpen?' De meer theoretische achtergronden komen daardoor pas in tweede instantie in beeld, bij wijze van verdieping, en niet als aanloop naar de praktijk. Dit vraaggerichte perspectief heeft ons goed geholpen om de informatie beknopt en to the point te houden."

STEVIGE BASIS

Bij de start hoefden we gelukkig niet van een blanco blad te vertrekken. Inhoudelijk konden we gebruikmaken van stevige fundamenten, zeven jaar geleden gelegd door het voormalige interprovinciale project Depotwijzer. Al die jaren was Depotwijzer.be een gewaardeerde referentie voor iedereen die informatie zocht over behoud en beheer van erfgoedcollecties en -objecten. In goed een half jaar tijd is FARO erin geslaagd om alle inhoud te actualiseren en over te zetten naar de Erfgoedwijzer. In deze nieuwe context kunnen nog meer dwarsverbanden verkend worden, zijn

Welke vragen stellen erfgoedwerkers ons nu echt, en welke inzichten kunnen daarbij helpen?



In zes categorieën biedt de Erfgoedwijzer antwoord op tal van vragen, rechtstreeks uit uw dagelijkse erfgoedpraktijk:

- Erfgoed beheren
- Bouwen en inrichten
- Communiceren en promoten
- Organiseren en plannen
- Werken met publiek
- Onderzoeken


De informatie op de Erfgoedwijzer groeit voortdurend aan met nieuwe thema's, inzichten en voorbeelden. Zoals met al ons ander nieuws brengen we u daarvan op de hoogte via de FARO-website, -nieuwsbrief en -socialemediakanalen. Volgt u ons nog niet? Doe het dan vanaf nu!

Start uw zoektocht op <http://erfgoedwijzer.be>.

er technisch meer mogelijkheden en is er weer volop ruimte om verder te groeien.

KENNIS- EN EXPERTISEDELING

Dat de Erfgoedwijzer zowel voor de cultureel-erfgoedsector als voor FARO zelf een nuttig en relevant instrument is, staat buiten kijf. De Erfgoedwijzer is dan ook een van de speerpunten in het beleidsplan 2019-2023 van het steunpunt. Algemeen directeur Olga Van Oost verduidelijkt: “De cultureel-erfgoedsector ondersteunen en helpen ontwikkelen: dát is wat FARO doet. Daartoe houden we voortdurend de vinger aan de pols, bieden we vorming aan en voeren we praktijkgericht onderzoek uit. De kennis en expertise die we zo opbouwen, willen we met iedereen delen. Op de Erfgoedwijzer kunt u vandaag al zo'n 300 artikels vinden, en dat aantal blijft groeien. Uit de vele reacties die we hebben ontvangen sinds de lancering blijkt duidelijk de appreciatie over, de relevantie van en ook de nood aan een instrument als de Erfgoedwijzer.” ■

 Annemie Vanthienen is content manager | bibliothecaris bij FARO. Tine Hermans is er adviseur behoud en beheer.

“

De pagina's over werken met de allerjongsten en hun gezin bundelen op een overzichtelijke manier heel wat informatie. Je leest er waarom werken met de allerjongsten belangrijk is, vindt er uitleg over relevante kaders en krijgt antwoord op vragen. Links, voorbeelden en verslagen maken het geheel concreet en inspirerend. Zeker voor organisaties die starten met een aanbod voor de allerjongsten is dit een ideaal vertrekpunt. Maar ook wie zijn aanbod kritisch onder de loep wil nemen, vindt er genoeg materiaal. In ons begeleidingswerk verwijs ik vanaf nu graag naar de Erfgoedwijzer, een topinitiatief dat meehelpt om al die interessante culturele plekken gezinsvriendelijker te maken.”

Annelies Roelandt
Educatief medewerker VCOK vzw

“Tot voor kort maakten we als Erfgoedcel Brussel handig gebruik van Depotwijzer. Bijvoorbeeld om een antwoord op een vraag te illustreren of een onderdeel over behoud en beheer tijdens een vorming of traject extra te stofferen. Met de Erfgoedwijzer beschikt de sector nu over een nieuwe website waarop nog meer informatie wordt gebundeld, een nieuwe vaste waarde waar we graag naar verwijzen.”

Sylvie Maes
Depotconsulent bij de Vlaamse
Gemeenschapscommissie, en eerder
betrokken bij Depotwijzer.be.

“Dankzij de Erfgoedwijzer kan ik vlot kennismaken met handige tips en concrete voorbeelden die helder en goed gestructureerd aangeboden worden. De stukken over communicatie en publiekswerking heb ik als nieuweling in de erfgoedsector met belangstelling doorgenomen. De bijdrage over slow art was ronduit inspirerend. Ik kijk uit naar nieuwe bijdragen over scholenwerking en eindtermgerelateerde activiteiten.”

Thomas Martin
Educatief medewerker Erfgoedbibliotheek
Hendrik Conscience en deelnemer aan de
Verkennercursus 2020



“Dialogoog is de belangrijkste taak van het museum”



**Karen
Vanhercke**

In deze rubriek stellen we expats aan u voor. Met andere woorden: hoe vergaat het landgenoten die elders in de wereld in de cultureel-erfgoedsector werken? En, omgekeerd, buitenlandse erfgoedwerkers in ons land? Karen Vanhercke is *educational curator* in het MO Museum in de Litouwse hoofdstad Vilnius.

Hoe ziet uw werkweek er doorgaans uit?

“Het onderscheid werkweek en weekend vervaagt in een werkplek als deze. In MO Museum hangt geen prikklok aan de deur. Ik zie dat als een erkenning van mijn menselijk vermogen om zelf een dagindeling te maken. Naast een bescheiden loon is dat soort van erkenning motiveerend. Ik gebruik ook graag mijn titel, om niet de indruk te wekken dat ik hier potloden zit te slijpen. Integendeel zelfs, ik werk harder dan ooit en drink te veel koffie. Het koffiehuis aan de overkant van de straat biedt trouwens het mooiste uitzicht op het museum van *starchitect* Libeskind. Ik houd van telewerken, thuis, in de auto of op wandeling in de natuur. Ik ben ook graag *in* het museum omdat de collectie me uitdaagt en inspireert. De bestaansreden van het MO is ‘dialogoog’ en daar kan ik me in vinden! Om de zes maanden nodigen we een socioloog, een historicus, een theatermaker of een kunstenaar als gastcurator uit om een verhaal te vertellen dat mensen raakt. Binnenkort mag ik ook zelf een tentoonstelling voor kinderen cureren. Ik heb de natuur als thema gekozen want die is minstens even belangrijk voor de ontwikkeling van de verbeelding als kunst. Spring in mei 2021 gerust eens binnen met of zonder kids!”

Welke actuele thema's/uitdagingen spelen er binnen uw werkterrein?

“Het outreachproject dat we begin dit schooljaar op poten zetten in het kader van het *People to People*-programma van de British Council vond ik uitermate actueel. Naar aanleiding van de politieke crisis in Oekraïne kwam Litouwen als een ‘politiek kwetsbaar gebied’ in het vizier van de British Council. Onze opdracht was in dialogoog te gaan met kinderen van verschillende origines: uit Rusland, Polen, Oekraïne en Wit-Rusland. We maakten gebruik van de *Visual Thinking Strategies* als methodieken omdat de British Council inzette op het ‘kritische denkvermogen’ hielden we daar ook statistieken bij. Zo zagen we een concrete toename in het aantal ‘bewijsvoeringen’ tijdens de dialogoogen. Zelf verheugde ik me vooral over de toename in de persoonlijke betrokkenheid van de deelnemers. Ik was gewaarschuwd voor een grote mate van onverschilligheid en het duurde inderdaad even voor we hen aan de praat kregen. Na afloop van dit project ben ik er meer dan ooit van overtuigd dat dialogoog de belangrijkste taak van het museum is. Onverschilligheid bestaat niet, kwetsbaarheid wel.”

Welke tips heeft u voor uw collega's in Vlaanderen?

“Durf in dialogoog gaan met museumbezoekers over thema's die ertoe doen, zoals identiteit.” ■

» Foto: © Ugnė Henriko

A young boy with short brown hair, wearing a grey t-shirt and light blue pants, stands in profile on the left side of the frame. He is looking towards a large, detailed mural of a man's face that fills the background. The man's face is rendered in a realistic style with warm, golden-brown tones. The eyes are particularly prominent, looking slightly to the right. The boy's hands are clasped in front of him. A white rectangular box is superimposed over the center of the image, containing the text 'DOSSIER IDENTITEIT'.

**DOSSIER
IDENTITEIT**

IDENTITEIT: LASAGNE OF GENTSE WATERZOOI?

“Ik ben eerst en vooral Vlaming”, “Ik voel me meer Belg”, “Een wereldburger, dat ben ik!” In een complex land als België roepen uitspraken als deze discussie op. Uitspraken over de Vlaamse, dan wel Belgische identiteit zijn haast statements geworden die zich afzetten tegen het ‘andere’ niveau. Maar politieke debatten over de nationale identiteit zijn vandaag haast overal aan de orde, ook in onze buurlanden en aan de overkant van de oceaan. Het valt op dat het identiteitsdebat nogal eens wordt ‘verengd’ tot een vraagstuk over politieke en nationale identiteit. Terwijl ‘identiteit’ uiteraard een veel breder concept is. Met dit dossier zetten we het ‘identiteitsvraagstuk’ mee op de agenda, en willen we er het gesprek over aangaan.

Olga Van Oost, Alexander Vander Stichele en Gregory Vercauteren



»

Daarbij belichten we de manier waarop nationale identiteiten in het verleden vorm kregen. Het artikel over Belgische identiteitsvorming in de 19e eeuw van Tom Verschaffel gaat daarop in. Culturele symbolen zoals de vlag van de Vlaamse Leeuw spelen daarin van oudsher een sleutelrol: ook daarover leest u hier een tekst. En hoe zou het identiteitsdebat zich ontrollen in het zuiden van het land? Catherine Lanneau schreef een uitgebreid stuk over de Waalse identiteit.

Met dit dossier speelt *faro* in op de actualiteit: we wijzen met name op de regeerverklaring van de Regering Jambon I, met daarin bijzondere aandacht voor Vlaamse identiteitsvorming en de ontwikkeling van een canon met Vlaamse geschiedenis en cultuur. Pas recent is de commissie samengesteld die deze canon de komende twee jaar gaat vormgeven, o.l.v. KU Leuven-professor Emmanuel Gerard. Die commissie gaat prat op haar onafhankelijkheid en is divers op het vlak van de expertise en achtergrond van haar leden. De Canon van Vlaanderen wordt in eerste instantie ontwikkeld voor het onderwijs en voor inburgeringstrajecten. Een deel van de academische wereld reageerde sceptisch, getuige de stroom opiniestukken en verklaringen. In de cultureel-erfgoedsector in Vlaanderen en Brussel delen velen dit onbehagen, ongetwijfeld gevoed door de vrees om autonomie en de vrijheid van denken en handelen te verliezen. Of dit gegrond is, is maar de vraag. Om daar achter te komen, kunnen we leren van anderen. In Nederland, bijvoorbeeld, bestaat de canon al langer. Ook daar ging de ontwikkeling ervan gepaard met veel discussie, zo verklaart Lotte Jensen. In het kielzog van de canon ontstonden tal van regionale canonprojecten, zoals de Limburgse canon. En wat is de visie van onderwijsdeskundige Noël Clycq op die Vlaamse canon? *faro* vroeg het hem.

COLLECTIEVE IDENTITEITEN GAAN STEEDS OVER WIJ-ZIJ

Identiteit is geen louter nationalistisch vraagstuk; evenmin is het een kwestie die zich hoofdzakelijk aan de rechterkant van het politieke spectrum afspeelt, zoals soms wel wordt gesteld. Het identiteitsdebat speelt over het volledige politieke spectrum, van uiterst links tot uiterst rechts. Het activisme van de globale beweging *Black Lives Matter* – dat eerder in linkse hoek wordt gesitueerd – is een identiteitsdebat dat gebruikmaakt van dezelfde technieken en symbolen als een eerder rechts georiënteerd debat. Nathalie Heinrich, de Franse sociologe, toont dit haarscherp aan in haar recente boek *Wat onze identiteit niet is* (2019). De vraag is natuurlijk of het anders kan?

Het identiteitsdebat speelt over het volledige politieke spectrum, van uiterst links tot uiterst rechts.

Van zodra er collectieve identiteiten ontstaan – van eender welke insteek of strekking – lijkt er een hardnekkig wij-zij-denken de kop op te steken.

Volgens historicus Francis Fukuyama (*Identity. Contemporary Identity Politics and the Struggle for Recognition*, 2018) gaat het bij deze debatten over het belang van gevoelens van *erkenning* en *miskening* van (collectieve) identiteit(-en), én dus over emotie. Hoewel de mens (en zéker mensen met een machtspositie) er wel eens prat op gaat dat hij rationeel, nuchter en ‘weldenkend’ handelt, geeft de Franse politicoloog Dominique Moïsi in *La géopolitique de l’émotion* (2008) aan dat de mondiale, politieke conflicten ontstaan vanuit emotionele motieven. Benedict Anderson wist al langer dat identiteit in grote mate een kwestie is van gevoel: in zijn bekende onderzoek uit 1983 over natievorming beschreef hij naties als “*imagined communities*”. “*Imagined*”, omdat de leden van een natie de meeste van hun landgenoten nooit zullen ontmoeten. Desalniettemin is er een gevoel van verwantschap en verbondenheid. Hieruit kunnen we – samen met Heinrich overigens – afleiden dat (collectieve) identiteiten misschien niet objectief en rationeel zijn vast te stellen, maar dat ze wel degelijk bestaan. Omdat ze zo sterk leven in de hoofden en het gevoelsleven van mensen en ook richting geven aan de manier waarop een samenleving (al dan niet) functioneert.

HET MOET EENS BOTSSEN

Kortom, wanneer mensen van kleur van kleinsaf aan worden geconfronteerd met diepgeworteld racisme, met de ontkenning van hun identiteit én burgerrechten door gevestigde systemen, is het niet verwonderlijk dat een identiteitsstrijd ontstaat. *Black Lives Matter* is een actueel voorbeeld, maar denk ook aan het Sinterklaasfeest en aan de racistische figuur van Zwarte Piet. In Nederland

Pegida

Dresden werd in februari 1945 volledig verwoest door geallieerde bombardementen. Daardoor heeft de stad een hoge symboolwaarde voor allerhande neofascistische groepen. Bovendien leeft er vandaag een onbehagen bij grote delen van de bevolking. Net zoals in vele andere Oost-Duitse steden voelt de bevolking zich tweederangsburgers in het eengemaakte land. Deze context blijkt een dankbare voedingsbodem voor extreemrechts. De protestbeweging Pegida zag er het licht en organiseert sinds 2014 wekelijks demonstraties tegen "het moslim-fundamentalisme" en "het falende immigratiebeleid". Verschillende culturele instellingen van hun kant namen er uitdrukkelijk positie in en spraken zich uit voor een gastvrij vluchtelingenbeleid. Het verhitte de gemoederen.

Het Albertinum Museum ging de discussie aan en inwoners werden uitgenodigd om te debatteren over de koers van het museum. Zo'n zeshonderd mensen kwamen op de eerste avond af, ook Pegida-aanhangers. "Het was aanvankelijk heel moeilijk", zo getuigde de museumdirectrice in de krant. "Er werd geschreeuwd en met deuren geslagen." Specifiek leefde het gevoel dat de musea te veel aandacht besteden aan de West-Duitse kunstgeschiedenis en te weinig aan de Oost-Duitse tijd. Deelnemers wilden graag meer zien over het geallieerde bombardement. Het idee riep echter weerstand op bij het personeel. Zou zo'n tentoonstelling niet in de kaart spelen van extreemrechts, omdat die het verhaal van het Duitse volk als *slachtoffer* promoot? Uiteindelijk werden schilderijen over het verwoeste Dresden tentoongesteld naast anti-oorlogskunst. Ook de verwoesting door de Luftwaffe van de Britse stad Coventry werd getoond. "Ik wilde duidelijk maken dat we deze werken niet geïsoleerd tentoonstelden, maar met andere perspectieven", aldus de directrice.

Zowel de Wereldoorlog II-bombardementen op het Britse Coventry als het Duitse Dresden kregen aandacht in het Albertinum.
Foto boven: Coventry © Imperial War Museums
Foto onder: Dresden © Deutsche Fotothek





wordt al ettelijke jaren gestreden om dit deel van de traditie af te schaffen. Ook in Vlaanderen leeft die discussie, zij het minder in de publieke arena. Maar er lijkt verandering op komst. Steeds vaker hoor je dat dit een gespreksthema is in de huiskamer, waarbij kinderen niet zelden hun ouders opvoeden en wijzen op het racistische karakter ervan. Hetzelfde geldt voor de strijd naar erkenning die bijvoorbeeld LGBTQI+-gemeenschappen voeren. Om de samenleving te veranderen *moet* het wel eens botsen. De emancipatiestrijden van arbeiders- en vrouwenbewegingen in Europa sinds de 19e eeuw tonen dat aan.

Natuurlijk, dit schuurt. In deze superdiverse en razendsnel veranderende samenleving wordt van 'dominante meerderheden' geëist om hun ideeën en gedachten aan te passen. Daarbij moeten ze rekening houden met individuen of groepen die ze vroeger simpelweg konden negeren. Dat verklaart waarom (voorheen) dominante groepen zich vaker bedreigd of geschoffeerd voelen. Dat kan leiden tot zichtbare vormen van tegenprotest, zoals de opkomst van Pegida illustreert (zie kader). Er zijn ook burgers die stilzwijgend afhaken. Die grote, onzichtbare groep van misnoegde

burgers wordt hier wel eens de 'onderstroom' genoemd. In Denemarken spreekt men van de 'periferie' en in Nederland heeft men het over 'maatschappelijk onbehagen'.

In een democratie is het essentieel om de ruimte voor activistische strijd van eender welke strekking toe te laten en er lessen uit te trekken. Dat is de enige manier om verandering mogelijk te maken. De aandacht zou ook moeten gaan naar die stilzwijgende 'onderstroom'. Als deze stemmen niet worden gehoord of als er geen rekening mee wordt gehouden, ontstaan stille conflicten en frustraties, die op termijn explosief kunnen zijn. Vandaag hebben we in de cultureel-erfgoedsector ook de mond vol van participatie en meerstemmigheid. De uitdaging is om op een inclusieve, evenwichtige manier met die meerstemmigheid om te gaan.

HET PROBLEEM VAN HET 'ESSENTIALISME'

Het probleem van de discussie is dat identiteit wordt herleid tot een kern. Terwijl een persoon natuurlijk niet één identiteit, maar meerdere identiteiten heeft. Alsof er zoiets zou zijn als een vaste, quasi-onveranderbare kern die ons maakt tot wie we zijn: Vlaming, vrouw, moslim ... Naargelang de context primeert deze of gene identiteit. Nu eens is het bijvoorbeeld de identiteit als man, vrouw of non-binair persoon die centraal staat. Dan weer opleidingsniveau, herkomst, huidskleur of seksuele voorkeur. In dit verband heeft men het soms over een lasagne-model, omdat al deze laagjes identiteiten zijn. De metafoor gaat niet helemaal op omdat de plakjes lasagne gewoon boven elkaar blijven liggen, en elkaar niet beïnvloeden. In werkelijkheid is er wel een voortdurende wisselwerking tussen al die identiteiten. De metafoor van een Gentse Waterzooi of Vlaamse stoemp (om in canoontermen te spreken) is misschien wel treffender.

HANDELINGSPERSPECTIEVEN

Welke rol kan de cultureel-erfgoedsector hierin spelen? Deze vraag zal de komende jaren gesteld worden in Vlaanderen, maar we vroegen alvast aan acht erfgoedwerkers hoe zij naar 'identiteit' kijken. Deze getuigenissen leest u verderop. Erfgoedorganisaties zijn nu eenmaal bezig met de constructie en het 'borgen' van individuele en collectieve geheugens. De vraag daarbij is natuurlijk wiens geheugen de eerste en/of meeste aandacht zal krijgen in processen van selectie en waardering. Vanuit de eigen referentiekaders lag de nadruk tot dusver vooral op en bij de dominante, witte en christelijk geïnspireerde cultuur. De snelle maatschappelijke veranderingen dagen uit om – nu meer dan ooit – te reflecteren over de keuzes in collectievorming die in het verleden



De canontentoonstelling in het Nederlands Openluchtmuseum te Arnhem. © Mike Bink


Het probleem van de discussie is dat identiteit wordt herleid tot een kern. Terwijl een persoon natuurlijk niet één identiteit, maar meerdere identiteiten heeft.

werden gemaakt, én over de keuzes die vandaag en morgen worden gemaakt. Het siert de cultureel-erfgoedsector om de eigen praktijk kritisch onder de loep te willen nemen.

Deze zelfreflectie zorgt voor veel nieuwe vragen, o.a. naar methodieken om de juiste keuzes te maken. De aandacht die de laatste jaren is gegroeid om de eigen collecties op een participatieve manier, samen met vele stakeholders, te waarderen, is hiervan een goed voorbeeld. Stilaan sijpelt ook door dat het écht nodig is om meerstemmig te gaan werken waarbij uitdrukkelijk plaats wordt gemaakt voor meerdere stemmen en narratieven, zowel bij het waarderen van collecties als bij de andere aspecten van de cultureel-erfgoedwerking.

De uitdaging is dan ook om meerstemmigheid écht tot diep in de praktijk van cultureel-erfgoedwerk te doen doordringen. Om dit mogelijk te maken lijkt een ethisch kader onontbeerlijk, net als een set deontologische richtlijnen. Bijvoorbeeld: wanneer iemand expliciet racistische, negationistische of genderonvriendelijke uitlatingen doet, kan een organisatie beslissen om met deze stem géén rekening te houden. Daarnaast is het ook nodig dat de kritische onafhankelijkheid ten opzichte van de politiek én private investeerders, zoals in elke professionele deontologische code staat beschreven, door bestuurders en overheden wordt gerespecteerd, en dat er naar wordt gehandeld. Cultureel-erfgoedorganisaties kunnen hun maatschappelijke rol immers alleen maar opnemen als

ze deze vrijheid hebben. Voor het identiteitsvraagstuk betekent dit dat er moet gestreefd worden naar een gelijkwaardige dialoog, waarbij het mogelijk moet zijn voor cultureel-erfgoedwerkers om soms ook niet mee te stappen in de richting die een politiek beleid voor ogen heeft. Het draagvlak voor deze positionering groeit overigens bij de politiek. Bij de actuele discussies over koloniale standbeelden uit de tijd van Leopold II, over straatnaamborden die de namen dragen van gecontesteerde figuren uit het verleden en noem maar op: lokale besturen beginnen hier actief over na te denken, en trachten er op een genuanceerde manier mee om te gaan. ■

 Olga Van Oost is algemeen directeur van FARO. Alexander Vander Stichele is er adviseur praktijkontwikkeling | onderzoek, Gregory Vercauteren is er adviseur lokaal & regionaal cultureel-erfgoedbeleid en sectorcoördinator erfgoedcellen.

“De geschiedenis is van iedereen”

Sinds het Vlaamse regeerakkoord publiek werd, riep één specifiek onderdeel flink wat reacties op: de Canon van Vlaanderen.¹ Tegenstanders lieten sindsdien geen gelegenheid onbenut om hun bedenkingen te uiten. Toch zal een commissie onder leiding van Emmanuel Gerard tegen oktober 2022 een Vlaamse canon uitwerken, waarbij het Nederlandse model een leidraad is. *faro* had een gesprek met Lotte Jensen, hoogleraar Nederlandse literatuur- en cultuurgeschiedenis (Radboud Universiteit) en lid van de herijkingscommissie van de Nederlandse canon.

Alexander Vander Stichele

De Nederlandse canon dateert uit 2006 en werd in juni dit jaar aangepast.² Op 20 februari was Jensen een van de deelnemers aan het ‘canondebat’ van het Vlaams-Nederlands huis deBuren. Tijdens het debat namen de Nederlandse panelleden³ met verbazing kennis van de afkeer aan Vlaamse zijde voor het canonproject. In Vlaanderen bleek het toch een stuk complexer en gevoeliger te liggen, zo bleek. “Er is mij die avond een zin bijgebleven,” steekt ze van wal. “Een van de Vlaamse panelleden observeerde: ‘Wat zitten jullie daar zo complexloos Nederlanders te wezen’. Voor mij echt een eyeopener; het toonde een wezenlijk verschil aan tussen Neder-



landers en Vlamingen. In Nederland zijn we blijkbaar een stuk pragmatischer in zulke zaken: we gaan na waar we elkaar kunnen vinden, wat we uit de canon als educatief instrument kunnen halen en wat de meerwaarde kan zijn ...

Wij zijn ons duidelijk te weinig bewust van de complexe ontstaansgeschiedenis van België en de verhouding tussen de verschillende gemeenschappen. Tegelijkertijd zijn we ook een stuk utilitaristischer: de Nederlandse canon startte vanuit de vaststelling dat leerlingen in het lager onderwijs een kennistekort hadden. In Vlaanderen daarentegen komt de vraag uit politieke hoek. Wellicht was de weerstand in Nederland groter geweest als dat bij ons ook zo was geweest.

Het rapport onderstreept dat de canon een middel en geen doel is; bijgevolg kan of mag hij geen politieke agenda's dienen.

Het is de verdienste van Frits van Oostrom dat de opmaak van de Nederlandse canon meteen werd losgekoppeld van politieke inmenging. Hij gaf duidelijk aan dat de politiek geen enkele vorm van zeggenschap mocht hebben over de canon én dat een canon zeker niet kan dienen als instrument voor identiteitsvorming. Het is in se een instrument om meer kennis over de geschiedenis te kunnen bijbrengen.”

MEERSTEMMIGHEID INBOUWEN

Toch kwam er ook in Nederland kritiek op de onderneming. “Te beginnen met het feit dat het ging om een *nationale* canon. Door dit uitgangspunt was er namelijk al een zeker perspectief, waardoor je bepaalde zaken wel of net niet kan aanraken of meenemen. Bij die keuzes ontsnap je niet aan het wordingsproces van onze nationale geschiedenis, waar nog steeds het perspectief van de 19e eeuw geldt. Toen werd de 17e eeuw verheerlijkt. Die eeuw was en is dus oververtegenwoordigd in de canon; een aandachtspunt. Vraag is natuurlijk hoe je daar mee omgaat en hoe je desondanks meerdere perspectieven kunt inbouwen.”

In weerwil van het positieve verhaal dat doorgaans wordt verteld over de Nederlandse canon(vorming), blijkt uit het verslag van de herijkingscommissie dat het ook in Nederland nog vaak op eieren lopen was en is. Het rapport onderstreept dat de canon een middel en geen doel is; bijgevolg kan of mag hij geen politieke agenda's dienen. Ook bleken sommige leden van de herijkingscommissie aanvankelijk koele minnaars van het instrument te zijn. De canon en zijn functie binnen de Nederlandse maatschappij zijn dus na al die jaren nog steeds het voorwerp van discussie: telkens opnieuw moeten de puntjes weer op de i gezet worden. “Er waren hoge verwachtingen bij de herijking. Die kwamen uit de hoek van D66, politiek wellicht de tegenpool



© Babet Hogervorst

van jullie N-VA. Het blijkt, steeds opnieuw, belangrijk om de uitgangspunten van de canon te bewaken en te expliciteren. Toch is het onvermijdelijk dat de politiek op een of andere manier een invloed heeft; een canon is altijd een spiegel van de tijd en de tijdsgeest. En die wordt natuurlijk deels politiek bepaald. Daarom is een tienjaarlijkse herijking zo belangrijk.”

VERANTWOORDELIJKHEID NEMEN

Begrijpt ze waarom veel historici in Vlaanderen huiverachtig staan tegenover een canon? Ze antwoordt met een wedervraag. “Waarom eigen historici in Vlaanderen zich het proces niet toe en maken ze er iets van waarin ze zich wél kunnen vinden, opdat het geen wapen in de handen van de politiek wordt? Ik vind het een prachtig instrument om historisch besef aan te kweken. Het kan dat het historisch besef in Vlaanderen prima in orde is. Of dat historici bang zijn om zich te associëren met een project waarin ze zich niet kunnen vinden. Toch blijft het vreemd dat ze geen verantwoordelijkheid nemen. Het is niet zo dat er in de herijkingscommissie (of in die van Van Oostrom uit 2005-'06) enkel *voorstanders* van de canon zaten. Maar iedereen, ook de tegenstanders, wilde ermee aan de slag, om te zien wat we er *samen* van konden maken. Iedereen beschouwde het als een eer en verantwoordelijkheid om aan de herijking te kunnen meewerken. Ik heb quasi onmiddellijk ‘ja’ gezegd. Je wil toch betrokken zijn bij wat in belangrijke mate het geschiedenisonderwijs mee zal bepalen? Dat lijkt in Vlaanderen niet het geval.” Dat pedagogisch doel was belangrijk: “Het was fijn om in de herijkingscommissie met collega’s met een diverse expertise te kunnen nadenken over de canon als didactisch instrument. Bijna alle commissieleden staan zelf in het onderwijs en realiseerden zich dan ook dat er in het onderwijs onherroepelijk keuzes moeten worden gemaakt over hetgeen je kan en wil aanbieden.”⁴

Kwam er dan geen druk, uit de erfgoedsector of van maatschappelijke actoren? Jensen stelt van niet. “Men kon post naar ons sturen, daar werd dan steeds op gereageerd. Met betrekking tot gevoelige onderwerpen is er altijd wel druk en daarover krijg je dan vragen. Over Srebrenica bijvoorbeeld. Een zeer gevoelig onderwerp met verschillende perspectieven: Dutchbat vs. overheid. We waren er ons zeer van bewust dat het voor sommigen belangrijk is of en hoe ze in de canon staan. Ook de mogelijke bezorgdheid vanuit culturele instellingen hierover toont aan hoe belangrijk ze het vinden om in de canon te staan. Het instrument

Iedereen, ook de tegenstanders, wilde ermee aan de slag, om te zien wat we er samen van konden maken. Iedereen beschouwde het als een eer en verantwoordelijkheid om aan de herijking te kunnen meewerken.

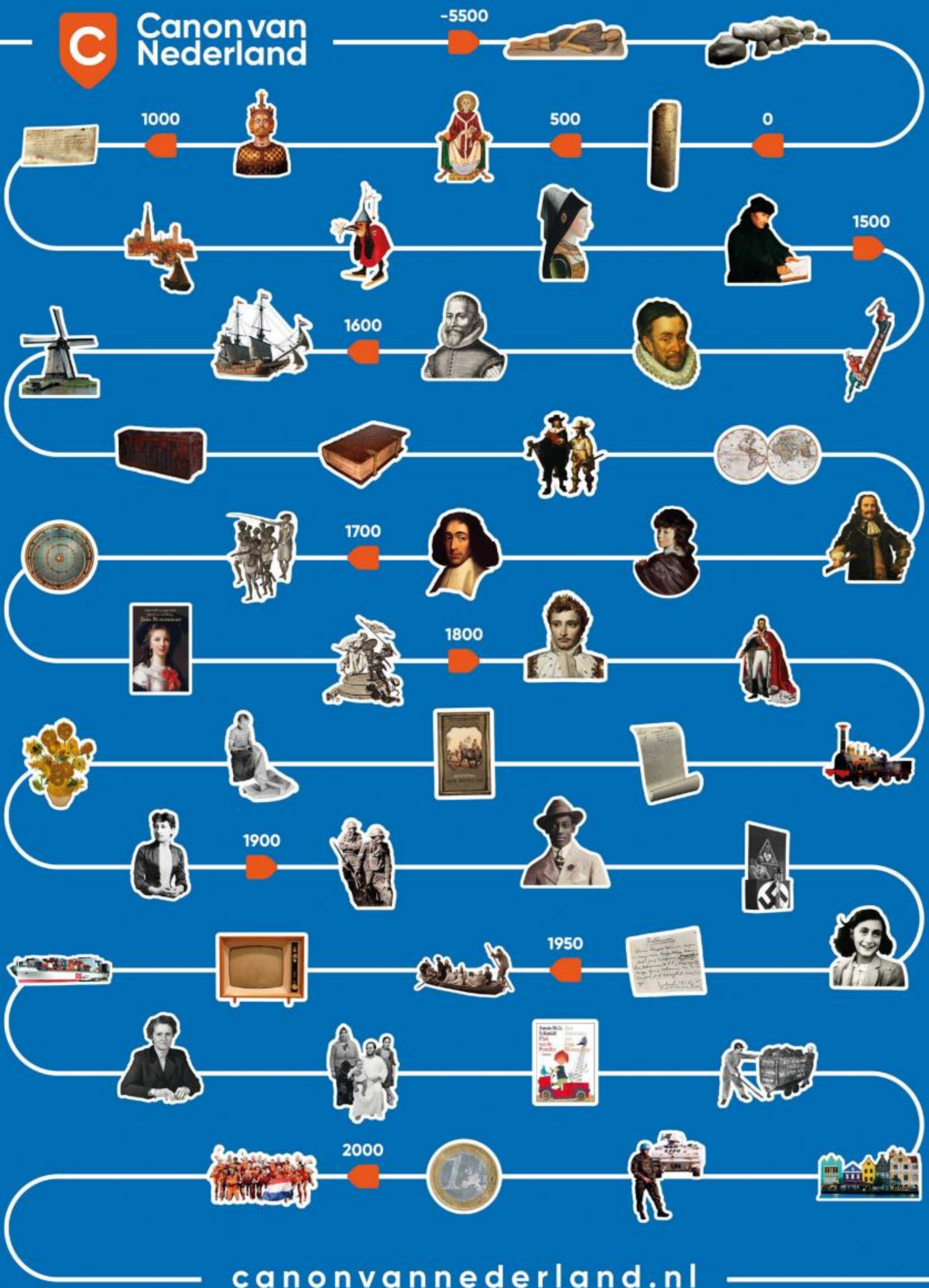
werkt dus wel; dat merken we ook aan de permanente canontentoonstelling in het Openluchtmuseum van Arnhem. Die is een echt succes. Die tentoonstelling is, samen met de ‘canonmusea’, het compromis dat ontstond na het mislukken van het nationaal museum. Achteraf gezien was dit een beter idee dan het oorspronkelijke plan van een nationaal museum.”

VERFIJNING EN VERTAKKINGEN

In het kielzog van de eerste canonoefening uit 2006 ontsproten in Nederland allerlei thematische en regionale canons (lees hierover meer elders in dit blad, zie p. 50.). Die hernieuwde of verhevigde belangstelling voor de geschiedenis van de eigen stad, regio of specifieke thema’s was een positief neveneffect van de oefening op nationaal vlak. Maar hoe verhoudt de nationale zich tot de andere canons? “Wij hebben ons bij het begin van de herijking laten inspireren door de regionale canons die op bepaalde lacunes wezen. Het werd duidelijk hoe randstedelijk de nationale canon was. Andersom is het zo dat de regionale canons de nationale canon verfijnden en verder deden vertakken. Het zijn dus complementaire instrumenten. De opkomst van die canons geeft ook aan hoe groot de behoefte aan een canon wel is. Hoe je het ook draait of keert, een regio heeft baat bij een canon; het is een soort bindmiddel van de gemeenschap en iets waar je je dan als provincie op kan laten voorstaan. Met regionale trots hoeft ook helemaal niets mis te zijn. Sterker nog, de lokale historische verenigingen bloeien hierdoor als nooit tevoren. Hetzelfde geldt trouwens voor nationale geschiedenis. Hier spreek ik nu voor mezelf, en niet vanuit de commissie. Ik weet dat nogal wat mensen huiverig staan tegenover nationale trots, maar nationale geschiedenis is ook iets waar je je als burger toe dient te verhouden zodat je je in een land thuis kunt voelen.”

»

Canon van Nederland



canonvannederland.nl



© Mike Bink

Dat ligt hier enigszins moeilijk: wat is immers de gebiedsomschrijving en de geschiedenis waartegen je je verhoudt? Vlaanderen of België? En hoe verhouden die zich dan tot elkaar? Het kan dus moeilijker zijn om je complexloos te verhouden tot een *nationale* identiteit dan in Nederland. “Ja, daar ligt inderdaad de kern. Het aardige is dat Nederland zich niet enkel identificeert met hoogtepunten, maar ook met de Tweede Wereldoorlog. 5 mei, Bevrijdingsdag, is bijvoorbeeld niet enkel een heroïsch verhaal. Maar voor heel wat Nederlanders is het wel een belangrijke datum. Hetzelfde geldt voor het koloniale verleden. Dat nationaal gevoel hoeft geen heroïsch gevoel te zijn. Sterker nog, het is juist heel gelaagd.”

IDENTITEITSSCHAAMTE

Het streven naar meerstemmigheid en multiperspectiviteit in de opmaak van de canon, met zowel oog voor de meer als minder heroïsche momenten uit het verleden, maakte de commissie kwetsbaar. Er waren in Nederland reacties dat de

Er waren in Nederland reacties dat de herijkingscommissie gezwicht was voor ‘het politiek correcte denken’ en dat de vernieuwde canon blijk gaf van identiteitsschaamte.



herijkingscommissie gezwicht was voor ‘het politiek correcte denken’ en dat de vernieuwde canon blijk gaf van *identiteitsschaamte*. “Wij waren heel gespannen over hoe ons werk zou ontvangen worden. In het begin waren de reacties heel positief, totdat Geert Wilders tweette dat het een schande was dat Willem Drees uit de canon was gehaald. Vreemd dat een politicus aan de uiterste rechterzijde van het politieke spectrum het opneemt voor ‘Vadertje Staat’, want Drees was een sociaaldemocraat in hart en nieren. Zijn reactie werd vervolgens opgepikt door de PVDA, die er ook over begon te mopperen. Daardoor ontstond een onverwachte politieke consensus rond het verdwijnen van Drees. Toen een cartoon verscheen waarbij Willem Drees van zijn sokkel werd getrokken door een zwarte man en een vrouw, zat het spel op de wagen. Het escaleerde in de media met een eigen

dynamiek. Daarbij werd de werkelijkheid uit het oog verloren: er zijn namelijk drie nieuwe mannen in de canon opgenomen. Tegelijkertijd is er ook een positieve kant aan een rel als deze: de geschiedenis is van iedereen. Iedereen springt op de kar en bemoeit zich ermee, precies omdat men zich betrokken voelt. Voor dit soort discussies hoeven we helemaal niet bang te zijn: iedereen mag er het zijne van vinden. Het is trouwens ook zo dat de voorzitter van de herijkingscommissie achteraf veel in de media is geweest om een en ander te duiden. En als commissie namen we ook deel aan pedagogische momenten met leerkrachten geschiedenis waar we met hen in gesprek gingen over de canon. We toonden hen hoe ze met de vensters aan de slag konden gaan, bijvoorbeeld naar aanleiding van actuele discussies.”

Uit de discussies rond de herijkte canon en het feit dat hij al snel gekoppeld werd aan de actualiteit, ziet Jensen een bevestiging van het feit dat iedere canon ook een spiegel is van zijn tijd. Daarom vindt ze het – net als haar medecommissieleden trouwens en hun voorgangers uit de commissie Van Oostrom – zo belangrijk dat er om de tien jaar een herijking plaatsvindt. Die moet telkens gebeuren door een volledig nieuwe commissie die er minstens een jaar tijd voor moet krijgen. Want een canon ontwerp of herijk je niet in een handomdraai. ■

www.canonvannederland.nl

 Alexander Vander Stichele is adviseur praktijkontwikkeling | onderzoek bij FARO.

Bronnen en literatuur

1. “Met een Canon van Vlaanderen, dynamisch en samengesteld door een onafhankelijke en pluralistische samengestelde wetenschappelijke commissie, gaan we complexdoos om met wie we zijn en waar we vandaan komen.” Zie: <https://bit.ly/regeerakkoord2019-2024>
2. https://bit.ly/Rapport_Herijkingscommissie
3. Naast Lotte Jensen waren ook de voorzitter van de eerste canoncommissie, prof. dr. Frits van Oostrom, en auteur Gerben Graddesz Hellinga present.
4. Naast het primaire didactische doel van de Nederlandse canon – de Nederlandse lagerschoolkinderen en jongeren meer en een beter historisch besef bijbrengen – werd als doelstelling ook duidelijk meegegeven dat de canon gebruikt moest kunnen worden in inburgeringstrajecten, zodat nieuwkomers ook inzicht krijgen in het verleden van Nederland. Over de wijze waarop de canon in de inburgeringscursussen gebruikt zal worden, bestaat momenteel nog geen eenduidige visie.

BLIK OP DE REGIO

Naast de nationale Nederlandse canon waarover u elders in dit dossier leest, hebben alle Nederlandse provincies ook een eigen canon. Een van deze regionale canons is die van Nederlands-Limburg. Hoe verhoudt zo'n regionale canon zich tot de nationale canon? En wat beweegt er vandaag binnen deze regionale canons? *faro* legde deze vragen voor aan Maurice Heemels, voorzitter van de Commissie Educatie van het Limburgs Geschied- en Oudheidkundig Genootschap (LGOG). Deze vereniging stond in 2009 mee aan de wieg van de 'Canon van Limburg'.

Gregory Vercauteren

Laten we beginnen bij het begin: wat doet het Limburgs Geschied- en Oudheidkundig Genootschap?

Maurice Heemels: "We bestuderen de geschiedenis van Nederlands-Limburg en willen deze beter bekendmaken. Onze vereniging telt zo'n 2.000 leden en organiseert lezingen, geeft publicaties uit en is ook eigenaar van een aantal collecties die in meerdere Limburgse musea en archieven zijn ondergebracht. Het LGOG richt zich niet alleen op zijn leden, maar wil ook anderen, bijvoorbeeld jongeren, bereiken en warm maken voor de geschiedenis van Nederlands-Limburg. Vanuit deze werking groeide het plan voor een Canon van Limburg."

Waarom wilden jullie een canon op maat van Limburg opstellen?

Maurice Heemels: "In 2006 werd de nationale canon van Nederland gelanceerd. Het LGOG en een aantal andere Limburgse organisaties vonden dat deze nationale canon te weinig aandacht besteedde aan Limburg. De mijnbouw, bijvoorbeeld, ontbrak in de nationale canon. Die was weliswaar gelokaliseerd in Limburg, maar



had toch ook een nationaal belang. We beseften ook wel dat Limburg een *eigen* geschiedenis had die zich onderscheidde van de nationale geschiedenis. Dat was de aanleiding om een canon op maat van Nederlands-Limburg samen te stellen. Ook het provinciebestuur was het idee genegen en trok mee aan de kar.

Met een team van 22 deskundigen selecteerden we de belangrijkste momenten, ontwikkelingen en personages uit de Limburgse geschiedenis. Uiteindelijk kwamen we zo tot 52 hoofdthema's, 'vensters' genoemd, verdeeld over tien tijdvakken. De canon begint bij de oudste archeologische opgravingen en eindigt bij het Verdrag van Maastricht in 1992."

Wilde de canon ook inspelen op het zogenaamde Limburggevoel?

Maurice Heemels: "Ook hier leeft er inderdaad een 'Limburggevoel' en de overtuiging dat Limburg een eigen identiteit heeft. Maar van bij de start waren we resoluut: we wilden met deze canon geen Limburgse identiteit creëren of in stand houden. We wisten maar al te goed dat de provincie Limburg een fenomeen is uit de 19e eeuw.



Kolenmijnen Limburg. Collectie: Fotocollectie Anefo in Nationaal Archief, via Flickr, CCO 1.0



Beeld van Sint-Servaas in Maastricht. Foto: Dominicus Johannes Bergsma via Flickr, CC BY-SA 4.0

Ook in de teksten die we schreven, probeerden we nuances aan te brengen. Neem nu Sint-Servaas, patroonheilige van Maastricht, aan wie we een venster hebben gewijd. Deze man zou Maastricht hebben gekerstend en de eerste bisschop van de huidige Nederlanden zijn. Maar bij dit verhaal kunnen ook veel vraagtekens worden geplaatst. Nuances als deze hebben we in onze canon verwerkt.”

Wat wilde de Limburgse canon dan wel bereiken?

Maurice Heemels: “We wilden vooral een bijdrage leveren aan het onderwijs in Nederlands-Limburg. De canon is een instrument om op gestructureerde wijze een aantal thema’s bij de jeugd aan te brengen. Daarom hebben we aansluiting gezocht bij de einddoelen van het Nederlandse geschiedenisonderwijs, dat tien tijdvakken naar voren schuift. De canon van Limburg volgt dezelfde tijdvakken, net zoals de nationale canon trouwens. De onderwerpen uit de regionale canon komen dus thematisch vaak overeen met die van de landelijke canon, maar zijn meer toegespitst op de directe omgeving van de kinderen. De Limburgse canon kan dus worden gebruikt als *aanvulling* op de nationale canon, om een specifiek Limburgs perspectief

op de betreffende periode of gebeurtenissen te geven.”

Hoe verloopt de wisselwerking met de nationale canon?

Maurice Heemels: “De regionale canon en de nationale canon spelen op elkaar in. Na de lancering van de nationale canon hebben wij duidelijk aangegeven dat we een venster misten over de mijnbouw. Deze kritiek is ook aangekomen. Bij de aanpassing van de nationale canon in 2020 is de titel van het bestaande venster ‘De gasbel’ aangepast naar ‘Kolen en gas’, met aandacht voor de Limburgse mijnbouw en het nationale belang daarvan. Omgekeerd volgen wij ook evoluties binnen de nationale canon. Naar aanleiding van de aanpassing van de nationale canon zullen ook wij de Limburgse canon vernieuwen. Enerzijds wat de inhoud betreft, want we willen inspelen op een aantal nieuwe historische inzichten. Anderzijds willen we de canon vormelijk aanpassen. We willen het instrument visueel en tekstueel aantrekkelijker maken voor de jeugd. We laten ons daarom ook bijstaan door mensen uit de lerarenopleidingen en door leerkrachten. Zij kunnen best aangeven wat er al dan niet werkt in het onderwijs van vandaag.”

Die aanpassing van de nationale canon is er deels gekomen om meer aandacht te hebben voor diversiteit en ook voor de donkere bladzijden uit de Nederlandse geschiedenis. Wil de Limburgse canon ook meer meerstemmigheid inbouwen?

Maurice Heemels: “De eerste Limburgse canon had al wat aandacht voor de diversiteit in de samenleving. Via vensters over Molukkers en over de mijnbouw stonden we bijvoorbeeld stil bij de migratiegeschiedenis in Limburg. Maar met de aanpassing van de canon willen we zeker inspelen op wat er vandaag leeft in de samenleving. We verwachten echter niet dat dit zal leiden tot ingrijpende veranderingen.”

Wanneer zal die herijkte Limburgse canon er komen?

Maurice Heemels: “We zijn nu pas gestart met het denkproces. De oude Limburgse canon zal waarschijnlijk online blijven tot er een nieuwe versie is. We hopen om tegen begin 2023 met de aangepaste canon naar buiten te komen.” ■

 Gregory Vercauteren is adviseur lokaal & regionaal cultureel-erfgoedbeleid en sectorcoördinator erfgoedcellen bij FARO.

DE OMWEG VAN HET VERLEDEN

Natiestaten kunnen maar ontstaan als hun inwoners een collectieve identiteit aannemen die ‘nationaal’ is. In de negentiende eeuw was de geschiedenis een efficiënt middel om dat doel te bereiken. Historici leverden het bewijs dat de natie altijd had bestaan, en de populaire cultuur trachtte zoveel mogelijk mensen ervan te overtuigen zich met het nationale verleden te identificeren en de gezamenlijke identiteit van voorouders en landgenoten aan te nemen.

Tom Verschaffel

Vanaf het einde van de achttiende eeuw ontstonden de moderne ‘natiestaten’. Landen en hun bevolking kregen een ander karakter. De bewoners van een staat werden meer dan een groep mensen die toevallig binnen dezelfde grenzen wonen of door eenzelfde vorst worden geregeerd. Ze zijn méér dan dat, is het idee. Ze hebben een gezamenlijke ‘identiteit’, vormen een eenheid. Deze verschuiving gaat gepaard met de vorming van een meer actieve publieke opinie. Kranten, tijdschriften, pamfletten, karikaturen en toneelstukken dragen maatschappelijke ideeën uit, die in koffiehuisen worden bediscussieerd. Steeds meer mensen, ook zij die zelf geen openbare functies waarnemen, raken geïnteresseerd in politiek en nemen standpunten in. Daardoor wordt ‘de bevolking’ niet alleen een factor, maar ook een actor in het maatschappelijke leven en de politiek.

Het is uiteraard niet zo dat mensen niet ook al vroeger hun belangen verdedigden en zich met

een gemeenschap identificeerden. Dat gebeurde echter op een lokaal niveau. Nu verschuift deze identificatie naar een ruimer kader: dat van de natie als geheel. Het idee dat inwoners van een land een gezamenlijke identiteit hebben, heeft een grote rol gespeeld in de negentiende eeuw en later. Nationale identiteit werd een voorwaarde om van een (geslaagde) natiestaat te kunnen spreken. Haar functie is dubbel: zij verbindt de inwoners van een land, en onderscheidt hen van anderen. Het idee van nationaliteit houdt in dat naties in essentie van elkaar verschillen, dat zij alle een *eigen*, en dus een *andere* identiteit hebben.

Het ontstaan van een natie gaat dus onvermijdelijk gepaard met de constructie van een nationale identiteit. Grofweg zijn daar twee methodes voor. Zij kan worden gedefinieerd als een geheel van nationale kenmerken, of indirect worden aangetoond aan de hand van een nationaal verhaal of, met andere woorden, via de geschiede-

De leeuw die zijn kettingen breekt - symbolische voorstelling voor de Belgische Revolutie.
Eugène Joseph Verboeckhoven, 1830. Collectie: Koninklijke Musea voor Schone Kunsten van België



nis.¹ In 'oude' landen waarvan het bestaansrecht niet ter discussie stond, lijkt vooral de eerste weg te zijn gevolgd. In de Nederlandse Republiek bijvoorbeeld werd het 'nationaal karakter' in de achttiende eeuw een van de voornaamste onderwerpen van het publieke debat.² Deze 'nationale karakters' hebben geleid tot nationale stereotyping, die in de culturele verhouding tussen naties een grote rol zou spelen.³

HISTORISCHE OORWURM

De conceptie van de Zuidelijke Nederlanden (België) als geheel verliep veeleer via de omweg van het verleden. In de tweede helft van de achttiende eeuw werd de geschiedschrijving geleidelijk aangevuld en vervangen door histo-

Het idee van nationaliteit houdt in dat naties in essentie van elkaar verschillen, dat zij alle een eigen, en dus een andere identiteit hebben.

»



De Slag der Gulden Sporen door Nicaise De Keyser, 1836. De Keyser beeldt het moment uit waarop de aanvoerder van het Franse leger, Robert II van Artesië, zich tijdens de Guldensporenslag aan een Brugse beenhouwer wil overgeven door hem zijn zwaard aan te bieden, nadat hij van zijn paard was gedwongen door Willem van Saeftinghe (rechts met een goedendag in zijn hand).

risch onderzoek dat zich richtte op de Zuidelijke Nederlanden als geheel. Dat gebeurde onder meer in het kader van de in 1772 opgerichte Keizerlijke en Koninklijke Academie voor Wetenschappen en Letteren van Brussel, en was het werk van regeringsgezinde intellectuelen. Dat resulteerde in de eerste ‘Belgische’ geschiedenissen, namelijk de onvoltooide *Histoire générale des Pays-Bas autrichiens* (1787) van Jean des Roches en de *Histoire de Belgique* (vanaf 1805) van Louis Dewez (1760-1838).⁴

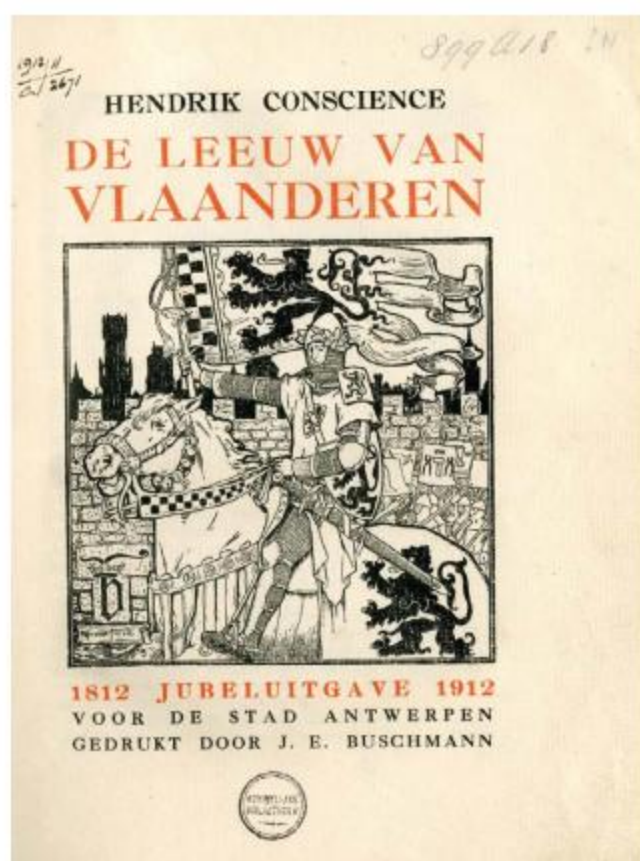
Voor na de onafhankelijkheid moest het nieuwe koninkrijk zijn bestaan legitimeren door aan te tonen dat België een ‘natie’ was. Historici hadden de taak dat bewijs te leveren. Daarvoor werd een historische infrastructuur uitgebouwd, met een nationale bibliotheek en archief en de oprichting van een Koninklijke Commissie voor Geschiedenis (1834), om het onderzoek te stimuleren en te faciliteren.⁵ Maar ‘geschiedschrijving’ volstond niet. Het ging er immers niet alleen om het nationale verleden te *kennen*, maar ook en vooral het *uit te dragen*. Zowel het buitenland als de eigen inwoners moesten van het bestaansrecht van de natiestaat worden *overtuigd*.

De historische cultuur was gericht op identificatie. Het ging om *onze* geschiedenis. Niet alleen de huidige leden van de natie vormen een geheel, wel de Belgen van alle tijden. De bewoners van vroeger waren de opeenvolgende generaties van eenzelfde familie. De historische figuren zijn voorouders, de huidige Belgen hun kinderen en erfgenamen. Wat van het verleden is overgebleven, is ‘erfgoed’. Om een breed publiek te bereiken en identificatie te bereiken, moest het nationale verhaal consistent en passioneel zijn, en niet

te complex. Vaderlandse historici zoals Théodore Juste en Hendrik Conscience hebben hun werk goed gedaan. Het verhaal dat ze bedachten was krachtig in al zijn eenvoud. In de oudheid waren de ‘oude Belgen’ sterk en vrij, tot zij door Julius Caesar werden onderworpen. ‘We’ verloren de vrijheid, die we pas in 1830 – “na achttien eeuwen van lijden en strijden”, zoals Conscience het formuleerde – in het onafhankelijke koninkrijk België hebben herwonnen. De hele geschiedenis was gekenmerkt door onderdrukking, maar onze voorouders hebben zich daar altijd moedig tegen verzet. Bovendien hebben een aantal ‘goede’ vorsten gezorgd voor periodes van culturele bloei en historisch belang, en heeft het land figuren voortgebracht die een hoofdrol op het wereldtoneel hebben gespeeld (Godfried van Bouillon, keizer Karel) of wezenlijke bijdragen hebben geleverd aan de beschaving van de mensheid (Van Eyck, Rubens, Mercator, Vesalius), wat nationale trots rechtvaardigt. Het is een verhaal dat lang tegen de tijd bestand is. Het idee dat de Belgen in hun geschiedenis ‘altijd’ door ‘vreemde heersers’ zijn bestuurd, is, als een historische oorworm, onuitroeibaar gebleken. Ook al zijn de historici, zekers sinds Jean Stengers in 1981 een artikel aan ‘de mythe van de vreemde overheersingen’ heeft gewijd, onvermoeibaar blijven benadrukken dat het hier om een mythische voorstelling en historische onzin gaat.⁶

SLIJTAGE VAN DE ROMANTISCHE MEDIA

Niet alleen de krachtige eenvoud van het verhaal zorgde ervoor dat het zich in het collectieve bewustzijn van de Belgen kon vestigen, maar ook de media die daarbij werden gebruikt. Op grote schaal werden visuele middelen ingezet en wat



we nu ‘re-enactment’ noemen: historisch-schilderkunst, monumenten, vaderlands toneel, historische stoeten. Onderdelen van die historische propaganda zijn nog steeds in de openbare ruimte te zien: veel van de standbeelden die in de negentiende eeuw zijn opgericht – men sprak van een “statuomanie” waar België aan leed – staan er nog.⁷ Toch illustreren ze tegelijk ook de slijtage waaraan de romantische media onderhevig zijn. De standbeelden mogen dan nog steeds behoren tot het straatmeubilair, dat betekent niet dat mensen nog weten wie de geëerde figuren zijn of wat hun historische betekenis is. Soms zijn straten bekender dan de personages naar wie ze zijn genoemd. Wie kent niet de (De) Keyserlei in Antwerpen? Maar wie kent Nicaise De Keyser? Het is maar wanneer historische episodes en figuren, onder druk van maatschappelijke ontwikkelingen, ter discussie worden gesteld, zoals in het geval van Leopold II, dat we ons realiseren dat hun beelden er nog staan.

Inhoud en voorwerp van de omgang met het verleden, en de rol voor de vorming van een collectieve identiteit, weerspiegelen als vanzelfsprekend de veranderingen van het nationale kader zelf. Naties komen en gaan, en dus ook hun narratief en hun helden. De subnaties die zich in België hebben ontwikkeld, moe(s)ten op hun beurt hun bestaan rechtvaardigen en ‘bewijzen’. De omweg van het verleden vormt voor hen zowel een moeilijkheid als een opportuniteit. Figuren en episodes die al in de Belgische geschiedenis een rol



speelden, krijgen een plaats in een ander verhaal. Het bekendste voorbeeld is de Guldensporenslag van 1302. In de negentiende eeuw was dat een notoir voorbeeld van de moed waarmee de ‘Belgen’ zich tegen de ‘vreemde overheersers’ hebben verzet. Later werd ‘1302’ een exclusief Vlaams en zelfs anti-Belgisch symbool. In het Vlaams-nationale narratief was 1830 niet meer het moment van de zo lang nagestreefde bevrijding, maar de introductie van een nieuwe ‘vreemde overheerser’, namelijk de verfranste Belgische staat, die, net zoals de Spanjaarden, de Oostenrijkers en de Fransen eerder, de Vlamingen onderdrukte.

De rol die aan de geschiedenis wordt toegekend in een proces van (nationale) identiteitsvorming lijkt nog niet uitgespeeld. Als de Vlaamse Regering in 2019 een commissie de opdracht geeft een ‘canon van Vlaanderen’ samen te stellen, voegt minister Ben Weyts eraan toe dat daarmee “ons collectief geheugen meer vorm gaat krijgen in de komende jaren”. Dat dit nodig is, en de overheid hiervoor een initiatief moet nemen, impliceert dat dit Vlaamse collectieve geheugen er nog niet is en niet spontaan wil groeien. De ‘nationale onverschilligheid’ is blijkbaar sterker dan de identitaire kracht van de geschiedenis.⁸ ■

De Leeuw van Vlaanderen door Hendrik Conscience, editie uit 1912

Portret van Vesalius. Collectie: Wellcome Collection, CC BY 4.0

Tom Verschaffel (*1964) is hoogleraar Cultuurgeschiedenis aan de KU Leuven en KULAK. Zijn onderzoek betreft de historiografie en de brede historische cultuur van de 18e, 19e en 20e eeuw, cultureel nationalisme, en de geschiedenis van de culturele infrastructuur en de culturele uitwisseling tussen België en zijn buurlanden. Hij schreef onder meer *De weg naar het binnenland. Geschiedenis van de Nederlandse literatuur 1700-1800: de Zuidelijke Nederlanden* (2017).

Bronnen en literatuur

1. Zie J. Tollebeek en T. Verschaffel, 'Waarom een natie haar geschiedenis schrijft', in: *Onze Alma Mater*, 53 (1999), p. 470-481.
2. J. Bos, 'Verval, deugd en Nederlandse eigenheid. Karakter als politiek-anthropologische categorie in de achttiende eeuw', in: *De Achttiende Eeuw*, 39 (2007), p. 7-23. Zie ook: W. Frijhoff, 'Het zelfbeeld van de Nederlander in de achttiende eeuw: een inleiding', in: *Documentatieblad Werkgroep Achttiende Eeuw*, 24 (1992), p. 5-28.
3. Dit vormt het voorwerp van de studie van de 'imagologie': zie o.m. M. Beller en J. Leerssen (eds.), *Imagology: the cultural construction and literary representation of national characters: a critical survey*. Amsterdam, Rodopi, 2007.
4. Zie o.m. T. Verschaffel, *De hoed en de hond: geschiedschrijving in de Zuidelijke Nederlanden, 1715-1794*. Hilversum, Verloren, 1998, vnl. p. 61-98; en M. Meirlaen, *Revoluties in de klas. Secundair geschiedsonderwijs in de Zuidelijke Nederlanden, 1750-1850*. Leuven, Universitaire Pers Leuven, 2014.
5. J. Tollebeek, 'De uitbouw van een historische infrastructuur in Nederland en België (1870-1914)', in: *Theoretische geschiedenis*, 17 (1990), p. 3-21.
6. J. Stengers, 'Le mythe des dominations étrangères dans l'historiographie belge', in: *Revue belge de Philologie et d'Histoire*, 59 (1981), p. 382-401.
7. Over de Belgische monumenten is veel geschreven, zie o.m. J. van Lennep (ed.), *De 19de-eeuwse Belgische beeldhouwkunst*, Brussel, Generale Bank, 1990; F. Seberichts (ed.), *Duurzamer dan graniet: over monumenten en Vlaamse beweging*, Tielt, Lannoo, 2003; en het recente proefschrift van K. van Nieuwenhuyze, *Aangedaan van statuomanie: het Antwerpse stadsbestuur en zijn politieke greep op de stedelijke ruimte (1830-1914)*, Universiteit Antwerpen, 2018.
8. Ik verwijs hier naar het concept 'national indifference' dat door de Amerikaanse historica Tara Zahra is geïntroduceerd en door Maarten van Ginderachter ook in de Belgische geschiedschrijving is geïntroduceerd. Het idee is dat de studie van het nationalisme zich altijd heeft gefocust op de nationalisten zelf en de nationale bewegingen als (per definitie) succesrijk en hun realisaties als onontkoombaar voorstelt, terwijl het onderzoek van Zahra en anderen aantoont hoe weinig impact dat nationalisme eigenlijk op het dagelijkse leven van gewone mensen heeft, en hoeveel mensen en groepen aan de nationalistische logica ontsnapt. Zie o.m. M. van Ginderachter en J. Fox (eds.), *National Indifference and the History of Nationalism in Modern Europe*. London en New York, Routledge, 2019.



“Een molen doen werken is evenwichtskunst”

De werkplek van: Jan Daenen,
leerling-molenaar.





faro trekt eropuit naar inspirerende werkplekken waar collega's uit de cultureel-erfgoedsector u inwijden in hun werkzaamheden. Dit keer nemen we u mee naar de Witte Molen in de hoofdstad van het Waasland, Sint-Niklaas. Hier zien we hoe het molenambacht een uitstekend voorbeeld is van hoe immaterieel erfgoed via handen en hoofden wordt doorgegeven.

1 “Molens zijn indrukwekkende machines van steen, hout, metaal en zeildoek. De complexe techniek die ervoor zorgt dat de wind wordt opgevangen en omgezet naar energie spreekt mij enorm aan. Die is honderden jaren geleden ontwikkeld, met zulke eenvoudige werktuigen als een hamer en een zaag. Knap!

2 Elke verdieping in een molen heeft een naam die eindigt op -zolder. Op de kapzolder, de hoogste verdieping, controleren we of alle onderdelen van de assen, wielen en het hele raderwerk in orde zijn. Alles moet perfect werken. Zo smeren we de lagerblokken van de molenas regelmatig in met varkensreuzel. Hier is ook het kruiwerk te zien, het rolmechanisme waarmee we de molenkap en wieken naar de wind kunnen draaien. Die bediening doen we echter beneden, aan de staart van de molen. Kruien komt van het Middelnederlandse *cruden*, wat zoveel betekent als trekken, sleuren en moeilijk bewegen. Dat klopt.

3 Op de luizolder, de tweede verdieping, bevinden zich aan weerszijden de twee luiwerken, waarmee we het maalgoed – het graan met andere woorden – naar de steenzolder tillen, de eerste etage. Deze wielen worden aangedreven door de koningsspil, die helemaal van boven tot beneden reikt en ronddraait. Vandaag zijn dat zakken met twintig tot veertig kilo. Vroeger konden zulke zakken tot tachtig kilo wegen.

4 Op de steenzolder gebeurt het eigenlijke malen. Het graan komt terecht tussen twee enorme basalten molenstenen. In deze molen zijn er twee steenkoppels, vier molenstenen in totaal. Na verloop van tijd moeten die handmatig terug gescherpt worden. Dan wordt de steenkist geopend en vijzelen we de loper, de bovenste molensteen, op met de steengalg. Als er genoeg wind staat, kunnen we met gescherpte stenen tot tweehonderd kilogram graan – tarwe, gerst, spelt, rogge – per uur malen. Al zou je het niet zeggen, malen is een delicaat werkje, want je moet voortdurend rekening houden met de windsnelheid. Je wil niet dat het maalgoed door de wrijving te warm wordt. Daarom moeten we het malen voortdurend bijregelen. Een molen is een kunstwerk van tal van evenwichten.” ■

“Open voor diversiteit, burgerlijk en democratisch”?

Sommige Vlaamse historici menen dat Vlaanderen als natie bijna werkelijkheid is geworden. Ze baseren zich daarbij op de theorieën van de Tsjechische historicus Miroslav Hroch en stellen zich de vraag of twee naties, waarbij de ene de andere opsloort¹, wel samen kunnen bestaan. Maar bestaat er, los van de Belgische en Vlaamse natie, zoiets als een Waalse of Franstalige natie? Neen, al is het Waalse identiteitsgevoel een realiteit die beetje bij beetje is ontstaan² én die meer en meer terrein wint.

Catherine Lanneau

Je als Waal identificeren wil zeggen dat je enerzijds je band met België, Vlaanderen en Brussel maar evenzeer met Frankrijk in vraag stelt, en anderzijds een meer lokale herkomst hanteert. Bovendien moet je rekening houden met de krachten tussen de politieke zuilen. Als die Waalse identiteit, of toch *één* Waalse identiteit, bestaat, is die eerder negatief – we weten vooral wat we *niet* zijn – dan positief: we weten hoe we zijn en hoe we ons onderscheiden van anderen.

Etymologisch staat ‘*wallon*’ voor iemand die het Romaans machtig is en ‘*Wallonie*’ voor de streek

ten zuiden van de taalgrens, waar met uitzondering van enkele Duitstalige gebieden vooral Frans en Romaanse dialecten werden gesproken. Voor 1880 werd *Wallonie* overigens amper gebruikt. De taalrealiteit was een collectieve identiteitsfactor die zich vooral manifesteerde wanneer een (al dan niet reële) dreiging de kop opstak. Zo bracht de oppositie tegen de vernederlandsing door Willem I vanaf 1819-1823 met name de Luikse elite, erfgenamen van het Prinsbisdom Luik, dichter bij andere Walen en Belgen, die voorheen Oostenrijks en daarvoor Spaans waren geweest. Die strijd bracht overigens ook in



Aquarel van de Waalse haan door Pierre Paulus (1913)
© Province de Liège – Musée de la Vie Wallonne

Vlaanderen en Brussel een verfranste elite mee. Door de inspanningen van de Vlaamse beweging brachten vanaf 1870-1890 de eerste taalwetten een Franstalige tegenreactie teweeg. De term 'Franstalig' is anachronistisch, want er ontstond toen eerder een 'Waalse' beweging, meer bepaald bij de liberale bourgeoisie. Vooral in Brussel was die beweging niet louter taalkundig: de Walen die om professionele redenen naar de hoofdstad uitweken – die op taalvlak toen Vlaams was – werden zich bewust van hun positie en groepeerden zich in verenigingen en liga's. Zo betekende 'Waal zijn' dat men zich identificeerde met een

streek en met haar geschiedenis, volkscultuur en dialecten. Daarbij werd ook beroep gedaan op de Franse beschaving, die werd gezien als de erfgenaam van de Verlichting en de Revolutie en dus rechtstreeks verbonden was met de idee van vooruitgang. Dit stond in schril contrast met het – in hun ogen althans – obscurantisme van de Vlaamse landgenoten. Achter de hiërarchie van taal en cultuur school het gewicht van de zuilen: wie zich Waal voelde was seculier, terwijl de Vlamingen gedomineerd werden door de conservatieve katholieke zuil.

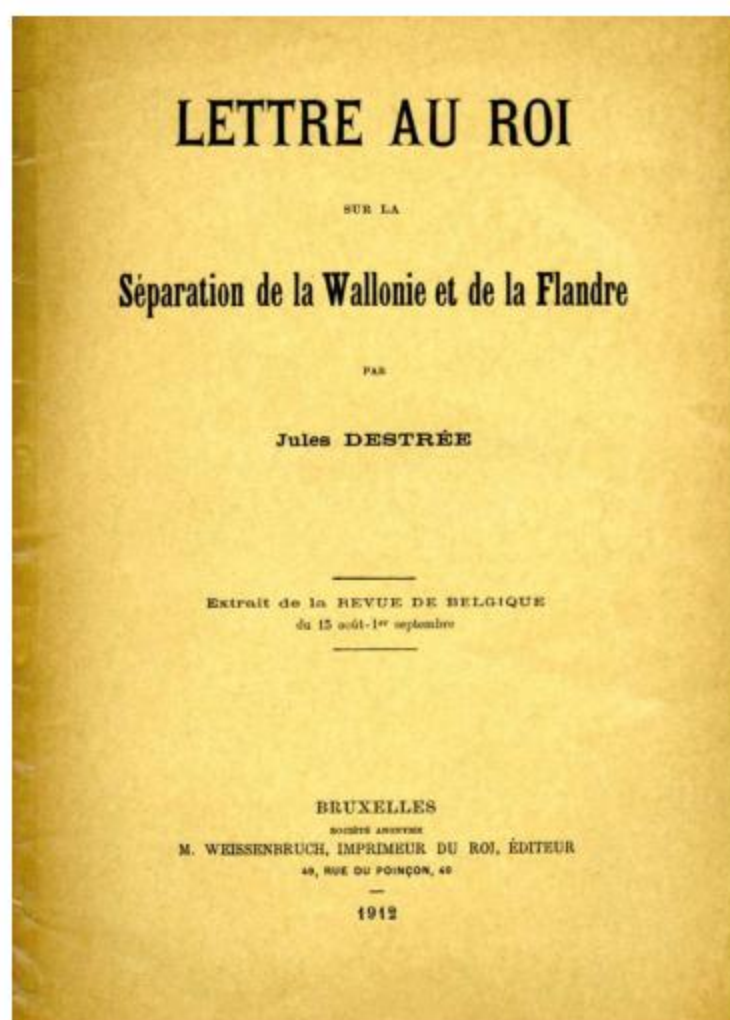
»

OVERAL FRANS

De 'Franse integriteit' van Wallonië bewaren betekende niet (terug) Frans worden. De sinds 1815 bestaande reunionistische stroming was verwaarloosbaar, met uitzondering van een plots succes tijdens het Nationaal Waals congres in oktober 1945. Anderen, zoals magistraat Joseph Grandgagnage in 1844, waren van mening dat de Walen hun identiteit pas konden ontwikkelen door de nadruk te leggen op wat hen van de Fransen onderscheidde. Socioloog Michel De Coster legde een paar jaar terug uit waarom de Waalse cultuur niet zomaar 'oplosbaar' is in de Franse.³

Voor 1914 hadden de Walen, net als de verfranschte Vlaamse en Brusselse elite, het gevoel dat België het best af was met het gebruik van de Franse taal, overal in het land. Wanneer in 1913 de Assemblée wallonne de *Journées de septembre 1830* als feestdag uitkiest, gebeurde dit door een (tendentieuze) herinterpretatie van de Belgische Revolutie, waarbij de rol van de Walen overschat werd. De dynamiek van de Vlaamse beweging (die de breuklijnen van politiek en sociale klassen oversteeg), de demografische groei in Vlaanderen en de politieke vertaalslag daarvan, de effecten van het algemeen meervoudig stemrecht en de Gelijkheidswet (1898) vormden samen de aanleiding tot een duidelijkere profilering van het Waalse identiteitsgevoel. In zijn beroemde *Lettre au Roi* (1912) somde Jules Destrée alles op wat de Vlamingen zagezegd van de Walen 'afgesnoept' hebben, inclusief ... Vlaanderen zelf.⁴ De weg naar de regionale eentaligheid leidde ertoe dat de Walen zich er niet meer thuis voelden. Anderen stelden: "Hoe kunnen we nog in België geloven wanneer de noordelijke helft van ons is vervreemd?" Vandaar Destrées stelling over het ontbreken van een "Belgische ziel", in tegenstelling tot een Waalse en een Vlaamse.

In zijn beroemde Lettre au Roi (1912) somde Jules Destrée alles op wat de Vlamingen zagezegd van de Walen 'afgesnoept' hebben, inclusief ... Vlaanderen zelf.



© Province de Liège – Musée de la Vie wallonne

WAALSE KUNST

Tussen 1898, het jaar van de eerste grote Waalse betoging tegen de Gelijkheidswet (die het Frans en Nederlands als officiële taal op gelijke voet plaatste, red.), en 1914, appelleerde de Waalse beweging vooral aan de massa. Tegelijk definieerde ze ook beter 'de Waal', een onderneming die in 1905 de inzet was van het 'identiteitscongres' in Luik.⁵ Op economisch en literair-artistiek vlak wou men een Waals 'merk' opstellen. Zo ijverde men voor 'Waalse kunst', waarbij werd gesteld dat 'Vlaamse kunst' – de kunst van de vroegere Nederlanden – de Waalse kunstenaars doorheen de eeuwen onzichtbaar had gemaakt. Die Waalse kunst kreeg in 1952 een eigen museum in Luik (zie ook elders in dit blad). Het etnografisch museum, het Musée de la Vie wallonne, werd eerder opgericht, in 1913. Dat (recent vernieuwde) museum probeert een gemeenschappelijk Waals verleden te valoriseren. Een verleden dat echter niet altijd overeenstemt met de historische werkelijkheid. Toch past het in een groter geheel, namelijk de strijd tegen een 'Belgicistische' geschiedschrijving, belichaamd door Henri Pirenne en Godefroid Kurth, die vooral de Vlaamse of Brabantse geschiedenis valoriseerden. Op het einde van de jaren 1930 was ook de Luikse historicus Léon-Ernest Halkin een vurige pleitbezorger van die zaak.

De 'etnische' dimensie van de Waalse identiteit bestaat wel degelijk, hoewel ze grotendeels verborgen is.⁶ Termen als Waals, Latijns of Frans 'ras'



De klemtoon in de jaren 1980 en 1990 op het mijn- en metaalverleden krijgt een concreet gevolg, met de politieke wil om het erfgoed dat daarvan getuigt te ontsluiten. Denk bijvoorbeeld aan Bois du Cazier in Marcinelle. Foto: Jmh2o via Wikipedia, CC BY-SA 4.0

mogen niet geanalyseerd worden met onze huidige blik. De overtuiging dat men elke mengeling moest voorkomen, komt veelvuldig voor in de militante Waalse literatuur van voor de Tweede Wereldoorlog. Dat werd immers gezien als een verslechtering.⁷ Daarbij gold het Brussels als het archetype van die als ‘ongelukkig’ beschouwde mix. Veel Walen waren van hun stuk gebracht door de resultaten

van de verkiezingen in 1912 (in het voordeel van de katholieken) en voorstander van een administratieve scheiding. Het federalisme dus, wat erop neerkwam dat iedereen ‘zijn eigen baas’ was.

Tijdens het interbellum werd er nauwelijks anders over identiteit gedacht. Wat in die periode speelde was het verdwijnen van elke vorm van

»



Hôtel de Ligne, zetel van het Parlement van de Franstalige Gemeenschap
Foto: EmDee via Wikipedia, CC BY-SA 3.0

germanofilie. Die bestond in Wallonië voor 1914, tegen de achtergrond van economische belangen. Daarbij keek men bewonderend naar de Duitse wetenschap, cultuur en het sociale systeem. Na 1918 had dat andere grote land, Frankrijk, op dat vlak geen concurrentie meer. Het debat concentreerde zich op de Waalse literaire, en bij uitbreiding de Franstalig-Belgische, culturele identiteit. De vraag luidde: “Bestaat er een Belgische Franstalige literatuur of eerder een Franse literatuur uit België?”, zoals de redacteurs van het *Manifeste du Lundi* (1937) het stelden.⁸ Die vraag onderstreepte andermaal de gedeeltelijke overlap tussen een Belgische, Waalse en Franstalige identiteit, op een moment dat het aantal Franstalige auteurs in Vlaanderen slonk.

Veel Walen waren van hun stuk gebracht door de resultaten van de verkiezingen in 1912 (in het voordeel van de katholieken) en voorstander van een administratieve scheiding. Het federalisme dus, wat erop neerkwam dat iedereen ‘zijn eigen baas’ was.

HET BRUSSELSE ZINNEKE

In de ontwikkeling van de Waalse identiteit waren de jaren 1945-1965 cruciaal. Die vielen samen met de koningskwesitie, het economische verval in Wallonië en de geleidelijke constructie van een hernieuwde identiteitsmatrix. Op de achtergrond speelde toen de burgerlijke ‘epuratie’, met de (intussen bijgestelde) perceptie van het naar collaboratie neigende Vlaanderen versus een zich verzettend Wallonië. Die identiteit was seculier van aard, trouw aan de culturele Franse uitstraling en verankerd in de arbeidersklasse. Centraal hierin was ook de weerstandsidee. Weerstand tegen de opkomende Vlaamse dominantie die niet alleen demografisch, politiek, maar ook economisch bleek. De motor van deze beweging werd de socialistische zuil. Tegelijkertijd ontstond een Waalse katholieke beweging, die aan de Waalse identiteit binnen elke zuil een weerklank gaf.

De grote winterstakingen in 1960 waartoe de Luikse ABVV-vakbondsman André Renard had opgeroepen, maakten een steeds groter aantal Walen warm voor het federalisme. Ze zagen het Belgisch kader als een rem op hun emancipatie én het economisch herstel. Terwijl de Waalse beweging de economische regionalisering vroeg, wou de Vlaamse beweging vooral culturele autonomie. Tegelijkertijd ontstond, met het vastleggen van de taalgrens, ook een Brusselse identiteit. Hoewel ze lange tijd ‘Franstalig’ was, is ze de laatste decennia verveld. Dat gebeurde vooral vanaf 1989, het jaar dat Brussel als gewest ontstond. Het *Zinneke* werd daarvan het betekenisvolle symbool, als een positieve bevestiging van het hybride, de vermenging en het multiculturele en de meertaligheid.

In tegenstelling tot Vlaanderen, dat gemeenschap en gewest samenvoegde, kozen de Walen en de Franstalige Brusselaars ervoor om voorrang te geven aan de regionale werkelijkheid. Daarbij deden ze echter geen afstand van de communautaire werkelijkheid die, met name op het vlak van onderwijs en cultuur, geacht wordt hun solidariteit te versterken. Gaandeweg heeft die ‘communautaire tendens’ haar overwicht verloren. In de jaren 1970 vocht FDF-politica Antoinette Spaak voor de Franse taal tegenover de verengelsing en Jean Gol (PRL) riep in 1993 nog “*Vive la nation francophone!*” Het beste bewijs van dat verlies zien we in het buitenlands beleid van de federale entiteiten. In 2009 was er de oprichting van Wallonie-Bruxelles International (WBI), dat prioriteiten stelt in functie van de economische en commerciële belangen (optie ‘regionaal’), ten koste van de traditionele banden met andere Franstalige landen (optie ‘communautair’).⁹

De Franstalige Gemeenschap werd door de Waalse regionalisten beschouwd als de belangrijkste rem op hun eigen culturele identiteit. Al sinds het interbellum stellen ze een medialandschap aan de kaak dat vanuit Brussel wordt gedomineerd door de aanhangers van een soort belgitude die – in hun ogen – een restproduct is geworden. Hun ergernis werd in 1983 duidelijk in het *Manifeste pour une culture wallonne*. Een tweede manifest “voor een Wallonië dat de minnares is van zijn cultuur, onderwijs en onderzoek” werd in 2003 voorgesteld.¹⁰

BLOEDWRAAK

In de jaren 1980 en 1990 besteedden verschillende regionalistische, socialistische ministers veel energie aan de promotie van de Waalse identiteit. Dat deden ze met de hulp van het Instituut Jules Destrée¹¹ en met publicaties die mikten op het publiek en het onderwijs. Daarin werden Walen voorgesteld als verzetsstrijders, en werd hun rol in de oorlog en de sociale strijd in de industriële wereld in de verf gezet. De honderdste verjaardag van de brede en in bloed gedrenkte sociale beweging van 1886 was de aanleiding voor een colloquium met de evocatieve titel: *La Wallonie née de*

Terwijl de Waalse beweging de economische regionalisering vroeg, wou de Vlaamse beweging vooral culturele autonomie.

*la grève?*¹² Deze klemtoon op het mijn- en metaalverleden krijgt ook een concreet gevolg, met de politieke wil om het erfgoed dat daarvan getuigt te ontsluiten. Denk aan Bois du Cazier, Bois-du-Luc, Blegny-Mine. Ook werd de diversiteit van de Waalse landschappen en het landelijke karakter niet uit het oog verloren. Maar het was ook de wil van de socialistische verkozenen, zoals Robert Collignon in de inleiding van het boek *Wallons d’ici et d’ailleurs*, om de Waalse identiteit voor te stellen als “open voor diversiteit, burgerlijk en democratisch”, tegenover de Vlaamse identiteit die op zichzelf geplooid is en geobsedeerd door ‘bloedwraak’.

Deze vorm van zwart-witdenken gaf blijk van een zekere minachting over de militante, Waalse traditie die de (culturele) endogamie niet altijd verloochende. We kunnen niet ontkennen dat voor de meeste Walen en Franstaligen het begrip *natie* vandaag de dag ouderwets of ongerijmd in de oren klinkt. Als er een moet blijven bestaan, ook al heeft ze niet echt veel om het lijf, is het de Belgische staat, getuige hiervan de peilingen. Toen in 2013 Rudy Demotte, toen Waals minister-president, het begrip “Waals positief nationalisme” durfde te hanteren, genoot hij hiervoor wel de steun van de N-VA. Maar in het zuiden ontving hij erg aarzelende reacties. Er zijn nu eenmaal begrippen waar niet mee gelachen wordt. ■

 Catherine Lanneau is historica en professor aan de Universiteit de Liège. Haar onderzoeksdomeinen zijn politieke en lokale geschiedenis, de geschiedenis van Wallonië, de Belgische internationale relaties (vooral de relaties tussen Frankrijk en België in de 20e eeuw) en media- en opinie-geschiedenis.

Bronnen en literatuur

1. B. De Wever, F.-J. Verdoodt & A. Vrints, ‘Les patriotes flamands et la construction de la nation’, in: *Courrier hebdomadaire du CRISP*, n° 2316, 2016.
2. C. Kesteloot, ‘Etre ou vouloir être. Le cheminement difficile de l’identité wallonne’, in: *Cahiers d’Histoire du Temps Présent*, n° 3, november 1997, pp. 181-201.
3. M. De Coster, *La culture wallonne : pourquoi n’est-elle pas soluble dans la culture française*. Waver, Mols, 2013.
4. Zie de website ‘Connaitre la Wallonie’: http://connaitrelawallonie.wallonie.be/sites/wallonie/files/jules_destree_Jette_au_roi_1912.pdf
5. C. Godefroid, ‘Le Congrès wallon de 1905: définir la Wallonie’, in: C. Renardy (dir.), *Liège et l’exposition universelle de 1905*. Brussel, Renaissance du Livre - Dexia, 2005, pp. 221-230.
6. M. Van Ginderachter, *Le chant du coq : nation et nationalisme en Wallonie depuis 1880*. Gent, Academia Press, 2005 (Jan Dhondt cahiers ; 3).
7. C. Godefroid, ‘Het ras in de ogen van de Waalse beweging. Een begrip met een ‘veranderlijke geometrie’, in: M. Beyen & G. Vanpaemel, red., *Rasachte wetenschap? Het rasbegrip tussen wetenschap en politiek voor de Tweede Wereldoorlog*. Leuven - Amersfoort, Acco, 1998, pp. 131-153.
8. R. Meylaerts, ‘1er mars 1937, Le Manifeste du groupe du Lundi condamne le régionalisme littéraire. Enjeux nationaux et internationaux de la question identitaire’, in: J.-P. Bertrand et al eds., *Histoire de la littérature belge 1830-2000*. Parijs, Fayard, 2003, pp. 379-389.
9. D. Crikemans et C. Lanneau, ‘De buitenlandse betrekkingen van Vlaanderen, de Franse Gemeenschap, het Waals Gewest en het Brussels Hoofdstedelijk Gewest’, in: M. Van den Wijngaert, red., *Van een unitair naar een federaal België. 40 jaar beleidsvorming in Gemeenschappen en Gewesten (1971-2011)*. Brussel, Vlaams Parlement - Academic and Scientific Publishers (ASP), 2011, pp. 201-220.
10. Zie de website van het Waalse regionalistische magazine *Toudi*: <https://bit.ly/toudi> (geraadpleegd op 15/9/2020).
11. Zie: P. Destatte, *L’identité wallonne. Essai sur l’affirmation politique de la Wallonie (XIX - XXe siècles)*. Charleroi, Institut Jules Destrée, 1997.
12. M. Bruwier, N. Caulier-Mathy, C. Desama & P. Gérin, dir., *1886: la Wallonie née de la grève ? colloque organisé à l’Université de Liège, les 29 octobre, 14 et 29 novembre 1986*. Brussel, Labor, 1990.

“Durf het gesprek aangaan”

Hoe verhouden onderwijs en identiteit zich tot elkaar? Onderwijs is immers een erg betekenisvolle actor voor het erfgoedveld. Hoe kunnen beide domeinen elkaar aanvullen of zelfs versterken, wanneer het gaat over ‘identiteit’? Welke rol kunnen erfgoedorganisaties vervullen? *faro* vroeg het aan Noël Clycq, onderzoeker van het departement Opleidings- en Onderwijswetenschappen aan de Universiteit Antwerpen.¹

Hildegarde Van Genechten

Hoe ziet u de verhouding tussen onderwijs en identiteit?

Noël Clycq: “Onderwijs en identiteit zijn onlosmakelijk met elkaar verbonden. Dat is een historisch gegeven. Als je kijkt naar de ontwikkeling van de natiestaten, dan hebben onderwijssystemen daarin ook een belangrijke rol toebedeeld gekregen. Onder andere via het curriculum. Maar ook door de ontwikkeling van een gedeelde taal. Zo worden burgers steeds gevormd om deel te worden van de natie. En via gedeelde taal en gedeelde geschiedenissen – in curricula gegoten – wordt een nationale identiteit geconstrueerd. In de jaren 80 was er bijvoorbeeld de omschakeling van een Belgisch naar een Nederlandstalig en Franstalig onderwijssysteem. Nederlandstalig onderwijs zou vanaf dan dus duidelijk ten dienste



staan van de Vlaamse culturele gemeenschap. Dat laat zien dat identiteitsvorming er altijd geweest is. En illustreert dat onderwijs en identiteit altijd een politiek gegeven zijn. De idee dat *identity politics*, waarbij bepaalde groepen hun groepsidentiteit zouden inzetten voor politieke doeleinden, vanuit vooral een *linkse* politieke agenda is ingegeven, is een beperkte visie. Er is geen explicietere *identity politics* dan wat we nu zien vanuit meer rechts-conservatieve hoek, met het voorbeeld van de Canon van Vlaanderen die voor het onderwijs wordt ontwikkeld.”

Hoe staat het met identiteit vandaag?

“Identiteit staat niet vast, maar is altijd in verandering. Er is altijd een uitdaging en spanning rond identiteit. Zet een paar mensen samen, zelfs

met gelijkaardige achtergronden, laat ze praten over identiteit en al snel is duidelijk dat er diverse meningen zijn. Dat lijkt me de normale situatie van identiteit te zijn. Daar is niet echt een probleem mee, zolang we niet denken dat er een duidelijke (Belgische, Vlaamse, Waalse of welke ook) identiteit is die iedereen moet aanvaarden. Want dat is niet de juiste weergave van de realiteit: iedereen geeft aan identiteit namelijk eigen invullingen.”

Kunnen we dan wel spreken over 'een gedeelde identiteit'?
 “Er bestaan zeker identiteiten die gedeeld worden. Maar je gaat nooit van een hele bevolking verkrijgen dat ze zich allemaal met eenzelfde identiteit – of die nu Belgisch of Vlaams is – verbonden voelen, of dezelfde betekenis geven aan deze identiteit. We weten bijvoorbeeld dat de Vlaamse identiteit heel moeilijk aanslaat bij jongeren met een migratieachtergrond. Dat is iets voor beleidsmakers om rekening mee te houden. Er is niet zo'n duidelijk gedeelde identiteit op grote schaal. De vraag is of we dat moeten hebben. En als we die willen hebben, moet het dan een identiteit zijn die ingevuld wordt als *Vlaams* of *Belgisch*? Je duwt mensen in een hokje. En dat is natuurlijk bijzonder moeilijk in een samenleving die steeds diverser wordt. We kunnen eerder denken aan een identiteit zoals inclusief burgerschap en werken vanuit het idee: je bent burger van deze samenleving en dan zijn dit je rechten en dit je plichten. Je kan dingen doorgeven als samenleving, en dat doen we al heel lang via onder meer het onderwijscurriculum, massamedia enzovoort. Maar als er vertrokken wordt van een vaststaand beeld waarin jongeren zich moeten herkennen, dan werkt het niet. Mensen moeten de vrijheid krijgen om te kunnen kiezen met wat ze aan de slag willen, en waarmee ze zich willen associëren.”



Foto: Tim Mossholder, unsplash.

Er is niet zo'n duidelijk gedeelde identiteit op grote schaal. De vraag is of we dat moeten hebben.

En de rol van onderwijs?

“Omgaan met diversiteit is een moeilijk punt voor ons onderwijs. Dat blijkt uit verschillende onderzoeken. Een assimilerend beleid – door bijvoorbeeld sanctionerend op te treden ten aanzien van de thuistaal van kinderen en jongeren – werkt niet. Je ziet echt positieve verschillen bij die scholen met een multiculturele aanpak, die bijvoorbeeld ook andere perspectieven en andere geschiedenissen inbrengen in het curriculum. Het uitwerken en implementeren

»



van de Canon van Vlaanderen in het onderwijs, op een manier zoals er nu in de media over wordt gecommuniceerd althans, zal dat in mijn ogen alleen maar moeilijker maken.”

In het persbericht van 18 september 2020 motiveerde Vlaams minister van Onderwijs Ben Weyts de Canon van Vlaanderen als volgt: “Een gedeelde samenleving is enkel mogelijk als iedereen beseft wie we zijn en waar we vandaan komen.”

“Tenzij de minister met deze uitspraak bedoelt dat we ook moeten weten waar jongeren met een migratieachtergrond vandaan komen? Want daar moeten we ons ook bewust van zijn, die moeten we ook kennen en dus opnemen in de Canon van Vlaanderen. Of is het een visie op de canon van hoe we als Vlaams volk zijn ontstaan en gegroeid? Dan lijkt me daarin weinig plaats te zijn voor wat de minister verwoordt als “waar we vandaan komen”. En dat is wel degelijk waar jongeren met een migratieachtergrond en hun ouders erkenning voor vragen: waar zij vandaan komen, hun (familiale) geschiedenis, het traject dat ze hebben afgelegd en hoe dat ook mee heeft geleid tot de samenleving die we nu zijn. Het is belangrijk om tot een gedeelde visie op de samenleving te kunnen komen. In Brussel heeft net iets meer dan 80 % van de jonge bevolking een migratie-

achtergrond. In Antwerpen is dat 60 tot 70 %. De diversiteit is er, en we moeten ermee aan de slag. Volgens mij zijn er veel aanknopingspunten om dat toekomstverhaal uit te schrijven. Als we kijken naar onderzoek over de ambities van jongeren met een migratieachtergrond en hun ouders in het onderwijs of op de arbeidsmarkt, dan zien we dat zij zich sterk inschrijven in het verhaal van vooruit willen, succes, goede punten en diploma's behalen, een gelukkig gezinsleven ... Dat is dus niet anders. De doelen die worden gesteld zijn gelijkaardig. Eigenlijk zitten we allemaal op eenzelfde lijn. Maar de visies op de weg daarnaartoe verschillen sterk. Moet dat bij wijze van spreken via een Canon van Vlaanderen? Of via inclusief onderwijs?”

De diversiteit is er, en we moeten ermee aan de slag.



Hier schuilt wel degelijk een complementaire educatieve rol voor erfgoedorganisaties?

“Het lijkt me cruciaal dat al die verschillende verhalen in de klas zichtbaar gemaakt worden, dat ze een plek krijgen en dat erover in gesprek gegaan wordt. In plaats van ze krampachtig uit de klas proberen houden. Er zijn veel mogelijkheden, en er is veel kennis aanwezig. Het gaat er vooral ook om het gesprek te *durven* aangaan. Ouders kunnen bijvoorbeeld in hun eigen taal migratieverhalen komen vertellen in de klas en kinderen die de taal spreken kunnen het begrijpelijk maken voor andere klasgenoten en leerkrachten. Voor mij is het heel belangrijk om al die verhalen mee te geven, en om die inzichten te delen. Ik denk dat daar nood aan is. Het zou scholen echt kunnen ondersteunen. Misschien weten scholen ook niet altijd wat er al bestaat, en met wie zij projecten of samenwerking zouden kunnen ontwikkelen. Iets dat verder gaat dan een excursie, een moskeerbezoek of een bezoek aan een museum.”

Erfgoedorganisaties kunnen de Canon van Vlaanderen breed doortrekken naar ieders geschiedenis, nieuwsgierig zijn naar ieders verhaal en erover in gesprek gaan?

“Dat is inderdaad cruciaal. We hebben nood aan onderzoek over het historisch bewustzijn van

jongeren. Hoe zien zij hun persoonlijke historische verhaal, van hun familie maar ook van de samenleving? Aan wie denken ze bijvoorbeeld? Want dat kan een eerste opstap zijn om met elkaar in gesprek te gaan, en vele verhalen aan elkaar te verbinden. Wij voeren momenteel onderzoek over *community education*. Dat gaat over onderwijsinitiatieven die minderheden zelf nemen, zoals de Poolse of Chinese school in het weekend, Spaanse taallessen enzovoort. Ook daar wordt aan kinderen en jongeren informatie meegegeven over hun specifieke geschiedenis of migratieachtergrond. Ze doen dit omdat er geen plaats voor is in het onderwijscurriculum. Maar de nood en behoefte is er wel. En als het onderwijs er niet op inspeelt, organiseren gemeenschappen het zelf. Dat is prima en dat zorgt ervoor dat deze jongeren wel dit historisch besef en deze inzichten meekrijgen. Maar deze informatie komt dan wellicht niet terecht bij jongeren zonder migratieachtergrond. En dat is jammer. Het zou meer geïntegreerd kunnen gebeuren. Ook al is het logisch dat er meer aandacht is voor de geschiedenis van België in het onderwijs; er zit nog zoveel naast. En zo zouden ook kinderen en jongeren in Vlaanderen zonder migratieachtergrond veel meer over andere geschiedenissen kunnen leren, over hun klasgenoten, over het bredere kader. Dat zou voor iedereen interessant en relevant zijn.” ■

 Hildegarde Van Genechten is adviseur participatie | educatie bij FARO.

Bronnen en literatuur

1. Noël Clycq werkte voordien achtereenvolgens bij het Steunpunt Gelijkekansenbeleid en het Centrum voor Migratie en Interculturele Studies en vulde voor drie jaar de leerstoel Europese waarden in.



VAN COLLECTIE NAAR CONNECTIE?

In dit dossier leest u onder meer hoe historici identiteit duiden als een (veelal nuttige) constructie, ingezet voor bepaalde politieke en maatschappelijke doelstellingen. Maar hoe kijkt de cultureel-erfgoedsector naar het thema 'identiteit'? En hoe krijgt het heel concreet in de praktijk zijn beslag? *faro* peilde bij een tiental erfgoedwerkers naar hun mening en ideeën.


Roel Daenen

Vorig jaar publiceerde het Nederlandse Sociaal-Cultureel Planbureau een uitgebreid onderzoeksrapport naar de manier waarop de Nederlandse nationale identiteit wordt beleefd. In het hoofdstuk over nationale identiteit en erfgoed lezen we: "Erfgoed is niet alleen wie we zijn en wat we vieren [...] Het is ook een kristallisatiepunt in een grotere cultuurstrijd, die ook in andere landen speelt. [...] De wens van emanciperende groepen om ook hun identiteit erkend te zien stuit er op beelden van identiteit die nog in het teken staan van een eerder ontwikkelde norm. Aanpassing daarvan leidt tot verliesgevoelens bij de voorheen dominante groep. [...] Deze onderliggende cultuurstrijd verklaart de heftigheid waarmee sommige discussies worden gevoerd. In de arena van de identiteitspolitiek is erfgoed momenteel veeleer een pantser waarachter emanciperende groepen erkenning zoeken respectievelijk waarachter van oudsher dominante groepen de eigen cultuur verdedigen, dan een ruggengraat van een

gedeeld collectief verleden." Aan elk van de erfgoedcollega's legden we deze drie vragen voor:

- 1. Herkent u zich in het geschetste beeld van erfgoed als pantser waarachter verschillende maatschappelijke groepen zich verschuilen?**
- 2. Hoe kunnen erfgoedorganisaties zich positioneren in discussies over identiteit?**
- 3. Ten slotte: wat kan de bijdrage van erfgoedorganisaties in het publieke debat zijn?**

Het stond hen vrij om hun antwoord samen te ballen, of net elke vraag afzonderlijk te beantwoorden.

 Roel Daenen is manager communicatie, pers en partnerships en hoofdredacteur van dit tijdschrift.



RACHID ATIA

Erfgoedconsulent Erfgoedlab Antwerpen

“Toen ik een jaar of zes was, vertelde mijn vader me trots verhalen over de gouden tijd van het Arabische Rijk; over belangrijke wetenschappelijke ontdekkingen, de grote veroveringstochten, de grensverleggende filosofen en de onmetelijkheid van dat rijk. Ik nam zijn trots over en kreeg mijn plaats in een keten van herinneringen. Dat veranderde toen ik mijn eerste geschiedenisles kreeg, over – hoe kan het ook anders? – ‘de Romeinen’. Een landkaart illustreerde hoe die Romeinen Noord-Afrika en het Midden-Oosten onder de voet liepen. Dat kon ik niet geloven en ik stak mijn vinger op en riep: ‘Maar meester, dit *kan* niet waar zijn; de Arabieren hebben alles *gewonnen!*’ Waarop die leerkracht zéér boos werd en uitviel: ‘Aha, meneer weet het beter! Dat meneer dan maar vooraan komt staan en het ons allemaal eens vertelt!’ Waarop een loden stilte viel, klasgenootjes mij aangaapten en ik me alleen op de wereld voelde. Ik schaamde me voor de groteske fantasieën van mijn vader; ik haatte de meester en de Romeinen. Voor het eerst in mijn prille leven voelde ik mij vervreemd: een buitenstaander zonder aan- of inspraak, zonder geschiedenis of verhaal. Mijn trots werd mijn schaamte.”

“Herinneringen, verhalen en tradities zijn bepalend voor ons zelf- en mensbeeld. Ze geven uitdrukking aan hoe we ons zien als mens, hoe we ons verhouden tot de wereld, aan wat ons trots maakt en aan onze schaamte. Erfgoedorganisaties en -werkers staan voor een belangrijke uitdaging: nieuwe groepen brengen hun geschiedenis mee en kijken met een andere blik naar de collecties in onze musea, naar de standbeelden in onze straten en tradities. Hoe gaan we om met de gefragmenteerde emoties en belangen rond erfgoed? Het antwoord op die vraag vertelt wie we samen zijn en wie we willen worden. Want veel meer dan over dat verleden gaat erfgoed over *nu* en over *later*.”



HENDRIK DEFOORT

Collectiebeheerder Universiteitsbibliotheek Gent

“Wat een beladen citaat. Alleen al het taalgebruik roept een parfum op van heroïsche daden en strategisch uitgekookte (politieke) besluitvorming die haar beslag krijgt in erfgoedbeleid. Cultuurstrijd, verliesgevoelens, dominant, onderliggend, heftigheid, pantser, ruggengraat ... het is me wat. Na twintig jaar werken in de erfgoedsector is het discours me uiteraard bekend. Een fundamenteel andere band met het verleden vanaf de jaren 60 en 70 van de vorige eeuw vertaalde zich, onder invloed van globalisering, multiculturalisering, secularisering, ontzuiling en ander fraais, in een ware *memory boom*. Daarbij worden via tal van al dan niet geografische *lieux de mémoires* identiteitsvormende projecten ontwikkeld door een alsmaar groeiend legertje erfgoedwerkers. De geschetste analyse snijdt in die zin zeker hout en tal van beschermingsmechanismen – van liggende wip tot garnaalvissers – zijn ongetwijfeld *voor alles* ingegeven door de vrees voor het verdwijnen van wat functie verliest.”

“Er is wel iets vreemds aan de hand. Want de strategische en doordachte cultuurpolitiek – wat zeg ik, *identiteitspolitiek!* – uitgevoerd door het leger erfgoedwerkers vertaalt zich ook in een steeds sterker tanend historisch besef. Is er een causaal verband tussen beide? Er wordt alvast niet getwijfeld dat die geatomiseerde herinneringsactiviteiten aan de antipode staan van het wetenschappelijk, kritisch, afstandelijk historisch onderzoek. Zou kunnen. Wel bijzonder, want een zeer groot deel van de ‘dirigenten van de herinnering’ (Ad de Jong) zijn universitair opgeleide historici. Zou er iets aan de opleiding schorten? Of is historiografie onder een laag wetenschappelijke vernis niet minder modegevoelig dan de hele erfgoedsector? Maskeert een pejoratief labelen van ‘erfgoed’ versus ‘geschiedenis’ een tanend gebrek aan maatschappelijke relevantie? Bij grote maatschappelijke aandacht – van Bourgondiërs tot Habsburgers – of debatten – van collaboratie tot kolonisatie – blijkt telkens weer hoe onbekend de vaak bijzonder rijke historiografie is. Dat geldt natuurlijk a fortiori voor de geschiedenissen en verhalen van minder dominante groepen of verliezers van de geschiedenis. Erfgoed is wie we zijn? Laten we er dan werk van maken om het even divers te maken als onze samenleving. Want dat is vandaag absoluut (nog) niet het geval.”

»



**ISABELLE DE JAEGERE,
SARAH KEYMEULEN EN GAUTIER PLATTEAU**

Resp. Directeur musea en tentoonstellingen Kortrijk en inhoudelijke projectleiders van de Groeningeabdij

“Erfgoed speelt van oudsher en in vele culturen een belangrijke rol in het identiteitsdebat. Wat zeggen onze gebouwen, monumenten, kunstwerken en *lieux de mémoire* over wie we zijn? Wat onthullen onze rituelen en culturele praktijken over onszelf? Waarom identificeren we ons met bepaalde plekken en gebruiken? Hoe komen deze processen van identiteitsvorming precies tot stand en welke rol krijgt erfgoed hierin toebedeeld?”

“Veel beter dan als ‘pantser om zich achter te verschuilen’ biedt erfgoed unieke aanknopingspunten om met elkaar in gesprek te gaan over ons verleden, heden en toekomst en onze identiteit(en), om onszelf en elkaar beter te leren kennen en kritisch te bevragen, betekenislagen bloot te leggen, facetten van culturele toe-eigening te belichten en stereotypen te doorprikken. Een ‘dynamische’ omgang met erfgoed leidt tot boeiende verhalen die onze complexe, meervoudige identiteiten helpen illustreren en begrijpen. Op die manier aangewend wordt erfgoed een verbindend instrument, over tijdvakken en culturen heen.”

“‘Identiteit’ vormt het centrale thema waarrond in de Groeningeabdij Kortrijk momenteel een innovatief programma wordt ontwikkeld. In spraakmakende tentoonstellingen op het snijvlak van beeldende kunst en erfgoed en via inspirerende participatieve trajecten zal de Groeningeabdij met open geest onderzoeken wat ons als mensen definieert, onderscheidt en verbindt, en de bezoekers uitnodigen om te reflecteren over ‘hun’ identiteit(en). Kunst en erfgoed zijn hierbij de motor en het verbindende element. De Groeningeabdij wordt een hybride mix van een kunsthuis, een museum en een living voor de hele stad. Ze zet niet alleen haar deuren wijd open voor het publiek, maar trekt ook de grenzen van de museum- en erfgoeddefinitie open: van collectie naar connectie. De Groeningeabdij onderzoekt zo niet enkel de universele en immer actuele vraag wie wij zijn, maar ook wat een museum, een stad, een gemeenschap is.”

» Foto: © Philippe Wuyts



JOERI JANUARIUS

Coördinator ETWIE

“Vanuit mijn verleden als onderzoeker leerde ik te gepasten tijde begrippen te deconstrueren. Wanneer en hoe ontstaat een bepaald concept, hoe wordt dit ingezet en hoe ontwikkelt het zich verder? In het geval van identiteit en erfgoed is er uiteraard al veel onderzoek verschenen. Hoewel er nog bijkomend onderzoek nodig is, lijkt de problematiek in de sector van het industrieel erfgoed zich minder expliciet uit te kristalliseren. Sociologen en historici hebben eerder al gewezen op het belang van arbeid in de vorming van persoonlijke identiteiten en de identiteiten van organisaties en gemeenschappen. Uitgedrukt in het hedendaagse discours: industrieel erfgoed is zeker een onderdeel van ‘ons DNA’. Maar naar mijn gevoel is de beschreven polarisering in het rapport meer van toepassing in andere erfgoed domeinen. Identiteitsvorming in industrieel erfgoed is een interessant thema dat verder ontwikkeld moet worden. Dit geldt voornamelijk voor thema’s zoals gevaarlijk erfgoed, die meer en meer op de radar verschijnen en die zeer gevoelig kunnen zijn voor lokale gemeenschappen. Hetzelfde geldt voor processen van de-industrialisatie: productiesectoren worden verplaatst naar andere locaties, wat op verschillende vlakken grote gevolgen heeft voor de lokale gemeenschap.”

“Zelf geloof ik sterk in de verbindende kracht van (industrieel en technisch) erfgoed, en in een verbindende manier van (samen)werken. Vanuit de opgebouwde expertise moeten erfgoedorganisaties en -werkers zich, duidelijker dan nu soms het geval is, positioneren in het publieke debat. Cruciaal voor een serieuze debat is natuurlijk een goed onderbouwde, genuanceerde en weloverwogen argumentatie, die verdergaat dan 140 Twittertekens én gebaseerd is op onderzoek.”

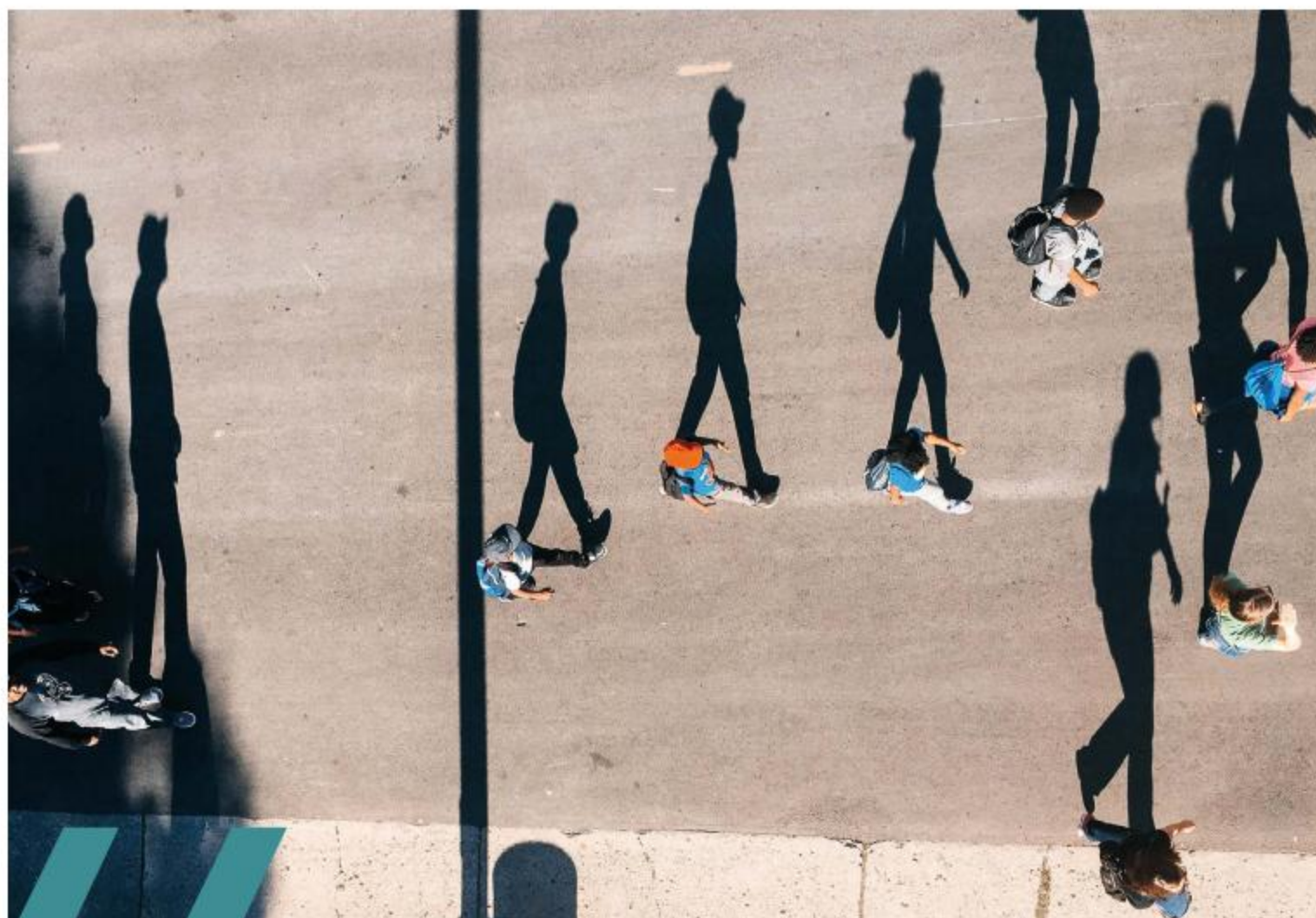


Foto: Tom Barrett, Unsplash



“Herinneringen, verhalen en tradities zijn bepalend voor ons zelf- en mensbeeld.”

Rachid Atia

“Erfgoed is wie we zijn? Laten we er dan werk van maken om het even divers te maken als onze samenleving. Want dat is vandaag absoluut (nog) niet het geval.”

Hendrik Defoort

“We streven naar nuancering en toetsing, en trachten polarisatie tegen te gaan door verbinding te zoeken.”

Leen Roels

“Cruciaal voor een sereen debat is natuurlijk een goed onderbouwde, genuanceerde en weloverwogen argumentatie, die verdergaat dan 140 Twittertekens én gebaseerd is op onderzoek.”

Joeri Januarius

“Het verleden inspireert, maar er wordt ook geselecteerd en geïnterpreteerd.”

Ann Mares

“Een ‘dynamische’ omgang met erfgoed leidt tot boeiende verhalen die onze complexe, meervoudige identiteiten helpen illustreren en begrijpen.”

Isabelle De Jaegere, Sarah Keymeulen en Gautier Platteau





JANA KERREMANS

Stafmedewerker borgen bij Werkplaats
immaterieel erfgoed

“Tijden veranderen, mensen ook. Erfgoedpraktijken evolueren logischerwijs mee. Soms traag en nauwelijks merkbaar, soms welbewust en direct voelbaar. Gebruikmaken van nieuwe materialen en kennis die vroeger niet bestond, bijvoorbeeld. Of je afvragen of het vandaag nog zinvol is in een rituele praktijk het verschil te maken tussen mannen en vrouwen. Zorg dragen voor erfgoed is dan ook je eigen referentiekaders, en die van je erfgoedpraktijk, bevragen in het licht van nieuwe inzichten en maatschappelijke evoluties. Vernieuwen is evenwicht zoeken tussen hoe het altijd is geweest en hoe het ook zou kunnen zijn, met het oog op de toekomst.”

“We gaan prat op het ‘borgen’ van ons erfgoed, zeker in de omgang met immaterieel cultureel erfgoed. Maar borgen is veel meer dan beschermen. Borgen is toekomst geven. Je onderneemt bewust actie om ervoor te zorgen dat mensen je erfgoed leren kennen en kunnen beoefenen, en dat nieuwe generaties willen meedoen. Zodat ze met voldoende kennis in handen de toekomst van dit erfgoed kunnen verzekeren. De omgang met immaterieel erfgoed legt sterk de nadruk op het dynamische en levende karakter ervan én op de rol van de cultureel-erfgoedgemeenschappen. Dat perspectief wordt wel eens vergeten in de klassieke media. Immaterieel erfgoed is dan bij uitstek een uiting van niet enkel het verleden, maar ook van het hier en nu: het gaat om erfgoed van ‘actueel samenleven’, in al zijn diversiteit, met alle mogelijke oplossingen en dus menselijke bronnen voor het omgaan met samenleven en onze omgeving. Dat betekent ook gevoelig zijn voor onzichtbare gezichten en (nog) niet gehoorde stemmen. Een goed borgingsbeleid is dan per definitie een dat meerstemmigheid capteert. Er bestaat vaak niet één versie, niet één manier om met erfgoed om te gaan. Net zoals er niet één manier bestaat om geschiedenis te beschrijven.”



ANN MARES

Directeur van het ADVN, het archief voor
nationale bewegingen

“Erfgoed kan verbinden maar evenzeer verdelen. Mensen beschouwen hun identiteit enerzijds door zich te onderscheiden van anderen en anderzijds door zich te bekennen tot een groep. Dat is van alle tijden. Maatschappelijke crisismomenten brengen identiteitsvragen met zich mee en dan wordt naar het verleden gegrepen om daarin antwoorden of verklaringen te zoeken, voor herkenning, houvast of bevestiging. In tijden van onzekerheid, grote maatschappelijke veranderingen of chaos wordt uit het verleden geput, in functie van vragen uit het heden. Het verleden inspireert, maar er wordt ook geselecteerd en geïnterpreteerd. De krachtsverhoudingen in de samenleving bepalen mee die veranderlijke kijk op het verleden en op identiteit, en dat reflecteert zich ook in onze collecties. Identiteit wordt dan ook eerder een proces – een *work in progress*.”

“Wij zien onze rol vanuit onze archiefwerking eerder in het faciliteren van onderzoek, het tonen van gelaagdheid en verscheidenheid in de collectie en het aanreiken van contexten. Via publiekswerking kan worden ingezet op het creëren van ontmoetingsplaatsen, waar in openheid een dialoog kan worden aangegaan, rekenend op wederzijds respect en vanuit een kritische en betrokken houding ten aanzien van verschillende perspectieven. Een belangrijke uitdaging daarbij is zoveel mogelijk groepen in de samenleving aan te spreken en betrekken. Streven naar eensgezindheid is hier niet de voornaamste doelstelling, eerder het helpen leren accepteren van de complexiteit en de tegenstellingen die onze samenleving kenmerken. Hoe we dit best aanpakken, vraagt nog veel denkwerk in samenwerking met de rest van de sector en de academische wereld.”

“We moeten ook kunnen aanvaarden dat de omgang met een deel van ons erfgoed ongemakkelijk is, maar die confrontatie moeten we aandurven. Wat het ADVN betreft wordt deze beleidsperiode ingezet op onderzoek naar controversieel erfgoed, onder meer door middel van een onderzoeksproject van de Universiteit Antwerpen waarbij ook drie musea betrokken zijn. Die meerstemmigheid effectief kunnen realiseren is een van de grote uitdagingen voor de toekomst.”



LEEN ROELS

Coördinator Erfgoedcel
Mijn-Erfgoed

“Erfgoed is bijzonder belangrijk voor identiteitsbevestiging en -vorming, en zeker in een regio met een grote diversiteit. Veel zelforganisaties gaan aan de slag met het ‘eigen’ erfgoed en zoeken naar hun wortels. Over het algemeen is deze zoektocht positief en constructief en kan hij de start zijn voor dialoog en verbinding. Opvallend is wel dat er soms sterk wordt vastgehouden aan waarden, tradities en gebruiken uit het land van herkomst, terwijl deze sinds hun vertrek evolueerden. In het nieuwe thuisland blijven ze statisch en onveranderd. Wanneer dit gebeurt, loeren stereotypering en polarisatie om de hoek.”

“We beschouwen erfgoed nooit louter als middel of instrument. Iedere erfgoedgemeenschap heeft recht op eigen erfgoed, maar er is voorzichtigheid geboden in de koppeling met identiteit. De finaliteit van een traject heeft in onze werking steeds te maken met de voordelen voor het erfgoed an sich. Als we erfgoed al willen inzetten buiten dat kader, is dat eerder om vooroordelen te weerleggen. We streven naar nuancering en toetsing, en trachten polarisatie tegen te gaan door verbinding te zoeken. Dat is vaak niet de makkelijkste weg.”

“We stellen ons zo onderzoekend mogelijk op. Achter de stereotypes schuilt namelijk altijd een waarheid met vele nuances. Daarbij vinden we dat we verantwoordelijkheid dragen om meerdere perspectieven aan bod te laten komen. Hierbij verwijzen we bijvoorbeeld naar het recente project *Bacongo Limburg*. We zetten onze ervaring en praktijk met erfgoedgemeenschappen volop in. *Van en voor wie* is erfgoed? Wat erfgoed is wordt niet enkel bepaald door de professionals, maar door ieder van ons. Erfgoed is er ook niet louter om je eigen identiteit te leren kennen. In de huidige maatschappij is vaak sprake van verschillende identiteiten; een dynamische en open benadering van erfgoed en erfgoedwerk is dus belangrijk. Door onze laagdrempelige aanpak kunnen we hierop inzetten en speelruimte creëren.”



PRISCA VALKENEERS

Stafmedewerker onderzoek en participatie
Openluchtmuseum Bokrijk

“De zoektocht naar identiteit is niet alleen een universeel en historisch gegeven, het is ook een diepmenselijk gevoel. Misschien manifesteert deze zoektocht zich intenser sinds de opkomst van de globalisering, waarbij het individu lijkt op te gaan in de massa. Zo kan het ontstaan van het Openluchtmuseum Bokrijk (1958) in de context van de naoorlogse industrialisatie begrepen worden. Jozef Weyns (1913-1974), de eerste conservator, sprak al in 1961 van een ‘duizelingwekkende stroomversnelling van de tijd’ in zijn boek *Bokrijk, tuin van de Vlaamse Volkskultuur*. Die titel spreekt boekdelen. Vertrok Weyns vanuit zijn eigen ‘vandaag’, Bokrijk publiceerde in 2016 *De toekomst start nu*, een manifest met vijftien verbindende ambities voor Bokrijk in een wereld in verandering.”

“Bokrijk presenteert zich niet enkel als een museum dat erfgoed uit het verleden opdiept en ontsluit. Naast het borgen van erfgoed is maatschappelijke relevantie meer dan ooit een belangrijke drijfveer. De manier waarop het museum hiermee omgaat in relatie tot de brede erfgoedgemeenschap, met meerstemmige projecten en bottom-upparticipatie, is een engagement waar we helemaal achterstaan. Dat maakt van Bokrijk een maatschappelijk laboratorium waar nieuwe kruisbestuivingen tussen de mensen en het erfgoed kunnen plaatsvinden.”

“Het is net in de cultuur van het alledaagse leven dat de kracht van verbinding schuilt. Wonen, leven, werken en vieren zijn zulke breed-universeel verstaanbare thema’s dat ze voor verhalende verbinding zorgen tussen generaties, met de natuur, tussen culturen en met jezelf en met anderen ... Puzzelstukjes in de zoektocht naar identiteit. Bokrijk is een museum dat al te gemakkelijk kan gerecupereerd worden om de Vlaamse volkskultuur in een te klein hokje te duwen. We behouden en borgen de wortels van onze meerstemmige identiteit en voeden ze met nieuwe en hedendaagse projecten rond vakmanschap, bouw- en wooncultuur, feesten en rituelen, en eten en drinken, samen met een brede en diverse cultureel-erfgoedgemeenschap. Vandaag, gisteren en morgen.” ■

KEN UW LEEUW

Weinig symbolen roepen zulke uiteenlopende emotionele reacties op als de Vlaamse leeuw. Denk bijvoorbeeld aan de controverse rond wat de “collaboratievlag” werd genoemd naar aanleiding van een incident op Pukkelpop 2019.¹ Die Vlaamse leeuw is sinds het einde van de 19e eeuw het belangrijkste symbool van de Vlaamse beweging. Een reconstructie.²

Roel Daenen

De vroege geschiedenis van de Vlaamse leeuw is omstreken. Wel is duidelijk dat het in Vlaanderen de Vlaamse graven waren die als eersten het dier in hun zegels voerden. In 1158 al dook een leeuw op in het zegel van Willem van Ieper. Dit was wel een ‘gaande’ leeuw, wat wil zeggen dat het dier lopend op vier poten is afgebeeld. Vier jaar later duikt de koning der dieren op in het zegel van graaf Filips van de Elzas. Deze keer is een recht-opstaande - of in heraldieke termen ‘klimmende’- leeuw afgebeeld.

Dit verschil tussen ‘gaand’ en ‘klimmend’ is niet onbelangrijk. In de 12e eeuw werd de gaande leeuw het zinnebeeld van opstandigheid tegen de Kerk. De klimmende leeuw was bij uitstek het symbool van de christelijke ridder. Het lag dus voor de hand dat Filips van de Elzas, die

tweemaal naar het Heilige Land reisde, de leeuw klimmend in zijn schild voerde.

Een legende die lang voor waar werd gehouden verhaalt dat Filips het blazoen tijdens de kruistocht van 1177 had buitgemaakt op een mohammedaanse vorst. Dit kan dus niet kloppen, aangezien de leeuw al vijftien jaar eerder in het zegel van de graaf opduikt. Maar in elk geval is de heraldische leeuw qua vormgeving en symboliek



Leeuw van de Vlaamse
Gemeenschap



Zwarte klimmende leeuw



Miniatuur uit de *Grandes Chroniques de France* (Parijs, BnF, MS Français 2608, fol 377v, 13e-15e eeuw). De miniatuur toont de Guldensporenslag wanneer de Fransen zich terugtrekken van de Vlaamse voetsoldaten.

afkomstig uit het Nabije Oosten en opgebouwd met antieke, joodse, christelijke en islamitische elementen.

IRONIE

Onder meer door de werken van Hendrik Conscience (zoals de historische roman *De Leeuw van Vlaanderen*) en Hippoliet van Peene (die de tekst van het lied *De Vlaamse Leeuw* schreef) wordt de leeuw in de 19e eeuw een strijdsymbool van de Vlaamse beweging. Maar het is de Eerste Wereldoorlog die de definitieve onverenigbaarheid tussen Belgische driekleur en Vlaamse leeuwenvlag voltrekt. De aversie voor die driekleur doet heel de discussie ontstaan over de al of niet rode tong en klauwen van de Vlaamse leeuw. In sommige flamingantische middens houdt men eraan de leeuw volledig zwart af te beelden. In combinatie met dit zwart en de gele achtergrond

De aversie voor die driekleur doet heel de discussie ontstaan over de al of niet rode tong en klauwen van de Vlaamse leeuw. In sommige flamingantische middens houdt men eraan de leeuw volledig zwart af te beelden.

»

Kunstenaarsduo Jasper & Noortje ontwierpen samen met grafisch ontwerper Johan Theeuwes, met minimale veranderingen aan de Vlaamse leeuwenvlag, negen nieuwe vlaggen die de grote diversiteit in Vlaanderen weergeven.
<https://www.vlaamsevlag.be>
 © Jasper en Noortje, Johan Theeuwes



vormt het rood immers de Belgische driekleur. Tijdens de Tweede Wereldoorlog bereikt de aversie voor het rood in de Vlaamse leeuw en de Belgische driekleur haar hoogtepunt. De spreuk: 'Het rood verbergt het gelaat van de lachende jood' verwoordde dit op schokkende wijze. In die tijd maakte een belangrijk deel van de bevolking ook weinig onderscheid tussen 'joods' en 'communistisch'.

Vandaag vergroot vooral het feit dat het officiële logo van de Vlaamse

Gemeenschap een leeuw met rode tong en klauwen is, de afkeer. Door in het in 2004 vernieuwde logo geel en zwart te gebruiken en bovendien de afgebeelde leeuwenkop een zwarte tong te geven, trekt het Vlaams Belang de kaart van diegenen die beweren dat "de echte flamingant zijn authenticiteit bewijst door de volledig zwarte leeuw te voeren". De ironie wil echter dat de oorspronkelijke Vlaamse leeuw volgens de middeleeuwse beschrijving wel degelijk een rode tong en rode klauwen bezat.

SOFTER IMAGO

Nog steeds is de Vlaamse leeuw een omstreden symbool. Want, in tegenstelling tot bijvoorbeeld de Waalse haan, staatsondermijnd. Geert Lambert, destijds voorzitter van Spirit, opperde in 2004 nog dat het gebruik ervan door het Vlaams Belang dit symbool nog meer hypothekeert. Zo wordt het volgens hem voor zelfbewuste Vlamingen almaar moeilijker om de leeuwenvlag te voeren zonder geassocieerd te worden met een xenofobe partij. In het verleden werden vooral door de



Filip van de Elzas in de Flandria
Illustrata, 1641-1644

Volksunie talrijke pogingen ondernomen om de 'aangebrande' leeuw een softer imago te geven. Allerlei variaties op een aaibaar cartoonfiguurtje vervingen de klauwende leeuw in de campagnes van de Vlaams-nationale partij.

De Vlaamse leeuw figureert in ontzaglijk veel logo's van zeer uiteenlopende verenigingen. Grosso modo is er sprake van twee hoofdvormen: de scherpe leeuw en de ronde leeuw. De leeuw in het logo van het Vlaams Be-

lang is duidelijk van het scherpe type. Andere scherpe leeuwen worden gebruikt door het Taal Aktie Komitee (TAK), Were di (een van de voor racisme veroordeelde vzw's rond het toenmalige Vlaams Blok) en het in 2006 opgedoekte Sint-Maartensfonds (een vereniging van oud-oostfrontstrijders). Rondere vormen worden gebruikt in onder meer het officiële leeuwenschild van de Vlaamse Gemeenschap, in het vroegere logo van het Davidsfonds en in het logo van de Vlaamse Unie voor Vlaamse Gepensioneerden. Een vergelijking tussen de Vlaamse leeuwfiguren van tientallen verenigingen leert dat er talloze variaties op het thema zijn.

INCLUSIEVE LEEUWEN

Ook dit jaar was er een verrassing op 11 juli. Drie creatievelingen stelden die dag niet een, maar wel liefst *negen* nieuwe Vlaamse leeuwenvlaggen voor.³ Hun beweegredenen lichtten ze toe in een persbericht: "De Vlaamse Leeuw, het 'Vlaamse' gevoel, de 'Vlaamse' kleuren en zelfs 'de Vlaming' zijn gekaapt door de rechtse politieke partijen. Zij hebben een monopolie genomen op 'Vlaamsheid'. En daar zit hem ook het probleem, want het beeld van 'de Vlaming' dat zij uithangen, is maar een deel van de gevarieerde groep mensen die we vandaag zien: jong en oud, van eerste tot honderdste generatie, wit, zwart en alles ertussenin, christen, jood, moslim en atheïst, fan van Vlaamse schlagers en Azerbeidzjaanse rap." Waarop ze een vlag voor de Vlaming met buitenlandse roots voorstelden, een voor de Waalse/Franstalige Vlaming, Vlamingen met een handicap, de LGBTQIA+-Vlaming, sportlui, muzikanten, feestvierders, vrouwen en, ten slotte, een nieuwe Vlaamse vlag. Bij die laatste is de tong van de leeuw vervangen door een hartje.

Als statement kan dat tellen. ■

 Roel Daenen is manager communicatie, pers en partnerships en hoofdredacteur van dit tijdschrift.

Bronnen en literatuur

1. Vaak zijn er rond 11 juli allerlei incidenten, zie bijvoorbeeld dit opiniestuk uit *Knack* van 16 juli 2018, 'Hoe zwart is de zwarte Vlaamse Leeuw?', https://bit.ly/knack_leeuw.
2. Dit artikel is met toestemming en grotendeels overgenomen van 'Ze zullen hem niet temmen', het opiniestuk van ADVN-medewerker Koen Van Keer dat op 18 november 2004 in *De Standaard* verscheen, naar aanleiding van de naamsverandering en het nieuwe logo van het Vlaams Belang.
3. Zie het persbericht op <https://www.vlaamsevlag.be>. Iedereen kan de nieuwe leeuwenvlaggen downloaden en vrij gebruiken.



“NIEMAND GAAT DIT MISSEN, BEHALVE DIEHARDS ZOALS IK”

Erfgoed is voor letterlijk iedereen betekenisvol en relevant. Bekende personen wijzen u de weg naar hun erfgoedplek.

De plek van: Dirk Draulans, bioloog en journalist van *Knack*.



Bioloog Dirk Draulans kiest, allicht niet verrassend, voor een heel bijzonder stukje natuur: Putten Weiden. Dat is een 52 ha groot brakwater kwelgebied in de Wase gemeente Kieldrecht. Het ligt geprangd tussen het havengebied, dat op zijn beurt steeds maar om meer uitbreiding schreeuwt. “Putten Weiden is een gebied van zilte graslanden dat in de middeleeuwen door turfwinning ontstond,” weet Draulans. “Het herbergt zo’n tweehonderd verschillende plantensoorten, en ook vele vogelsoorten komen er broeden, zoals kluten. Spinnenkenners vinden er bovendien verschillende spinnensoorten die nergens anders in Vlaanderen te vinden zijn. Deze zeldzame dieren en planten vormen de kers op de taart. Is het nuttig om dit te bewaren? Niemand gaat zo’n gebied dan ook missen, behalve de diehards zoals ik. Ik vind Putten Weiden oprecht een van de mooiste landschappen van Vlaanderen.”

“De constante uitbreiding van de Antwerpse haven, die langs het gebied scheert, heeft verregaande gevolgen voor de fauna en flora. Die staan sterk onder druk. Putten Weiden is het laatste en enige echte authentieke stukje natuur in het havengebied. Gelukkig is het gebied beschermd, want ooit had de Antwerpse haven het idee om dit gebied kunstmatig te hercreëren elders in de polder. Dit zou echter een veel te kunstmatige ingreep zijn. Je *kan* wel nieuwe natuur creëren, maar zo’n specifieke biotoop als Putten Weiden namaken lukt eenvoudigweg niet. Omdat Putten Weiden beschermd gebied is, komt het in aanmerking voor beheerswerken. Die worden door het Agentschap Natuur en Bos (ANB) in goede banen geleid. Door corona herontdeken de mensen beetje bij beetje de natuur. Desondanks laat de natuur heel wat mensen koud. Of het nu om een weiland of een bos gaat: voor velen is er geen groot verschil.” ■

DATABANK INCIDENTEN CULTUREEL ERFGOED

Voor een beter zicht op uw noden Registreer uw incident op **DICE**

Dagelijks zijn er in onze erfgoedinstellingen tal van 'incidenten' met objecten; denk maar aan waterschade, schade door insecten en knaagdieren, vandalisme, kleine ongelukjes, enz. Het doel van DICE is om alle incidenten met het erfgoed dat in collectie-beherende cultureel-erfgoedorganisaties wordt bewaard, op een uniforme manier te registreren.

WAAROM IS DAT NODIG?

Met deze databank kunt u alle mogelijke bedreigingen in uw organisatie makkelijk en efficiënt in kaart brengen. Bovendien kunt u de ingevoerde gegevens analyseren en gebruiken waar nodig om bij te sturen. Met andere woorden: dankzij DICE kunt u veel gerichter prioriteiten stellen én concrete maatregelen treffen om de preventieve conservering in uw instelling te optimaliseren.

OOK VOOR MIJ?

Zeker. DICE werd ontwikkeld voor de hele cultureel-erfgoedsector. Alle beheerders van roerend cultureel erfgoed kunnen gebruikmaken van deze databank. Ook u dus.

<https://dice.vlaanderen>

+ ERFGOED >>>> WIJZER

Hoe bewaar, verpak en transporteer ik collectiestukken op een zo veilig mogelijke manier?

Hoe bepaal ik welke competenties mijn organisatie nodig heeft?

Hoe schrijf ik een collectie-, een diversiteits- of een calamiteitenplan?

En waarom zou ik inzetten op een goed uitgebouwde gidsen- of jongerenwerking, een degelijk persbeleid of een kwaliteitsvol netwerk?

Zit u als erfgoedprofessional of -vrijwilliger met een vraag? Dan kunt u voortaan 24/7 uw licht opsteken bij de Erfgoedwijzer, FARO's gloednieuwe online kennisplatform.

De Erfgoedwijzer geeft met helder geformuleerde en praktische informatie antwoord op al uw vragen - dat is alleszins onze ambitie. U bent slechts enkele muisklikken verwijderd van een schat aan informatie en inspiratie, aangevuld met stappenplannen, voorbeelden, tools & tips.

Ontdek het zelf op: <http://erfgoedwijzer.be>

